

**Аграрний
інформаційний
науково-виробничий
журнал**

**Колектив нагороджено
Почесною грамотою
Кабінету Міністрів України**

АГРОІНКОМ

№ 1—3'2013

<http://www.iae.kiev.ua>

ЗАСНОВНИК:

Міжнародний аграрно-промисловий
інвестиційний концерн
«Агропромінвест-інтернешл»

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ

Лобас М.Г., д.е.н., чл.-кор. НААН

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Адамчук В.В., д. т. н., академік НААН
Амбросов В.Я., д. е. н., проф., чл.-кор. НААН
Безуглий М.Д., д. с-г. н., проф., академік НААН
Вергунов В.А., д. с-г. н., проф., чл.-кор. НААН
Володін С.А., д. е. н., чл.-кор. НААН
Галушко В.П., д. е. н., проф., чл.-кор. НААН
Дем'яненко М.Я., д. е. н., проф., академік НААН
Жук В.М., д. е. н., проф., чл.-кор. НААН
Зайчківський А.О., д. е. н., проф.
Зотов А.М., к. т. н.
Камінський В.Ф., д. с-г. н., чл.-кор. НААН
Кравчук В.І., д. т. н., проф., академік НААН
Лендел М.А., д. е. н., проф., чл.-кор. НААН
Лупенко Ю.О., д. е. н., проф., академік НААН
Мельничук Д.О., д. біол. н., проф.,
академік НАНУ і НААН
Месьєль-Веселяк В.Я., д. е. н., проф., акад. НААН
Петік П.Ф., к. т. н.
Присяжнюк М.В., міністр Мінагрополітики
і продовольства України
Прокопа І.В., д. е. н., проф., чл.-кор. НААН
Росоха В.В., д. е. н., ст. наук. сп.
Саблук П.Т., д. е. н., проф., академік НААН
Федоров М.М., д. е. н., проф.
Шпичак О.М., д. е. н., проф., академік НААН
Петриков О.В., д. е. н., проф., академік РАСГН
Ушачов І.Г., д. е. н., проф., академік РАСГН

Відповідальний за формування,
редагування і видання журналу
д.е.н., с.н.с. В.В.Росоха
тел. (044) 259-89-63; e-mail: rossokha@ukr.net

Матеріали підготовлено
МАПІК «Агропромінвест-інтернешл»

Відповідальність за точність викладених у публікаціях фактів
несе автор, а за зміст рекламних матеріалів — рекламодавець

Свідцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 2358 від 20.01.97 р.

Передплатний індекс 12479

Періодичність видання: щомісяця

Верстка: Михайлошин Г.В. тел. (067) 230-20-81.

Друк журналу: СПД Трубак І.М.

Виписка з Єдиного державного реєстру
юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців
серія ААВ № 447784 від 17.10.2012 р.
тел. (067) 509-82-17.

Підписано до друку 28.03.2013. Формат 60x84 1/8.
Папір офсет. Друк офсет. Фіз. друк. арк. 12,5.
Умов. друк. арк. 11,62. Наклад 1000. Зам.

«Лазурит-Поліграф»,
м. Київ, вул. Константинівська, 73

науково-практичне видання

ЗМІСТ

Сесія Загальних зборів Національної академії аграрних наук України.....	3
Лобас М.Г., Орехівський Г.А. Економічна ідеологія аграрного розвитку України: крок назад, чи вперед — до наукової істини.....	14

РИНОК ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ПОСЛУГ

Шарапа О.М. Роль Аграрної палати в організації діяльності самоврядних об'єднань товаровиробників АПВ.....	19
Ревенко С.О. Соціально-економічна сутність формування аграрного ринку	26
Гродзівська К.О. Принципи формування ціни на сільськогосподарську продукцію	29

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

Дієсперов В.С. Ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств	33
Маренич Т.Г. Розвиток кооперації та продовольча безпека	41
Цимбал В.О. Досвід, проблеми і перспективи становлення кооперації у м'ясному скотарстві	45
Білоусько Я.К. Відтворення і оновлення машинно- тракторного парку аграрної сфери	52
Вергун М.Г. Технічний потенціал села в контексті сучасності.....	56
Селінний М.М. Світові тенденції виробництва біопалива.....	60

ФІНАНСИ, ПОДАТКИ, ОБЛІК

Бабич Ю.А. Аграрне страхування як засіб мінімізації ризиків кредитування аграрної сфери	63
Осетрова О.П. Визначення ставки дисконтування при оцінюванні вартості бізнесу	67

НАУКА І ВИРОБНИЦТВО

Сало І.А. Розвиток економічної науки садівництва.....	71
Перегуда Є.Ф. Методичні підходи оцінювання диверсифікації виробництва аграрних підприємств	74

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

Петриченко О.А. Система і системність досліджень: критичний аналіз.....	76
Росоха В.В. Кластерні засади просторової інтеграції суб'єктів господарювання.....	82
Буряк Р.І. Сталий розвиток аграрних підприємств: методологія дослідження.....	88
Плугатарьова Т.І. Інтенсифікація виробництва на засадах екологічної культури	93
Анотації	96
Resume.....	96

Шановні читачі!

Наш журнал можна читати на сторінці Інтернету

<http://www.iae.kiev.ua>

Адреса редакції:

08162, Київська обл., Києво-Святошинський район
смт. Чабани, вул. Машинобудівників, 1-А, кім. 100
Тел. (044) 526-71-94, 522-55-99, факс (044) 526-00-13.
<http://www.iae.kiev.ua>
e-mail: anvk@promindustria.kiev.ua
Р/рахунок № 26006300048724 в АКБ «Форум», м. Київ
МФО 322948, Ідентифікаційний код 1869407573

СЕСІЯ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ

4 квітня 2013 р. відбулося сесійне засідання Загальних зборів Національної академії аграрних наук України.

У роботі Загальних зборів взяли участь: М.В. Присяжнюк — Міністр аграрної політики та продовольства України, Г.М. Калетнік — голова Комітету Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин, В.А. Слаута — радник Президента України, В.Д. Походенко — віце-президент Національної академії наук України, В.А. Сташук — голова Державного агентства водних ресурсів України, С.М. Рижук — голова Житомирської облдержадміністрації, представники галузевих академій України, керівники структурних підрозділів і відповідальні працівники Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Адміністрації Президента України, профільних відомств, ректори вищих навчальних закладів аграрного профілю.

На Загальних зборах з доповіддю виступив Петриченко Василь Флорович, президент Національної академії аграрних наук України, доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН.

Нижче публікуємо виклад доповіді.

В.Ф. Петриченко, президент Національної академії аграрних наук України, доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України

Підсумки діяльності Національної академії аграрних наук України за 2012 р. та основні завдання на перспективу

1. Об'єктивні особливості наукового забезпечення аграрного сектору економіки України. Останніми роками стрімкий розвиток фундаментальних досліджень у галузі біотехнології, фізіології рослин, біохімії, імунології, генетики дав можливість істотно збільшити виробництво продукції землеробства, проте її

дефіцит у світі ще не подолано. Тому забезпечення аграрної сфери новітніми розробками та технологіями є одним з найактуальніших завдань аграрної науки.

2. Результати виконання у 2012 році завдань програм наукових досліджень НААН на 2011–2015 рр. Науково-дослідні установи Академії впродовж звітного року виконували 44 програми наукових досліджень, які містили 1832 проекти (завдання 2-го рівня), 867 з яких визнано темами фундаментальних і 965 — прикладних досліджень.

Наукові установи **Відділення землеробства, меліорації та механізації** виконували завдання 12 програм із проблем охорони ґрунтів, землеробства, меліорації, механізації, заповідної справи тощо.

За результатами досліджень розроблено й опубліковано «Стратегію збалансованого використання, відтворення і управління ґрунтовими ресурсами України», розширено базу даних «Властивості ґрунтів України», яка містить інформацію щодо 2000 ґрунтових розрізів, розроблено та опубліковано «Агрономічно орієнтоване районування земель за властивостями ґрунтів» та картографічні матеріали, де враховано вимоги вирощування сільськогосподарських культур відповідно до умов середовища та залежність способів й інтенсивності обробітку ґрунту від його якості.

Обґрунтовано загальну концепцію, згідно з якою мінімальний обробіток ґрунту, зокрема no-till-системи, є закономірним етапом розвитку цього напрямку землеробства. Проте дослідження no-till-систем свідчить про їх здебільшого меншу ефективність порівняно з диференційованими системами обробітку ґрунту з періодичним застосуванням полицевого обробітку.

У рамках програми «Агроєкологія» підготовлено проект Концепції **відродження сільськогосподарського виробництва на території, забрудненій внаслідок Чорнобильської катастрофи**. Встановлено, що наднормова доза опромінення населення на 95 % формується за рахунок споживання забрудненої сільгосппродукції місцевого виробництва.

Сформовано агрометеорологічну базу даних гідротермічних умов у різних ґрунтово-кліматичних зонах країни та опрацьовано районування території України щодо сприятливості вирощування різних сільськогосподарських культур з урахуванням гідротермічних умов.

Розроблено єдину структуру та створено загальну базу даних для всіх підсистем інформаційної системи «Зрошення», зокрема розраховано районовані норми потреби води для 50 сільгоспкультур. Установлено закономірності просторових змін водоресурсного потенціалу пілотних територій Голопристанського та Скадовського районів Херсонської області.

Розроблено комплекс комбінованих машин для енергоощадного екологічно безпечного обробітку ґрунту.

Незважаючи на досягнуті результати, слід відзначити недоліки формування моделі збалансованого використання, відтворення й управління ґрунтовими ресурсами країни, які є основою забезпечення продовольчої безпеки держави. На часі розвиток принципів екологізації землеробства, його адаптація до змін клімату: необхідно не тільки спрогнозувати їх вплив на сільськогосподарське виробництво, а й передбачити майбутні ризики прояву кризових кліматичних явищ, зокрема посухи, опустелення, інтенсифікації водної ерозії та пилових бур тощо.

У найближчій перспективі пріоритетним завданням має стати розроблення технології дистанційних методів спостереження за сільськогосподарськими землями, з проблем меліорації — визначення обсягів і видів сільськогосподарських меліорацій; обґрунтування ефективного функціонування меліорованих земель та меліоративних систем; у галузі механіза-

ції — визначення ефективності застосування комплексів машин і технічних засобів під час проведення сільськогосподарських робіт; розробка технологій та обладнання для виробництва енергії з поновлюваних енергетичних джерел, зокрема біологічного походження, та ін.

У звітному році наукові установи **Відділення рослинництва** виконували завдання 16 програм наукових досліджень НААН.

За результатами цих досліджень у генетичному банку рослин сформовано 22 колекції зернових культур і соняшнику, які містять 36 тис. зразків. Виокремлено 348 джерел цінних господарських ознак, які рекомендовані селекціонерам, сформовано колекцію біоенергетичних рослин, що налічує 34 види, серед них міскантус, свічграс, верба лозиноподібна. Інтродуковано 159 нових зразків генофонду плодкових, ягідних, горіхоплідних і декоративних культур.

Виконавцями програми «Зернові культури» створено нові сорти: пшениці озимої — Гармонія одеська, Розквіт, СГП-100, Соната одеська; ячменю пивоварного — Мерлін, Мальовничий, Вітраж та Козир; 20 нових гібридів кукурудзи різних груп стиглості, що становлять конкуренцію іноземним гібридам.

Серед нових досягнень селекції слід відзначити гібриди соняшнику Інституту рослинництва імені В.Я. Юр'єва, які, маючи потенційну врожайність 4,5–5,0 т/га, характеризуються видозміненим складом жирних кислот. Створені форми соняшнику, стійкі до гербіциду євролайн-тинг; подальший розвиток одержала селекція кондитерського соняшнику.

Усього в 2012 р. селекційними установами передано на державне сорто випробування 148 сортів сільськогосподарських культур, тоді як Державний реєстр поповнився 84 новими сортами й гібридами.

Проте й досі не повною мірою в селекційних дослідженнях використовуються сучасні біотехнологічні, генетичні та імунологічні методи селекції. Більшість нових сортів і гібридів вітчизняної селекції є цілком конкурентоспроможними щодо іноземних аналогів, а за стійкістю до несприятливих умов вирощування часто переважають їх. Однак через недоліки в насінництві та розсадництві слабо розвинутий маркетинг селекційної продукції, останніми роками спостерігається тенденція до зменшення площ під вітчизняними сортами і розширення — під іноземними.

Президією НААН неодноразово розглядалися питання розширення площ вирощування вітчизняних сортів, означено шляхи поліпшення цієї роботи. Оцінку діяльності селекційних установ Академія сьогодні здійснює не за кількістю зареєстрованих сортів, а за площами, які вони займають у виробничій сфері. Розвивається маркетинг насіння, створюється його дилерська мережа. За прогнозами науковців, 70–80 % площ основних культур найближчими роками можна засівати в Україні насінням вітчизняних сортів. Минулого року за участю приватних інвесторів уведено в дію два сучасних насінневих заводи в Інституті олійних культур НААН і в Інституті кормів та сільського гос-подарства Поділля НААН. Збільшено обсяги виробництва добазового та базового насіння нових сортів і гібридів.

Іншим пріоритетним напрямом досліджень має стати розробка та освоєння новітніх технологій вирощування сільськогосподарських культур. Варто зазначити, що в умовах зміни кон'юнктури ринку, з урахуванням процесів змін клімату, в структурі посівів сільськогосподарських культур у нашій країні відбулися значні зміни, що потребує перегляду деяких традиційних поглядів щодо кращих попередників культур у сівозмінах. Істотно зменшилися посіви озимих культур після гороху, багаторічних трав, кукурудзи на силос, однорічних трав. Перед ученими Академії постає завдання вивчити особливості вирощування озимих культур після таких попередників, як кукурудза, соняшник, озимий ріпак і соя.

У звітному році наукові установи **Відділення ветеринарної медицини та зоотехнії** виконували завдання 9 програм наукових досліджень НААН.

Розроблено нові норми годівлі високопродуктивних корів, гармонізовані із світовими, які забезпечують надій корів на рівні 7–10 тис. кг молока та середньодобовий приріст живої маси молодняка 800–1000 г, а також моделі регіональних систем виробництва кормів для молочного скотарства за однотипної годівлі тварин.

Створено єдину інформаційну базу даних стосовно молочної худоби із 43 провідних племінних господарств України. На її основі вперше в нашій країні визначено племінну цінність 720 бугаїв-плідників, а в племінному свинарстві визначено селекційну цінність поголів'я свиней в 11 базових племінних заводах.

Завершено селекційні роботи зі створення внутрішньопородного типу карпатських бджіл «Сине-

вир», які мають продуктивність на 30 % вищу порівняно з продуктивністю місцевих бджолосімей.

Науковцями обґрунтовано методичні прийоми, створено обладнання й засоби для модернізованих технологій кріоконсервації гамет і систему інтенсифікації відтворення сільськогосподарських тварин.

Створено проекти промислового виробництва свинини з використанням високотехнологічного вітчизняного та імпортного обладнання, в яких передбачено автоматизацію виробничих процесів, контрольовану вентиляцію, деякі з них за окремими технологічними показниками не мають аналогів у світі й успішно реалізовані в інноваційно-інвестиційних проектах.

Розроблено вихідні вимоги до технологічних, організаційно-економічних, зоогігієнічних й етологічних норм вирощування, утримання, тренінгу та випробування коней, методичні основи формування собівартості вирощування запряжних порід коней.

Підготовлено методичні рекомендації з підвищення ефективності виробничої діяльності підприємств прісноводної аквакультури України.

У галузі ветеринарної медицини розроблено систему епізоотологічного моніторингу, імунопрофілактики та діагностики найпоширеніших інфекційних хвороб птиці. Забезпечено належні умови для зменшення кількості неблагополучних господарств щодо захворювання великої рогатої худоби на лейкоз і туберкульоз з використанням вітчизняних діагностичних засобів, у 2,4–3,4 раза дешевших за імпортні.

Створено технологію та виготовлено й успішно випробувано на лабораторних та сільськогосподарських тваринах експериментальні серії інактивованої вакцини проти стреп-тококових і стафілококових інфекцій. Розроблено методичні рекомендації з мікробіологічної діагностики цих інфекцій у тварин.

Проте слід визнати, що науково-методичне забезпечення галузі поки що є недостатнім. Не рідко досягнення з генетики і біотехнології у тваринництві не виходять за межі лабораторних досліджень і не завжди використовуються в практичній селекції тварин, а нові технологічні розробки не завжди мають переваги перед їх аналогами за продуктивністю та рентабельністю.

Пріоритетними мають стати вдосконалення законодавчо-нормативного забезпечення та організація селекційно-племінної роботи з генетичного поліпшення поголів'я, подальший розвиток теорії живлення тварин, розроблення нових технологіч-

них рішень, спрямованих на здешевлення вартості тваринницьких приміщень, удосконалення технологічного забезпечення процесів кормовиробництва, утримання, годівлі і біотехнології відтворення сільськогосподарських тварин. Стає актуальним наукове забезпечення ветеринарно-санітарного контролю за якістю продуктів харчування.

У звітному році наукові установи **Відділення аграрної економіки і продовольства** виконували завдання 7 програм наукових досліджень НААН. Відділенням розроблено проект Стратегії розвитку аграрного сектору економіки України до 2020 р.; Стратегічні напрями реформування управління агропромислового виробництва і сільських територій; Концептуальні основи формування нової інституціональної парадигми та теорії інформаційного забезпечення галузевого управління.

Розроблено також кластерну модель організації великотоварного агропромислового виробництва та розвитку економіки сільських територій.

Підготовлено методологію оцінки ємності внутрішнього споживчого ринку з урахуванням платоспроможності населення, методологію та методичні підходи до функціонування Державного земельного банку, методологію та методику грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

Сформовано наукові засади створення нових конкурентоспроможних, енерго- і ресурсощадних технологій з рафінації олій, виготовлення цукровмісного компонента для коньячного виробництва.

Для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної харчової продукції виведено перспективні штами мікроорганізмів, які використовуються як тест-культури з метою покращення якості переробленого молока.

За 2012 р. підготовлено: 13 проектів законів України, 7 проектів постанов Кабінету Міністрів та указів Президента України; науковці Академії взяли участь у підготовці профільних національних проектів і галузевих програм у частині економіки.

У подальшому пріоритетною має стати участь науковців у розробленні, доопрацюванні та науковому супроводженні проектів Законів України: «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», «Про особливості діяльності громадських галузевих організацій в АПК»; Стратегії розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року та відповідної Програми, Концепції розвитку сільських територій.

Актуальною є розробка механізмів та інструментарію фінансово-кредитного забезпечення розвитку АПК через введення в економічний обіг землі та прав на її оренду. Необхідно вдосконалити нормативно-методичне забезпечення маркетингових досліджень і консалтингового супроводу трансферу науково-інноваційних розробок НДУ. Існує потреба в розробленні системи критеріїв оцінки відповідності харчової продукції нормативно-правовим і нормативно-технічним вимогам та формуванні продовольчої складової споживчого кошика населення завдяки збалансованому розвитку підгалузей харчової промисловості.

3. Формування дієвої інфраструктури трансферу інновацій. Завершені за результатами наукових досліджень наукові розробки проходили випробування та подальше впровадження за безпосередньою участю створених зональних науково-інноваційних центрів і наукових установ Академії, на які покладено функції центрів наукового забезпечення АПВ АР Крим та областей України.

Усього в 2012 р. проведено близько 3 тис. маркетингових досліджень, випробувано 751 та впроваджено 948 завершених наукових розробок.

Науковці Академії надали сільськогосподарським товаровиробникам понад 36 тис. консультацій, провели навчання 53 тис. фахівців АПК, організували понад тисячу конференцій, семінарів і нарад, круглих столів і днів поля.

З метою кращого інформування сільськогосподарських товаровиробників про досягнення аграрної науки в мережі Академії створено 350 науково-технологічних демонстраційних полігонів у рослинництві, на яких презентуються кращі сорти й гібриди сільськогосподарських культур і технології їх вирощування, а також 79 модельних ферм у тваринництві, на яких демонструються нові породи, типи сільськогосподарських тварин і технології їх утримання та годівлі.

Науково-дослідні установи Академії здійснюють пропаганду наукових розробок і через власні веб-сайти.

У 2012 р. науковими установами подано 531 заявку та одержано 412 охоронних документів на об'єкти права промислової власності. На понад 900 об'єктів права інтелектуальної власності у 2012 р. укладено близько 3 тис. ліцензійних угод.

Для забезпечення реальних ринкових перетворень у мережі наукових установ і дослідних госпо-

дарств Академії за рішенням Президії НААН від 30 січня 2013 р. розроблено Концептуальні засади інноваційно-інвестиційного розвитку НААН, які реалізуватимуться після їх ухвалення.

Водночас набутий досвід дає змогу вже зараз виокремити такі складові інноваційної системи: науково-дослідні установи та організації, виробничі підприємства, інформаційно-консалтингові установи та інвестиційні структури. Їх ефективне функціонування забезпечують широковідомі у світі форми: технопарки, технополіси, бізнес-інкубатори та ін.

Для забезпечення ефективної діяльності інноваційних інфраструктур мають бути створені центри перепідготовки фахівців, учених, працівників відповідних підрозділів міністерств й інших центральних органів виконавчої влади з питань інноваційної діяльності та інноваційного менеджменту.

Для подальшого розвитку інноваційної діяльності в Академії вже заплановано здійснити низку заходів.

4. Доцільність зміни структурної організації мережі НААН, посилення матеріально-технічної бази. Діяльність наукових відділень Академії у 2012 р. показала, що структура мережі наукових установ Академії має задовольняти попит у науковому забезпеченні аграрного виробництва. Для підвищення її ефективності вважаємо за необхідне збільшити кількість відділень з чотирьох до шести.

Зокрема, для забезпечення стійкого ветеринарно-санітарного благополуччя галузі тваринництва України, підвищення інноваційної значущості наукових розробок у галузі ветеринарної медицини постала необхідність розділити Відділення ветеринарної медицини і зоотехнії на два самостійних: **Відділення ветеринарної медицини та Відділення зоотехнії.**

З метою формування ефективної інфраструктури трансферу інновацій в системі Академії, підвищення методичного рівня інноваційного процесу, координації системи застосування нових технологій, заснованих на наукових досягненнях, в організаціях НААН, а також моніторингу стану інноваційно-інвестиційної діяльності на регіональному рівні доцільно організувати **Відділення наукового забезпечення та координації інноваційної діяльності.**

Слід визначитися з роллю дослідних станцій, дослідних господарств, оптимізувати їхню чисельність і тематику досліджень.

Важливим резервом підвищення результативності наукової роботи є поліпшення координації нау-

кових досліджень. Доцільно, зокрема, зосередити прикладні дослідження з проблем економіки галузей та ринків в економічних підрозділах технологічних інститутів, а зусилля Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» зосередити на розв'язанні фундаментальних проблем вітчизняної аграрної економіки.

У 2012 р. розпочато формування системи координації і в продовольчому сегменті наукового забезпечення. У поточному році при Інституті продовольчих ресурсів НААН буде створено науково-методичний центр «Продовольство».

Крім того, згідно з рішеннями минулих Загальних зборів НААН необхідно внести зміни до чинного Статуту НААН. Це стосується, зокрема, вікових обмежень для керівників наукових та інших установ. Вважаємо за доцільне зняти вікові обмеження для академіків та членів-кореспондентів НААН (п. 39 Статуту), залишивши їх для інших науковців (п. 83).

5. Забезпеченість досліджень науковими кадрами, принципи формування кадрового резерву, наукових шкіл. Слід визнати, що в комплексі заходів з виконання завдань, поставлених перед аграрною наукою, значну роль відіграють кадри НААН, їх якісний склад. В установах Академії працює 4635 наукових працівників, з них понад 340 докторів і 1600 кандидатів наук. Проте якісний склад наукових працівників у більшості наукових установ залишається незадовільним. Частка докторів і кандидатів наук за останні роки порівняно з 2000 роком зменшилася на 5 % і становить 42 % від загальної чисельності працівників. У деяких наукових установах вона не перевищує 20–30 %, дефіцит наукових кадрів вищої кваліфікації спостерігається практично в усіх галузях аграрної науки. Упродовж останніх років досить чітко простежується також старіння наукових кадрів.

Для планомірного омолодження кадрового складу наукових установ у 36-ти установах Академії здійснюють підготовку наукових кадрів через аспірантуру та докторантуру. При 25-ти наукових установах НААН функціонує 26 спеціалізованих учених рад, де проходить захист дисертацій із 40-а спеціальностей 6-ти галузей науки.

Розглянувши питання ефективності підготовки наукових кадрів через аспірантуру та докторантуру в наукових установах НААН, Президія Академії ухвалила рішення з 01.01.2014 р. підвищити розмір стипендії. Її максимальний розмір відповідно до постанови

Кабінету Міністрів України «Питання стипендіального забезпечення» від 12 липня 2004 р. № 882 становитиме 100 % від посадового окладу викладача-стажиста для аспірантів і доцента — для докторантів. Потрібно виявляти талановиту молодь, створювати умови для її творчої роботи, стажування в провідних вітчизняних і зарубіжних установах. Кожний академік має створювати свою наукову школу, беручи відповідальність перед науковим співтовариством за її діяльність.

6. Посилення взаємозв'язку в ланцюгу «аграрна наука — аграрна освіта — аграрний бізнес». Величезний науковий потенціал вищої аграрної школи не повністю використовують у науковому процесі. Творча співпраця вищих навчальних закладів і наукових установ ще потребує вдосконалення. Вона часто обмежується практикою студентів у наукових установах, читанням лекцій окремими науковцями у вузах, організацією кількох спільних кафедр. Проте постійної, систематичної співпраці поки що немає.

7. Реалізація міжнародної співпраці установ НААН. Основним засобом реалізації міжнародного співробітництва була договірна практика, а підтвердженням її успішності є кількісний показник: 257 укладених та пролонгованих угод на суму 6,5 млн грн. Партнерами стали вчені з понад 50-ти країн світу, серед них — представники академій Чехії, В'єтнаму, Башкортостану, Ірану і Китаю.

Академія реалізує зовнішньоекономічний курс наукової діяльності закріпленням її позиції як активного учасника співробітництва в Єврозоні з подальшою інтеграцією у світовий науковий простір.

8. Фінансування науки та фінансово-господарська діяльність. Національна академія аграрних наук України як головний розпорядник бюджетних коштів зобов'язана публічно інформувати про виконання Державного бюджету України за звітний рік, як, до речі, це було зроблено в газеті «Урядовий кур'єр». Звіт у повному обсязі розміщено також і на веб-сайті Академії.

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» Академії затверджено бюджетні призначення за загальним фондом у сумі 512,5 млн грн. Крім того, розпорядженням Кабінету Міністрів України додатково виділено 20 млн грн для відзначення 200-річчя від дня заснування Нікітського ботанічного саду — Національного наукового центру. Отже, у 2012 р. плановий обсяг фінансування Академії з державного бюджету становив лише 70 % від потреби, проте навіть за цих умов він був найбільшим за останні 4 роки.

За звітний період поточні видатки наукових установ за рахунок загального фонду державного бюджету на 78,6 % (369407,8 тис. грн) склалися із соціальних виплат. На комунальні платежі та за спожиті енергоносії спрямовано 7,6 % (35681,5 тис. грн), на придбання товарів та послуг, інші поточні видатки — 13,8 % (65077,5 тис. грн) від загального фонду. Для порівняння за 2011 р. поточні видатки установ на 94,8 % склалися із соціальних виплат, 3,5 % було спрямовано на оплату комунальних послуг, 1,7 % — на придбання товарів і послуг, оплату відряджень та інші виплати.

У звітному році внаслідок скорочення штатної чисельності працівників наукових установ Академії 28 % коштів вдалося вивільнити і перерозподілити на розвиток матеріально-технічної бази Академії. Вперше за останні роки наукові установи мали можливість провести видатки за рахунок загального фонду для поточного ремонту приміщень, доведення до нормального технічного стану систем опалення, встановлення металопластикових вікон, придбання мінеральних добрив, хімічних засобів захисту, паливно-мастильних матеріалів, запасних частин до наукової та сільськогосподарської техніки, на оплату послуг з обробітку землі, зв'язку, відряджень, облаштування території біля наукових та адмінбудівель, придбання програмного забезпечення.

Окремими науковими установами для матеріального стимулювання праці співробітників було спрямовано у 2012 р. майже 32 млн грн, що майже вдвічі більше, ніж у попередньому році.

Державним бюджетом України на 2012 р. затверджено також обсяг надходження коштів до спеціального фонду в сумі 185,1 млн грн. Фактичні надходження становили 215,8 млн грн, тобто на 30 млн грн більше, ніж заплановано.

Основним джерелом надходження коштів були послуги установ за основною діяльністю.

Найбільше (понад 1 грн власних коштів на кожну бюджетну гривню) отримали Нікітський ботанічний сад — Національний науковий центр; Інститут рослинництва імені В.Я. Юр'єва НААН; Інститут рису НААН; Інститут сільського господарства Північного Сходу НААН; Національний науковий центр «Інститут виноградарства і виноробства імені В.Є. Таїрова». У середньому по Академії ця сума становило, 45 грн.

У землекористуванні 189-ти дослідних господарств Академії, які здійснюють виробництво сільськогосподар-

ської продукції, перебуває 450 тис. га землі, зокрема, сільськогосподарських угідь — 409,4, ріллі — 358,9 тис. га.

У результаті апробації наукових досягнень за рахунок виробничо-господарської діяльності державними підприємствами НААН за 2012 рік отримано чистого доходу (виручки) від реалізації товарів, робіт, послуг на загальну суму 1,4 млрд грн, що на 80,1 млн грн, або на 5 %, більше проти минулого року.

Хоча результат господарсько-фінансової діяльності державних підприємств дослідних господарств у мережі Академії за 2012 рік загалом був збитковим, за результатами господарської діяльності у 2012 р. Академія мала 111 прибуткових підприємств. Серед них кращі показники були в Державного підприємства «Дослідне господарство імені 9 Січня Інституту біоенергетичних культур та цукрових буряків НААН», Білоцерківської дослідної станції Інституту біоенергетичних культур та цукрових буряків НААН, Розівської дослідної станції Інституту сільського господарства степової зони НААН, Державного підприємства «Дослідне господарство Подільської дослідної станції Інституту садівництва НААН», «Саливонківське» НААН.

Якщо за підсумками року галузь рослинництва була прибутковою (рентабельність — 24 %), то галузь тваринництва в цілому, як і раніше, залишається збитковою (рівень збитковості — 5,4 %); прибутковим є лише виробництво молока (14,4 %).

Найвищої продуктивності корів у 2012 р. досягли в державних підприємствах «Дослідне господарство «Олександрівське» Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН», «Дослідне господарство «Степне» Інституту свинарства та агропромислового виробництва НААН», «Дослідне господарство «Елітне» Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції «Інститут сільського господарства степової зони НААН». Станом на 1 січня 2013 р. у державних підприємствах дослідних господарств Академії функціонує 123 суб'єкти племінної справи, з них 46 племзаводів, 5 птахоплемзаводів, 72 племрепродуктори, 7 птахоплемрепродукторів, 2 племінні пасіки.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2012 р. № 113-р було погоджено передачу в оренду цілісних майнових комплексів 26-ти державних підприємств НААН.

Очікувалося, що передача в оренду цілісних майнових комплексів державних підприємств дослідних гос-

подарств Академії дасть можливість за рахунок залучення додаткових інвестицій у розвиток виробництва зміцнити економіку та подолати прогресуючу нестачу обігових коштів. Проте запровадження механізму інноваційно-інвестиційного розвитку в дослідних господарствах НААН як способу підвищення ефективності використання майнових і земельних ресурсів до останнього часу не дало бажаних результатів. Попри те, що інвесторами у виробництво спрямовано значні кошти, відповідного зростання обсягів валової продукції та прибутковості не спостерігається.

За звітний період непомірно зросла кредиторська заборгованість, що стало наслідком упущень у договірних відносинах дослідних господарств Академії з групою компаній товариства «Торговий дім «Украгропром», особливо стосовно ціноутворення.

Слід зазначити, що за цей період Академія перебувала під пильним оком багатьох організацій, які її перевіряли. Так, упродовж попереднього року та на початку 2013-го спеціалісти Рахункової палати та Фінансової інспекції України здійснювали аудит ефективності використання коштів державного бюджету за 2010–2012 рр.

Узагальнюючи економічні результати фінансування Академії, слід зазначити, що за звітний період Академія внесла істотний вклад у дохідну частину бюджету держави. За розрахунками, у 2012 р. унаслідок господарської діяльності до зведеного бюджету держави надійшло 308,1 млн грн податкових платежів. З них сплата ПДВ становила 126,8 млн грн, податок на прибуток — 4,7, відрахування на соціальні заходи — 139,3 млн грн. Отже, з урахуванням коштів спеціального фонду та сплачених податків науковими установами Академії створено нової вартості на суму, тотожну обсягу бюджетного фінансування у 523,8 млн грн, а це 215 млн грн від спеціального фонду та 308 млн грн податків.

У надзвичайно складних фінансових умовах, навіть без урахування потенційної вартості інновацій, створених упродовж року науковцями Академії, діяльність Академії не є збитковою для держави. Від нашої діяльності є економічна, соціальна й екологічна вигода. Ми маємо підстави зробити загальний висновок про ефективне використання навіть цих незначних державних коштів і великий потенціал Академії у забезпеченні інтенсивного розвитку аграрного сектору економіки України.

* * *

*В.М. Жук, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, академік-секретар
Відділення аграрної економіки і продовольства НААН*

Наукова діяльність за 2012 рік і перспективні завдання Відділення аграрної економіки і продовольства

Діяльність Відділення аграрної економіки і продовольства спрямована на забезпечення системних і комплексних досліджень економічних засад ефективного розвитку агропродовольчого виробництва та сільських територій, гарантування про-

довольчої безпеки держави і забезпечення населення якісним харчуванням, що є основним завданням діяльності наукових установ Відділення.

Пріоритетні напрями досліджень спрямовані на: наукове забезпечення земельної реформи; розбудову фінансово-кредитного забезпечення; розвиток економіки базових галузей та їх технологічне перенаснащення; розбудову інфраструктури та зовнішньоекономічної діяльності; сталий розвиток сільських територій; наукове забезпечення розвитку продовольчого ринку та базових галузей харчової і переробної промисловості; формування продовольчої складової споживчого кошику населення.

За результатами наукового забезпечення програми економічних реформ Президента України В.Ф. Януковича «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» на 2010–2014 роки Відділенням напрацьовано 13 законопроектів, 7 постанов Уряду та Указів Президента України. Серед них зміни до Податкового кодексу, проекти Законів «Про ринок земель», «Про сільське господарство», «Про продовольчу безпеку»,

* Без фінансування.

Рис. 1. Структура Відділення аграрної економіки і продовольства НААН

«Про оцінку земель», «Про консолідацію земель», «Про особливості діяльності громадських галузевих об'єднань в АПК», «Про Державну цільову програму розвитку українського села до 2015 року», «Про молоко та молочні продукти», «Про виноград та виноградне вино», зміни до методики нормативно-грошової оцінки земель, Стратегію розвитку сільського господарства до 2020 року, яка в 2013 році має бути винесена на затвердження Кабінетом Міністрів України. Розроблено 34 новації, 44 стандарти, 38 виробничих і методичних рекомендацій, 4 методики, 7 методів, а також передано для впровадження у виробництво 466 науково-технічних розробок.

До складу Відділення входить 7 науково-дослідних установ (рис. 1), 100 членів, з яких 26 – дійсні члени (академіки), 30 – члени-кореспонденти, 4 – почесні члени, 15 – іноземні та 25 – провідні вчені.

Відділення забезпечує виконання 7 програм наукових досліджень і двох підпрограм (табл. 1).

У 2012 році результати наукових досліджень заслуховувалися на Бюро Президії НААН, зокрема: «Економічні проблеми, стан і перспективи форм та відтворення основних засобів» (доповідач *Лупенко Ю.О., 24.05.2012 р.*); «Стан і перспективи наукового забезпечення розвитку харчової промисловості в Україні» (доповідач *Сичевський М.П., 29.11.2012 р.*).

Крім того, 36 питань заслухана на 5 загальних зборах Відділення:

– 10 питань на 3 розширених засіданнях Бюро Відділення;

– 19 питань на 17 засіданнях Бюро Відділення. Всього розглянуто 67 різних питань.

Відділення намагалося пропорційно до свого складу розглядати питання за сегментами. Із 67 питань розглянуто з: економіки – 34; продовольства – 27; інновації – 6.

Результати роботи Відділення представлено в табл. 2.

У цілому слід відмітити, що наше Відділення має чи не найпомітнішу результативність роботи в Академії, зо що всім велика подяка! Разом із тим у нас є багато проблем. Перша проблема це звичайно фінансування. Незважаючи на те, що ми провели скорочення чисельності НУ, рівень заробітної плати залишається низьким (табл. 3).

Зменшивши чисельність у 2012 році з 800 до 725 співробітників (на 9 %), рівень заробітної плати ми збільшили на 20 %. Це заслуга директорів наших наукових установ.

Крім того, нам вдалося за рахунок оптимізації структури НААН отримати кошти на технічне переоснащення Інституту продовольчих ресурсів і НІВіВ «Магарач» (табл. 4).

У 2012 році в цілому збережено позитивну динаміку надходження позабюджетних коштів по наукових установах (табл. 5).

У цілому маємо позитивний результат роботи, який нам потрібно буде закріпити і в 2013 році.

1. Програми наукових досліджень Відділення

№ п/п	Назва установи	№ та назва ПНД
1	ННЦ «ІАЕ»	39 «Аграрна економіка»
2	НІВіВ «Магарач»	37 «Виноробство»
3	Інститут продовольчих ресурсів	36 «М'ясомолочне виробництво» 44 «Харчова промисловість»
4	УкрНДІ олій та жирів	43 «Олійно-жирове виробництво»
5	Інститут інноваційного провайдингу	42 «Інноваційний провайдинг»
6	ННСГ «Бібліотека»	41/4 «Розповсюдження інновацій»
7	Інститут агроєкології і природокористування	40 «Економіка природокористування»
8	Інститут обліку і фінансів	39/4 «Облікове забезпечення»

2. Результати наукового супроводу Програми економічних реформ Президента України за 2012 р.

№ п/п	Назва розроблених документів	Кількість
1	Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України до 2020 року	1
2	Державна цільова програма розвитку українського села до 2015 року	1
3	Проекти Законів України	21
	у т.ч. проект ЗУ «Про державний земельний банк»	1
4	Нормативно-правове забезпечення	4
5	Державні галузеві програми та національні проекти	6
6	Новації та інновації	57

3. Проблема фінансування роботи наукових співробітників Відділення

№ п/п	Установа	Середня заробітна плата на 1 особу, грн		Чисельність працівників	
		2011 р.	2012 р.	2011 р.	2012 р.
1	ННЦ «Інститут аграрної економіки»	3644,0	4277,51	238	199
2	Інститут інноваційного провайдингу	2560,0	2515,0	25	25
3	НІВіВ «Магарач»	2652,14	3676,45	230	179
4	Інститут продовольчих ресурсів	3205,0	3416,0	107	138
5	УкрНДІ олій та жирів	1825,0	1977,0	110,5	105
6	Національна наукова сільськогосподарська бібліотека	2720,0	3585,0	89	79
	Разом	2912,0	3495,7	799,5	725

Діяльність Відділення в 2013 році передбачає:
в організаційному аспекті:

- збереження існуючої організаційної структури Відділення;
- обґрунтування необхідності створення нових установ із наукових напрямів:

- економіки землекористування;
- інноваційні харчові технології;

в науковому аспекті:

- забезпечення системних і комплексних досліджень економічних засад ефективного розвитку аграрного виробництва і сільських територій;
- науковий супровід ефективного функціонування галузей харчової промисловості з метою гарантування продовольчої безпеки держави та забезпечення населення якісним і безпечним харчуванням;

в інноваційному аспекті:

- збільшення вартісних обсягів інноваційної продукції, створених колективами вчених наукових установ Відділення.

Стратегією розвитку Відділення є:

- забезпечення комплексного розвитку НДУ Відділення: 1. ННЦ «Інститут аграрної економіки»; 2. НІВіВ «Магарач»; 3. Інститут продовольчих ресурсів НААН; 4. УкрНДІ олій та жирів; 5. Інститут інноваційного провайдингу НААН; 6. Національна наукова сільськогосподарська бібліотека; 7. Інститут обліку і фінансів;
- участь в організаційних заходах щодо створення в системі НААН Інституту землеустрою на базі ДП «Київський науково-дослідний та проектний інститут землеустрою» та Інституту

4. Фінансування технічного переоснащення науково-дослідних установ Відділення за рахунок оптимізації структури НААН

Науково-дослідна установа	Джерела надходження коштів	Сума, тис. грн		Напрямок виконання
		2011 р.	2012 р.	
Інститут продовольчих ресурсів	Бюджетні кошти НААН	32,3	760,3	Лабораторне обладнання, комп'ютерно-програмне забезпечення, тощо
	Спеціальні кошти НААН	674,9	713,0	
Національний інститут винограду і вина «Магарач»	Бюджетні кошти НААН	—	300,0	Модернізація експериментальної бази інституту (винзавод «Лівадія»)
	Наказ Мінагрополітики України від 13.07.12 р. № 429	—	3700,0	Лабораторне обладнання та комп'ютерно-програмне забезпечення

5. Надходження позабюджетних коштів наукових установ Відділення

№ п/п	НДУ	2011 р.			2012 р.			Зароблено на 1 грн бюджетних коштів, грн
		всього, тис. грн	у т.ч.		всього, тис. грн	у т.ч.		
			госпдоговірна тематика	Зароблено на 1 грн. бюджетних коштів, грн		госпдоговірна тематика	ліцензійні угоди	
1	ННЦ «Інститут аграрної економіки»	3564,0	2 153,8	0,25	4618,1	2634,0	—	0,29
2	Інститут інноваційного провайдингу	1040,9	935,5	0,69	2257,4	2257,4	—	1,41
3	Національний інститут винограду і вина «Магарач»	4655,3	4489,2	0,54	7230,1	1919,8	53,8	0,76
4	Інститут продовольчих ресурсів (ТІММ)	3846,8	2119,3	0,78	4280,7	1572,3	455,6	0,51
5	Український науково-дослідний інститут олій та жирів	4600,0	4600,0	4,6	4090,8	4090,8	—	3,74
6	Національна наукова сільськогосподарська бібліотека	—	—	—	310,1	198,0	—	0,06
	Всього	17707,0	14297,8	0,58	22787,2	12672,3	509,4	0,60

інноваційних харчових технологій на базі інститутів ДУ «Український науково-дослідний інститут цукрової промисловості»; ДП «Український державний інститут по проектуванню підприємств харчової промисловості» Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Пріоритетними напрямками досліджень з економіки в 2013 році є:

- наукове забезпечення земельної реформи;
- новий механізм фінансово-кредитного забезпечення розвитку АПК;
- розвиток економіки базових галузей АПК, їх технологічне переоснащення;
- розбудова інфраструктури АПК та зовнішньоекономічної діяльності;
- сталий розвиток сільських територій.

Важливим є і забезпечення комплексності та всеохоплюваності проблем з наукового супроводу економічних реформ, а саме:

- теоретична база аграрного розвитку (*Інституціональна теорія, Теорія фізичної економії; Концепція стійкого розвитку*);
- забезпечення ефективності господарювання (*Економіка підприємств, у т.ч. капіталізація балансів суб'єктів господарювання; Управлінський облік; Економіка галузей*);
- розвиток аграрного ринку України та зовнішньоекономічна діяльність (*Ціновий моніторинг; Відомча аграрна статистика; Механізми державної підтримки; Світова економіка*);
- сталий розвиток сільських територій (*Кооперація та кластеризація; Дорадництво*);
- інноваційний провайдинг (*Комерціалізація наукових розробок; Оцінка, облік та аудит інноваційної діяльності*).

Пріоритетними напрямками досліджень із продовольства в 2013 році є:

- наукове забезпечення розвитку продовольчого ринку та базових галузей харчової і переробної промисловості;
- розробка законодавчих актів і нормативно-технічної документації в галузі харчової промисловості;
- формування продовольчої складової споживчого кошику населення завдяки збалансованому розвитку підгалузей харчової промисловості (на основі галузевих програм).

Пріоритетними напрямками досліджень з інновацій в 2013 році будуть:

- розробка Концепції інноваційно-інвестиційного розвитку НААН;
- формування Відділення інновацій, інвестицій і інтеграції;
- організаційно-методичне забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку.

Таким чином, основними питаннями, які розглядатимуться на Президії НААН, Бюро Президії НААН, зборах і Бюро Відділення аграрної економіки і продовольства у 2013 році, будуть:

- наукове забезпечення земельної реформи (*попередньо будуть зоорганізовані: Комітети ВРУ, Збори, Бюро, круглі столи, створення Інституту*);
- наукове обґрунтування збереження спеціальних режимів оподаткування;
- стратегія розвитку АПК та сільських територій до 2020 року;
- наукове забезпечення функціонування Державного земельного банку;
- ємність внутрішнього споживчого ринку у співвідношенні з платоспроможністю населення;
- електронна сільськогосподарська бібліотека;
- формування сучасної теоретичної бази обліково-інформаційного забезпечення розвитку АПК.

Шляхи досягнення стратегічних цілей і виконання планів роботи Відділення аграрної економіки і продовольства у 2013 році передбачають:

- розбудову нової структури Відділення;
- уточнення й оптимізацію наукової тематики;
- збільшення бюджетного та позабюджетного фінансування;
- створення умов для роботи молоді: підвищення рівня заробітної плати, розробку та реалізацію програм забезпечення службовим житлом;
- посилення координації досліджень у системі НААН через функціонування НМЦ «Агроекономіка», «Продовольство», нової інноваційної моделі;
- залучення потенціалу членів Відділення, що працюють поза системою НААН, у т.ч. через створення постійно діючих наукових творчих колективів за сферою наукових інтересів;
- задіяння і розбудова наявних інституцій та інфраструктури Відділення (Конгрес вчених економістів-аграрників, Федерація аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України, професійні об'єднання виробників).

* * *

М.Г. Лобас,

головний редактор,
доктор економічних наук, член-кореспондент
Національної академії аграрних наук України,

Г.А. Орехівський,

кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ЕКОНОМІЧНА ІДЕОЛОГІЯ АГРАРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: КРОК НАЗАД, ЧИ ВПЕРЕД — ДО НАУКОВОЇ ІСТИНИ

Критично розглядаються світоглядні засади сучасних аграрних відносин у національній економіці, які привнесене ззовні і суперечать внутрішнім інтересам українського селянства. Стверджується думка про необхідність спиратися у розвитку сільського господарства на об'єктивні категорії і закони класичної науки політичної економії.

Що призвело вітчизняне сільське господарство до тривалої стагнації? Українське село продовжує знелюднюватись і деградувати. Розлогі поля все менше сяють національним кольором золота пшениці. Все більше між пустирями тьмяно жовтіють ріпаком, спустошуючи природну родючість ґрунту. Звичайно, не скрізь, але й того, що маємо, вистачає для тривоги. На кшталт прибутків агромонополій — домоспечених і західних ТНК — виставлена найістотніша матеріальна цінність суспільства. Чому благодатна земля стала мачухою для маси безробітних селян? Як трапилося, що українців сьогодні, скорочуючи їм життя, «годують» імпортним «синтетичним» непотребом. Завозиться продукція сумнівної якості, а своє виробництво занепадає? Нині виникає чимало подібних питань, не зрозумілих «пересічним» громадянам. Сільські мешканці, позаяк, часто кидаються врозтіч, шукаючи кращої долі.

Аналізувати кризову ситуацію необхідно всім, поки ще не пізно. Адже, вочевидь, наближається темною хмарою дефолтовий апокаліпсис життєвонайважливішої галузі економіки. Та головне — давно пора діяти, рішуче змінити ситуацію на краще. Спочатку варто задуматись. Є над чим. Мабуть, доречно буде прислухатись навздогін і до поета Вадима Скоморовського [10, с. 4]:

— Люди схаменіться! Що це з вами?
Б'є на сполох батьківська земля, —
Чом позаростали бур'янами

Ваші розпайовані поля?

Де той «ефективний землевласник»,

Що, мовляв, послужить за вірець?

Може, він — афери співучасник,

Дбає лиш про власний гаманець?

Може йдеться про нову «еліту»,

Про хапуг, так званих «крутяків»,

Що з торбами пустять вас по світу,

Зроблять з хліборобів жебраків?

Мета статті — переосмислити існуючу доктрину на терені критичного стану аграрної сфери національної економіки, зокрема, розглянути ідеологічний аспект прийнятного реформування сільського господарства.

Попри інше, вчені беззаперечні: сільське господарство потенційно залишається однією з найголовніших галузей в економіці України. Його частка в національній економіці республіки згідно використовуваних макроекономічних показників досить вагома. На селі зосереджено майже чверть виробничих фондів, працює п'ята частина усіх зайнятих, безпосередньо задіяне найцінніше багатство — земельний фонд, що становить близько 42 млн га сільськогосподарських угідь. Від рівня економічного розвитку галузі значною мірою залежить економіка країни в цілому, оскільки в цій сфері матеріального виробництва створюється понад 20 % національного доходу, 13,5 % валової доданої вартості [7, с. 335]. Кожна гривня отриманої сільськогосподарської продукції дає можливість продукувати додану вартість в решті сфер економіки на 12 грн [8, с. 56]. Саме тому ситуація в аграрній сфері вирішальною мірою зумовлює соціально-економічне зростання суспільства та продовольчу безпеку держави. Отже, величезна осяжність сукупного виробничого потенціалу українського села не викликає сумнівів. І це ви-

знано світом. Значить, проблема криється не у змісті, а полягає в хибності форми.

Звернемо увагу на висновок, який робить академік НААН С.М. Кваша: «В Україні досі не знайшла офіційного схвалення стратегічно орієнтована аграрна політика, внаслідок чого немає чіткого уявлення, як і у яких напрямках має розвиватися сільське господарство. Вчені підкреслюють, що уряд України не має ні власної концепції аграрної політики, ні конкретної програми розвитку АПК, яка мала б силу закону» [7, с. 352–353]. В унісон зазначеного говорить доктор економічних наук В.А. Ткаченко: «Політика в галузі сільського господарства є яскравим прикладом того, як можна зруйнувати потенційно високоприбутковий сектор... Уряд за допомогою цінової політики позбавляє агропідприємства та фермерів доходів від реалізації своєї продукції, а натомість надає субсидії для допомоги цьому сектору. Внаслідок такої політики фермери навчаються не тому, як перетворити своє господарство на прибутковіше, а тому, як показати його неприбутковим і неефективним» [14, с. 13]. Зважимо, все-таки, що коли виникають труднощі, то критикувати легко...

У принципі, різних програм вистачає. Взяти хоча б для прикладу «Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року» [12], чи «Стратегію розвитку аграрного сектору АПК та соціальної сфери села на період до 2020 року» [13] тощо. Досить насичені заходами і фактами розробки, якщо оцінювати їх загалом. Але вони, як і попередні численні проекти, у кінцевому підсумку можуть виявитися прожектами, бо не підкріплені надійним теоретико-методологічним обґрунтуванням.

Ідея стає мертвою, коли не знаходить результатного практичного втілення. З іншого боку, тільки реальне життя підтверджує, або відкидає ті чи інші концепції розвитку. Це можна образно порівняти з непередуманим інженерним проектом споруди. Які б вправні майстри не були, навіть при наявності якісних матеріалів, але за відсутності належного фундаменту (підвалин) будівля приречена на дискомфортне використання, навіть більше того — небезпечна. Щось подібне, з нашої точки зору, відбувається на селі, наважимося констатувати, аграрна ідеологія поки що внутрішньо суперечить господарській істині, як і навпаки.

Загалом економічна ідеологія (від ідея та гр. *logos* — слово, поняття, вчення) являє собою систему ідей, концепцій і теорій, в яких відображають-

ся трудові інтереси різних прошарків суспільства. Найповніше ідеологія економіки проявляється в єдності продуктивних сил і виробничих відносин, в основі яких лежить власність на ключові засоби виробництва. З точки зору філософії, мова йде про співвідношення змісту і форми. Як мінімум, одне другому не повинно суперечити. Задля розширеного відтворення форма покликана дещо упереджувати зміст, щоб давати простір для діалектичного розвитку. Останнім характеризують нині визнані вектори світової цивілізації: справедливість; ефективність; сталість зростання. Очевидно, що наші аграрні відносини не відповідають достатньою мірою жодному з наведеного тріумвірату критеріїв.

Нинішня аграрна реформа в Україні черговий раз почалася зверху, на цей раз — у вишуканих столичних єврокабінетах. Думка безпосередніх хліборобів сприймалася чисто гіпотетично. Підготовкою їх свідомості і переконань до кардинальних змін конкретно, по суті, ніхто не займався. Відповідні умови створені не були. А це визначальна категорія. Рішення прийняли верхи, поінформували низи, яких поставили перед фактом, і все. То чи могла така ідеологія, як нова система поглядів, відображати, а затим належно виражати природні інтереси селян?

«Приватизація землі в Україні через паювання, — логічно твердить В.П. Ярмоленко, — довела земельні відносини до абсурду. Уже перші наслідки паювання землі показали, що понад 60 % паїв дісталися пенсіонерам і тим категоріям сільських жителів, які взагалі не причетні до її обробітку» [16, с. 74]. Наукова сутність економічної ідеології якраз полягає у її здатності предметно аналізувати матеріально-речовий зміст господарської системи, збагачувати суспільне виробництво. Сучасна аграрна реформа штучна, бо історичне прагнення обробляти свою землю підмінене власністю, яка фактично використовується іншими особами. Більшість функціонуючих селян перетворились у найману робочу силу, щоб працювати на когось, обробляючи... свої паї за мізерну платню. Де тут здоровий глузд і справедливість?

Не виправдався і так званий плюралізм форм власності й господарювання на селі. Він породив тотальне посередницьке лихварство. Фермерські господарства становлять зараз майже три чверті усіх аграрних підприємств (табл. 1).

Виникає питання: навіщо було «реформувати» (вважай — руйнувати) навіть високорентабельні колись господарства сталого розвитку? Адже у

Кількість діючих підприємств України за організаційно-правовими формами господарювання, 2011 р.

Показник	Сільське господарство		Лісове господарство		Рибальство, рибництво	
	Усього	% до загальної кількості	Усього	% до загальної кількості	Усього	% до загальної кількості
Усього підприємств	56133	100	794	100	623	100
Господарські товариства	7757	13,8	158	19,9	352	56,5
Приватні підприємства	4140	7,4	87	11	175	28,1
Виробничі кооперативи	905	1,6	12	1,5	14	2,3
Фермерські господарства	41488	73,9	—	—	—	—
Державні підприємства	311	0,6	342	43,1	9	1,4
Підприємства інших форм господарювання	1532	2,7	195	24,5	73	11,7

Джерело: [11, с. 138].

2011 році, наприклад, недержавні сільськогосподарські підприємства мали 20499,3 тис. га сільськогосподарських угідь, що становило 95,1 % землі усіх аграрних підприємств, а виробили 50,6 % валової продукції галузі, з них фермерські господарства — лише 6,9 % [9, с. 46;78]. Світовий досвід переконує, що держава тоді в змозі дієво підтримувати і регулювати аграрні відносини, коли має власний потужний сектор економіки.

Однак, була допущена не лише поспішна фермеризація. Державну прогалину в аграрній сфері експансивно зайняв монополізм — найбільше зло в економіці і суспільстві. Всупереч ст. 13 діючої Конституції України почалася «прихватизація» землі, або по-народному — просто «дерібан». Агрохолдинги, окремі з яких уже контролюють понад півмільйона гектарів сільськогосподарських угідь, нехтують тваринництво, байдужі до соціальних питань села знекровлюючи природну родючість землі, дбають виключно про надприбутки. При цьому скорочуються робочі місця, а сільські трудівники стають зайвими (!?).

В Україні нової доби склалася ще одна парадоксальна ситуація: з'явилася маса неформалів-працівників, лєвова частка яких припадає на працездатне сільське населення. До підприємств неформального сектору офіційно відносяться суб'єкти господарювання ринкової спрямованості з числом працівників до 5 осіб за відсутності

державної реєстрації підприємницької діяльності. Згідно вітчизняної методології неформальними вважаються усі особи, які були зайняті на незареєстрованих підприємствах, що за своїм розміром (чисельністю працюючих) відносяться до сектору домашніх господарств. З урахуванням національних особливостей щодо поширення неформальних трудових відносин сюди включаються й особи, «які працювали за усною домовленістю з роботодавцем в офіційному секторі, тобто без укладення офіційного трудового договору (контракту), що свідчить про відсутність мінімальних соціальних гарантій» [3, с. 15].

Масштаби неформальної зайнятості наведені в табл. 2. Це працівники, фактично віддані на свавілля роботодавців, які їх необмежено експлуатують. Нелегітимна праця іншою й не може бути, бо держава за капіталізму переважно служить «нічним сторожем» власників засобів виробництва. Знову ж таки, найбільше потерпають сільські мешканці, особливо працюючі не за наймом (майже всі). У містах ситуація значно краща. Тобто, несправедливість стосується переважно селян. Їх серед неформалів вдвоє більше, ніж у середньому по країні, а в порівнянні з містом — вчетверо.

Чого варта така аграрна ідеологія, коли нехтується селянство? Не так щось робиться. Земля і люди, гуманістично поєднані трудовою діяльністю, всебічний розвиток особистості як синергічний результат

Таблиця 2

Населення зайняте у неформальному секторі економіки України, 2011 р.

Особи за статтю та місцем проживання	Зайняте населення у неформальному секторі		у т.ч. % до кількості осіб відповідно статусу	
	усього тис. осіб	% до всіх зайнятих	працюючі за наймом	працюючі не за наймом
Усе населення	4704,9	23,1	9,7	79,6
Жінки	2193,3	22,2	6,6	84,2
Чоловіки	2511,6	24,1	12,5	74,9
Міське населення	1589,6	11,5	8,4	43
Сільська місцевість	3115,3	48,3	13,9	96,3

Джерело: [3, с. 87].

сільськогосподарського виробництва, об'єктивно зумовлюють суспільний прогрес, торують шлях до життєвської істини. Його слід шукати, не оглядаючись назад, а вивчаючи світовий досвід, рухатись вперед, підпорядковуючи економічне соціальному.

Економічна істина полягає в адекватному відображенні та відтворенні сутності господарських явищ і процесів, економічної системи загалом в дійсно наукових, а не апологетичних теоріях. Спіратися слід на ідейні вчення, які містяться в об'єктивних категоріях і законах класичної політичної економії, не ототожнюючи її з прозахідною «економікс» [6]. Остання сприяє придушенню економічної свободи, посиленню експлуатації найманої праці, служить цілям пануючого класу на чолі з олігархами.

Позаду уже майже чверть віку, як в Україні реставровано капіталізм за сценарієм «економікс». А ми все «маємо те, що маємо». Допущено, що ринкова трансформація вітчизняної економіки, особливо аграрного сектору, почалася з «дикого» періоду так званого первісного нагромадження капіталу, не дивлячись на сучасні досягнення постіндустріальних держав. Не досвід, а гірше перекочувало із-за кордону в нашу країну. Ось чому «слід відмовитися від усіх постулатів економікс, що завели людство в історичну безвихідь, і запропонувати світові нову парадигму економічного розвитку» [4, с. 5].

Для України ганебними стають характеристика трудящих як «працюючі бідні», непомірний розрив в оплаті праці корпоративної еліти і простих чесних робітників (*коефіцієнт Джині*), коли держава залишає напризволяще мільйони людей. Серед них виразно проглядаються, насамперед, селяни — периферія економічного «*мейнстріму*», свідчення верховенства капіталу над державою.

«Показовим щодо цього є, — зауважує Г.І. Башнянин, — порівняльний аналіз ефективності функціонування приватних (особливо малого масштабованого класу) і державних систем. Часто можна натрапити на твердження, що ефективнішими є приватні системи. Це не зовсім так. З позицій короткострокового ринкового періоду вони справді ефективніші, проте з позицій довготривалого чи гіпертривалого, ефективнішими можуть виявитися державні системи. Хоча ця їхня вища ефективність є прихованою, відкладеною в часі...» [1, с. 24]. Це, насамперед, відноситься до сільського господарства. Ті держави, які стратегічно підняли свій аграрний сектор, досягли з часом домінуючих переваг на світовому ринку продовольства.

Вчені нині майже одностайно засвідчують суттєве зниження методологічного рівня економічних досліджень, відставання господарської ідеології від практики. Підкреслюється, зокрема, що сучасна доктрина «обмежена теорією ринкової економіки, тобто сьогоднішнім днем, не висвітлює історичну перспективу ні нашої країни, ні людського суспільства... На жаль, жодний український уряд, маючи можливості, не спромігся розробити солідну програму майбутнього країни, озброїти народ знаннями історичної перспективи і шляхів її творення, що об'єднувало б і піднімало народ на її звершення» [15, с. 9–10].

Водночас, усе чіткіше намічаються далекоглядні життєві обрії. Їх пов'язують, насамперед, з пріоритетним формуванням економіки знань, інтелектуалізацією суспільної праці і виробництва, зі становленням інноваційно-інформаційної економіки. Інакше кажучи, у новій економічній ідеології з'являються активи, які не мають матеріального змісту. Відбувається діалектичний перехід від людини економічної (*homo economicus*) до людини соціальної як особистості. Проте наша соціально-економічна наука перебуває нині у кризовому стані, як і її методологія.

Досить не просто буде реалізувати в Україні світову тенденцію інтелектуалізації праці, враховуючи нинішню девальвацію освіти і науки, значний відтік за рубіж «мізків», недооцінку власних фахівців тощо. Так, за індексом людського розвитку у Звіті ПРООН наша країна опустилася на 69 позицію, хоча 1993 року ще займала 45 місце у міжнародному рейтингу [6, с. 9]. Правда, за кордоном у ВНЗ навчається чимало дітей багатіїв. Але вони не забезпечать успіху, оскільки багато з них вражені від батьків швидше егоїстичною психологією власного зиску, а не творчістю ради блага суспільства, усіх людей.

Значна частина «крутих новоукраїнців», що є очевидним фактом, не відповідає морально високим ідеалам людяності. «Простір всюдозволеності в політиці й соціально-економічних діях щодо наживи і збагачення втягує в себе — і чим далі, тим сильніше — не найпрогресивніших, збагачених духовно й інтелектуально представників людського роду, а якраз убого духовних... і з інтелектуальним рівнем минулих століть» [14, с. 43].

Однак, знанням альтернативи немає. Від них вирішальною мірою залежить соціалізація, гуманізація та екологізація, що примножує загальнопланетарні цінності. Все, що стримує такий рух необхідно рішуче долати «*всім народом*»,

озброюючись науковою ідеологією економічної істини. «Неупередженої соціальної науки, — зазначає чл.-кор. НАН України М.І. Зверяков, — не може бути в суспільстві, розділеному на соціальні групи, які отримують власні доходи у різні способи. Та все ж досягнення економічної науки... в особі класиків політичної економії від В. Петті до Д. Рікардо є прикладом неупередженого пошуку істини, створення теоретичної картини дійсності. Теорії ж, пристосовані до практичного обслуговування існуючого стану речей, досягають єдності з практикою лише ззовні [5, с. 9–10]. І далі: «Теорія, що покійно прямує за практикою, не оцінюючи її критично, не просувається на шляху пізнання дійсності. А некритичний характер практики зумовлений відсутністю в її складі теоретичного моменту. Такий стан теорії та практики продовжує схоластику» [5, с. 11].

Відірваність ідеології від реалії, внутрішніх інтересів і потреб селян зумовлює рецидив аграрного руйнування, асинхронну динаміку, а не стале творення. Капіталізація землі, як і її розпаювання під гаслами «економікс», уже призвели до соціальної напруженості на селі і в країні. Ілюзорність («бульбашки») ринкової економіки вигідна лише паразитарній монополізації, тіншовому агробізнесу, а селяни стали ще більш відчуженими від основного засобу їх виробництва. Тому правий А.С. Гальчинський. Необхідно кардинально удосконалювати економічну методологію, оновлювати її логіку на засадах випробуваного діалектичного матеріалізму [2].

Аграрна реформа в Україні нагально демонструє, як не потрібно відбирати у більшості селян їх робочі місця та соціально-економічні гарантії, здобуті раніше. Хибність такої ідеології очевидна; не помітна лише байдужим. Національне сільське господарство має прямувати до своєї істини шляхом дотримання вимог і використання об'єктивних законів економіки та розвитку суспільства.

Висновки. Для подолання кризового стану і утвердження соціальної справедливості, ефективності та сталого розвитку аграрної сфери національної економіки необхідно:

- привести земельні відносини у сувору відповідність до ст. 13 чинної Конституції України;
- для обмеження, а далі унеможливлення приватної монополізації значно розширити і зміцнити державний сектор аграрної економіки;
- легалізувати у чіткому правовому полі зайнятість всього працездатного сільського населення;

— забезпечити підходящою роботою сільських мешканців на орендованій у держави землі, скасувати капіталістів-рантє;

— надати пріоритетну всенародну і державну підтримку безпосереднім виробникам сільсько-господарської продукції, усунути лихварське посередництво та інші форми дискримінації селян;

— створити однакові умови для освіти та розвитку усіх членів суспільства, насамперед — сільської молоді.

Це можливо здійснити базуючись на ідеології економічної істини, обґрунтованої класичною наукою політичної економії.

Використані джерела

1. Башнянин Г.І. Методологічні проблеми розвитку економічної науки: як економічну теорію перетворити на надточну науку / Г.І. Башнянин // Економічна теорія. — 2012. — № 3. — С. 15–26.
2. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення: курс лекцій / А. С. Гальчинський. — К.: АДЕФ-Україна, 2010. — 572 с.
3. Економічна активність населення України 2011: стат. зб. / Державна служба статистики України. — К., 2012. — 207 с.
4. Єщенко П.С. Пошук нової парадигми розвитку економіки — категоричний імператив часу / П. С. Єщенко, А. Г. Арсеєнко // Економічна теорія. — 2012. — № 4. — С. 5–18.
5. Зверяков М.І. Пізнавальний потенціал політичної економії / М. І. Зверяков // Економічна теорія. — 2012. — № 3. — С. 5–14.
6. Лобас М.Г. Креативність політичної економії на тлі західної «економікс» / М. Г. Лобас, Г. А. Орехівський // АгроІнКом. — 2012. — № 10–12. — С. 3–9.
7. Основи економіки та аграрної політики: навч. посіб. / [Галушко В. П., Хуленбрук Ван Гвідо, Ковтун О. А. та ін.]. — К.: Нічлава, 2012. — 575 с.
8. Поплавська Ж. Інтелектуальний потенціал економіки знань / Ж. Поплавська, В. Поплавський // Вісник НАН України. — 2007. — № 2. — С. 52–62.
9. Сільське господарство України 2011: стат. зб. / Державна служба статистики України. — К., 2012. — 387 с.
10. Скомороський В. Б'є на сполох батьківська земля / В. Скомаровський // Сільські вісті — 2010. — 1 квіт. — С. 4.
11. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України. — К.: Август Трейд, 2012. — 560 с.
12. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю. О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 724 с.
13. Стратегія розвитку аграрного сектору АПК та соціальної сфери села на період до 2020 року / [За ред. Ю.Ф. Мельника, Ю.Я. Лузана, М.В. Зубця та ін.]. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 724 с.
14. Ткаченко В.А. Інтелектуальний потенціал в основі розвитку виробничих сил і виробничих відносин: моногр. / Ткаченко В. А. — Донецьк: Моноліт, 2008. — 274 с.
15. Чухно А.А. Сучасні економічні теорії: підруч. / Чухно А. А., Юхименко П. І., Леоненко П. М. ; за ред. А. А. Чухна. — К.: Знання, 2007. — 878 с.
16. Єрмоленко В. Капіталізація землі в Україні: на благо чи на шкоду? / В. Ярмоленко // Економіка України. — 2004. — № 9. — С. 71–79.

УДК 346.232:[338.242+631]

О.М. Шарана,

старший викладач,

*Український державний університет
фінансів та міжнародної торгівлі*

РОЛЬ АГРАРНОЇ ПАЛАТИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ САМОВРЯДНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ТОВАРОВИРОБНИКІВ АПВ

Розглянуто самоврядні господарські об'єднання агропромислового виробництва та роль Аграрної палати в організації їхньої діяльності. Проаналізовано міжнародний досвід функціонування аграрних палат.

Наявність великої чисельності суб'єктів господарювання різних форм власності, організації, спеціалізації, що діють в межах однієї галузі та мають різні інтереси, є характерною ознакою ринкової економіки. В країнах, де ринкові відносини мають тривалу історію, аграрна спільнота об'єднувалась на засадах самоврядування, встановлюючи «правила гри» всередині галузі та представляючи консolidовану думку в партнерських відносинах з державою, регіональною владою та міжнародними організаціями. В Україні, в силу зміни економічної системи, інституційні трансформації самоврядування в агропродовольчій сфері знаходяться на етапі, що передувє формуванню єдиного вектору руху.

Нині в аграрному секторі економіки сформувалось понад п'ятдесят об'єднань суб'єктів господарювання національного рівня, що діють здебільшого на засадах Закону України «Про об'єднання громадян». Велика їх кількість, належність членів до різних видів діяльності в сільському господарстві зумовлюють нескоординованість та нецілеспрямованість зусиль таких об'єднань в питаннях взаємодії з державою. Водночас зміна концепції формування аграрної політики держави в бік посилення ролі та розширення участі в цьому процесі об'єднань сільськогосподарських товаровиробників ставить на часі розвиток самоврядування в аграрній сфері країни та організації структури, яка б стала «єдиним голосом аграріїв» в Україні.

Теоретичні, методологічні та методичні аспекти розвитку аграрного бізнесу, формування його самоврядних об'єднань, поглиблення інтеграційних процесів підприємств різних галузей економіки із

сільським господарством розглянуті у наукових працях В.Г. Андрійчука, Ф.В. Горбоноса, Ю.Е. Губені, В.К. Збарського, В.В. Зіновчука, М.М. Ільчука, Т.Д. Іщенко, І.Г. Кириленка, М.Х. Корецького, М.Ф. Кропивка, Ю.О. Лупенка, П.М. Макаренко, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Онищенко, С.К. Реверчука, Л.В. Романової, В.В. Россохи, П.Т. Саблука, Р.А. Слав'юка, Г.В. Черевка, В.В. Юрчишина та ін.

Водночас існує необхідність поглибленого вивчення комплексу важливих питань, пов'язаних з досліджуванним процесом, у т. ч. стосовно формування й розвитку асоційованих форм аграрного бізнесу на основі інтеграційних процесів. Питання розвитку самоврядності в агропродовольчій сфері України традиційно знаходило своє часткове висвітлення з позицій процесів інтеграції в агропромисловому виробництві та реалізації господарських інтересів.

Отже, постає проблема формування єдиного органу координації самоврядних структур, до якого входили б всі або переважна більшість об'єднань суб'єктів господарювання, та який представляв би їх інтереси, що і визначило *мету статті* з позицій обґрунтування теоретичних та практичних аспектів діяльності вищого органу самоврядування в агропродовольчій сфері України.

Аграрний сектор розвинених країн з конкурентоспроможним сільськогосподарським виробництвом характеризується значним розвитком системи господарського самоврядування, високим рівнем співпраці між державою та об'єднаннями сільськогосподарських виробників, а також активною позицією останніх у формуванні та реалізації аграрної політики. В переважній більшості таких країн на національному і наднаціональному рівні функціонують структури, створені за парасольковим принципом, що об'єднують більшість або всіх суб'єктів господарювання або їх об'єднань за

різними організаційно-правовими формами, формами власності, розміром землекористування та капіталу, галузевою належністю та спеціалізацією. Крім того, до їх складу, як правило, входять представники пов'язаних із сільським господарством видів діяльності — сільськогосподарського машинобудування, виробництва агрохімікатів, науки, освіти, дорадництва та тощо [1].

В різних країнах система самоврядування в агропродовольчій сфері відрізняється одна від одної превалюючою формою організації, розгалуженістю територіальної мережі, поставленими завданнями та виконуваними функціями, складом членів, характером відносин з державою та наддержавними інституціями, участю в господарській діяльності своїх членів, джерелами фінансування діяльності.

В Україні за пореформені роки склалась багатокладна система господарювання, що включає особисті селянські та фермерські господарства, виробничі й обслуговуючі кооперативи, сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм, корпоративні структури та їх об'єднання. Таким чином, повноваження не можуть виконуватись об'єднанням за ознакою приналежності до певної організаційно-правової форми — Всеукраїнським союзом сільськогосподарських підприємств, Асоціацією фермерів та приватних землевласників України тощо. Ці функції мають покладатись на структуру, що консолідує всі вищезгадані форми.

До набуття незалежності в 1991 році в Україні, як і в усьому колишньому Радянському Союзі, недержавних громадських організацій в сфері економіки не було. Існували лише професійні спілки в усіх галузях національної економіки, які здебільшого здійснювали ідеологічні функції у форматі діючої влади і певною мірою опікувалися охороною праці та оздоровленням працюючих.

Також існували громадські організації, що являли собою клуби за інтересами. Вони об'єднували мисливців, спортсменів, книголюбів. Такі об'єднання діяли на некомерційній основі, передбачали добровільну участь, членські внески та фінансування з державного бюджету. Вони ніяким чином не здійснювали правозахисні функції, не брали участі у суспільних процесах.

Після розпаду Радянського Союзу основні демократичні права, включаючи право на об'єднання громадян, були визнані в Україні одразу.

Закон України «Про об'єднання громадян», прийнятий Верховною Радою України в 1992 році, став каталізатором зародження громадських формувань, в т. ч. на економічній і правозахисній основі.

Починаючи з 1992 року, процес об'єднання представників нового агробізнесу увійшов у законодавче русло. Громадські організації в АПК створювалися різними шляхами [2]:

1) реорганізації існуючих професійних об'єднань (наприклад, Всеукраїнський союз сільськогосподарських підприємств);

2) створення громадських організацій новими суб'єктами господарювання, сформованих на основі приватної власності, об'єднання яких викликане цілями захисту своїх економічних та корпоративних інтересів (Асоціація фермерів та приватних землевласників України);

3) формування громадських організацій суб'єктами господарювання з винятковим видом діяльності (Ліга страховиків в аграрному секторі України, Національна асоціація бірж України, Національна спілка сільськогосподарських кооперативів);

4) заснування громадських організацій на основі єдності економічних інтересів (Українська ліга підприємців АПК, Українська зернова асоціація);

5) створення громадських організацій за участю міжнародних організацій (Національна асоціація дорадчих служб України, Національна асоціація бірж України, Асоціація сільськогосподарських кооперативів, Асоціація учасників біовиробництва «БІОЛан-Україна»);

6) формування громадських організацій громадянами з певним статусом (Рада жінок-фермерів України, Союз молодих аграріїв);

7) заснування громадських організацій на основі приватної ініціативи соціально-активних громадян (Клуб органічних фермерів).

Цей процес по суті відображав реакцію прогресивних аграрних ділових кіл на процеси трансформації в суспільстві та в економіці.

Спроба визначити точну кількість професійних громадських об'єднань, що функціонують в аграрному секторі, виявила проблему — проблему реєстру професійних громадських об'єднань. Як відомо, реєстрацію громадських об'єднань ведуть кілька структур, проте централізованого реєстру для всіх громадських об'єднань з відкритим доступом до нього громадськості не існує.

Держкомстат України такого окремого реєстру не має через те, що в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) для громадських організацій відсутня ознака належності їх до АПВ.

Хоча в ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» від 15.05.2003 року № 755-IV є норма

щодо встановлення особливостей державної реєстрації об'єднань громадян (у т. ч. професійних спілок), благодійних організацій, партій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, банків, торгово-промислових палат, фінансових установ (у т. ч. кредитних спілок), бірж, а також інших установ та організацій [3].

Нині в Україні діє декілька альтернативних організацій, що тим чи іншим чином об'єднують різні організації суб'єктів господарювання в аграрній сфері: Аграрна палата України та Українська аграрна конфедерація.

Національна сільськогосподарська палата України, нині Аграрна палата України, була створена 2004 року. Вона стала саме тією громадською організацією, яка де юре і де факто набула статусу всеукраїнської, маючи розгалужену мережу обласних сільськогосподарських палат та місцевих осередків у багатьох районах нашої країни.

Водночас Палата стала координуючим органом різних громадських організацій аграрного профілю і посередником між виконавчою та законодавчою владою. Відбулася презентація Палати на міжнародному рівні — зокрема у Комітеті професійних сільськогосподарських організацій Європейського союзу, у представництві України в ЄС, інших європейських інститутах. Нині вже підписано 10 меморандумів про співробітництво з різними зарубіжними країнами, з якими бізнесові структури впроваджують спільні проекти, залучають інвестиції в аграрний сектор.

Аграрні палати є поширеною формою самоврядування в країнах з розвиненим сільським господарством, а в Україні сформувались під впливом Польщі, Німеччини та Австрії і діяли на території Західної України до 1939 року.

Практично у всіх європейських країнах статус, повноваження та місце аграрних палат в суспільному та економічному житті встановлено законом. Відповідно до спеціального закону, у Польщі аграрна палата — це орган сільськогосподарського самоврядування. Закон про сільськогосподарські палати землі Нижня Саксонія визначає їх як публічно-правові корпорації і включає заслуховування сільськогосподарської палати перед прийняттям актів законодавства, що стосуються сфери її діяльності. Така Палата має право отримувати інформацію з цих питань у державних органів влади.

Аграрні палати в Німеччині засновано близько ста років тому. Основа була закладена законом про аграрні палати 1894 року. Головна мета — вимагати професійної підготовки і технічного прогресу у

сільському господарстві задля підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників, а також представництво їх інтересів в державних органах [4].

Майже всі виробники сільськогосподарської продукції Чеської Республіки входять до низки галузевих чи територіальних асоціацій, які, водночас, представлені в Аграрній палаті країни. Повага і визнання Аграрної палати беззаперечні — без її представника ні в уряді, ні у фонді чи будь-якій державній інституції не приймають жодного важливого рішення щодо аграрної політики. Так, Аграрна палата в Чехії асоціюється не з якимось політичним лідером, а з конкретними діями щодо захисту і представлення у владі інтересів сільськогосподарських виробників та селян [5].

Традиційно сильними, в т. ч. за рахунок сприятливого правового поля, є аграрні палати Франції, Австрії. Активно розвиваються аграрні палати й у інших постсоціалістичних країнах, зокрема — Угорщині, Словаччині, Литві де також їх статус визначається спеціальними законами.

В країнах, де є аграрні палати, їх діяльність отримала підтримку держави. Ефективність такої підтримки перевірена часом [6].

На території України є досвід діяльності аграрних палат. До 1939 року такі палати ефективно працювали у Західній Україні. У 1997 році своїм рішенням Львівська обласна рада відновила діяльність палати на території області як представницького органу власників землі та організувала прямі вибори до органів управління цієї палати.

У 2005 році створено Національну сільськогосподарську палату України (НСПУ) відповідно до Закону «Про об'єднання громадян» [7]. Однак існування НСПУ у такому статусі не дозволяє їй діяти як органу професійного самоврядування через недостатність повноважень. Немає єдності в нормативному регулюванні, майже відсутні спеціальні податкові норми, дуже низький рівень гарантій професійної діяльності. Таке явище, як органи професійного самоврядування, в Україні на сьогодні фактично взагалі не відомі.

Аграрна палата України нині являє собою неприбуткову громадську організацію із розвинутою територіальною структурою, що діє з метою підвищення рівня прибутковості сільськогосподарського виробництва і розвитку сільської місцевості. Вона налічує близько 22 тис членів, з них індивідуальних членів (фізичних осіб) — близько 0,5 тис. До складу членів Аграрної палати входять виробники сільськогосподарської продукції,

переробні й обслуговуючі підприємства та інші суб'єкти, які так чи інакше пов'язані із сільським господарством, в т. ч. фінансові установи. Колективними членами Палати є наукові та навчальні заклади, дорадчі служби, лізингові компанії, галузеві об'єднання аграріїв, господарські об'єднання. Аграрна палата має 23 місцеві осередки (обласні відділення) в двадцять одній області України (крім Дніпропетровської, Миколаївської, Херсонської та Чернігівської), Автономній Республіці Крим, містах Київ та Севастополь, а також первинні відділення районного рівня. Первинні відділення та місцеві осередки створюються і діють відповідно до статуту Аграрної палати України та чинного законодавства України, не є відокремленими юридичними особами.

Структура Аграрної палати України дозволяє максимально комплексно вирішувати проблематику сучасного села, починаючи від ефективного захисту інтересів сільгоспвиробників, формування кооперативних відносин, дорадницької діяльності, фінансово-кредитного забезпечення до розв'язання соціальних проблем сільських територій.

Президент Аграрної палати України є членом колегії Міністерства агропромислової політики, що дає змогу враховувати всі слушні пропозиції та міркування, які генеруються в лавах цієї потужної організації. За великої кількості регіональних осередків палати вона й надалі забезпечуватиме дієвий зв'язок між розробкою та реалізацією аграрної політики в Україні.

Аграрна палата має чітку й конкретну громадянську і державницьку позицію з консолідуючими функціями. Вона спрямовує зусилля величезного загалу аграрників України в єдине русло зміцнення економіки всієї країни та підвищення добробуту її громадян. Палата — досить представницька інституція громадянського суспільства в Україні [8].

Діяльність Аграрної палати та її регіональних осередків спрямована на підвищення рівня економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, соціального розвитку сільської місцевості. Одним з найважливіших напрямів роботи Аграрної палати є задоволення та захист економічних, соціальних та інших інтересів своїх індивідуальних і колективних членів через механізм узгодження інтересів та консолідацію зусиль.

До статутних завдань Аграрної палати України включено [9]:

- 1) участь у формуванні аграрної політики;
- 2) представництво та захист законних прав та інтересів членів у центральних та місцевих органах державної влади;

- 3) внесення в встановленому порядку пропозицій щодо розробки та вдосконалення нормативно-правових актів, які сприятимуть підвищенню ефективності функціонування аграрного сектору України;

- 4) сприяння у створенні системи правового та професійного захисту членів Палати;

- 5) створення умов для налагодження зовнішніх зв'язків членів Палати з міжнародними організаціями та партнерами у сфері аграрного сектору та розвитку сільської місцевості;

- 6) сприяння популяризації та поширенню інформації про освітні програми та проекти;

- 7) створення умов для доступу членів Палати до мережі інформаційного забезпечення та баз даних.

Аграрна палата України своїм завданням вважає участь у формуванні аграрної політики держави на основі внесення в установленому порядку пропозицій щодо розробки і вдосконалення нормативно-правових актів, які сприятимуть підвищенню ефективності функціонування аграрного сектору економіки України і створенню громадянського суспільства. З цією метою здійснюється залучення членів Палати до підготовки проектів Законів України, Державних програм розвитку села в ринкових умовах, а також формування системи громадського контролю за їх виконанням.

До завдань Аграрної палати України належить створення умов для налагодження зовнішніх зв'язків членів Палати з міжнародними організаціями та партнерами у сфері аграрного сектору та розвитку сільської місцевості. Проводяться зустрічі з підписанням протоколів про співпрацю з урядовими делегаціями Європейських країн та Європейської комісії з питань розвитку сільського господарства щодо участі в проектах, що реалізуються в Україні та фінансуються Єврокомісією і урядами Європейських країн.

Аграрна палата виступає співорганізатором Міжнародних тематичних конференцій і Круглих столів з питань інтеграції агропромислового комплексу України до європейської та світової економіки і реформування АПК. В складі Аграрної палати як структурний підрозділ діє Третейський суд. В Третейському суді розглядаються господарські спірні питання, проти не можуть розглядатися спори, в яких однією із сторін є держава. Судді обираються спірними сторонами у відповідному регіональному представництві палати. Суддями є члени аграрної палати з юридичною освітою (працівники юридичних фірм, державних структур). Наявність третейського суду є необхідною умовою визначення вищої сільськогосподарської ради як такої.

Аграрна палата України є економічно незалежною недержавною організацією, її діяльність фінансується за рахунок членських внесків та виконання програм. Платні послуги Аграрною палатою не надаються, згідно статуту лише виконуються доручення членів палати.

Палата має напрацьовані контакти зі стабільними інвестиційними, інноваційними, фінансово-кредитними, страховими, консалтинговими організаціями, діловими та підприємницькими структурами, до співпраці з якими можна долучитись.

Діяльність аграрних палат в розвинених країнах регулюється окремими законодавчими актами, які визначають її статус і повноваження. Нині в Україні відсутнє законодавче забезпечення діяльності вищої сільськогосподарської ради в будь-якій формі. Відповідно діяльність і роль Аграрної палати у формуванні аграрної політики суттєво відрізняється від таких у країнах Європи, хоча позиція Аграрної палати враховується при формуванні аграрної політики, оскільки представник Аграрної палати є членом колегії Міністерства аграрної політики України, а Голови місцевих осередків входять до колегій облдержадміністрацій. Проте делегованих державою повноважень Аграрна палата не виконує, а це є однією з умов ідентифікації її як вищої сільськогосподарської ради.

Аграрний сектор України активно інтегрується у світовий економічний та політичний простір, що створює необхідність визначення (створення) єдиного «голосу» українського аграрного сектору у європейських та світових організаціях. Саме Аграрну палату України визнано постійним спостерігачем у Раді керівників сільськогосподарських палат Вишеградської Четвірки (Аграрна палата Чеської республіки, Національна Рада Сільськогосподарських Палат Польської Республіки, Палата сільського господарства і продовольства Словацької республіки і Аграрна палата Угорської республіки). У червні 2009 року сільськогосподарські палати Вишеградської четвірки та України підписали Меморандум, однією з основних позицій якого стала ідея використання європейського досвіду участі громадських організацій у розвитку аграрного сектора, тобто надання аграрним палатам спеціального статусу та права брати участь у розподілі аграрного бюджету, прийнятого парламентом і розробленого профільним міністерством.

Із впровадженням у дію Податкового кодексу на аграрному ринку змінилися правила гри. Внаслідок

його дії, як і в розвинених країнах світу, держава більшою мірою стимулює виробників, ніж посередників. Якщо посередник не отримуватиме 20–30 % доходу безпосередньо від виробника, то підвищиться роль обслуговуючих підприємств. Без державної підтримки вони провадитимуть в інтересах товаровиробників маркетингово-логістичну діяльність. Тому цілями та завданнями Аграрної палати України є [10]:

1) сприяння створенню ефективного прозорого механізму реалізації сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки товаровиробниками усіх форм власності;

2) сприяння створенню ринкового механізму формування цін на сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки;

3) розвиток конкуренції;

4) задоволення потреб у послугах гуртових продавців і покупців сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки концентрацією таких послуг;

– сприяння органам влади та місцевого самоврядування в реалізації державної аграрної політики;

– формування маркетингових ланцюгів забезпечення населення якісною і доступною за ціною сільськогосподарською продукцією та продуктами її переробки;

– облаштування єдиного місця для укладення угод з купівлі-продажу гуртових партій сільгосппродукції та продуктів її переробки;

– надання товаровиробникам рівних можливостей та вільного доступу для самостійного або через свої збутові формування виходу на ринок сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки;

– сприяння прискореному та спрощеному просуванню товару до кінцевого споживача;

– формування ринкових цін на сільгосппродукцію та продукти її переробки;

– сприяння учасникам у зменшенні витрат на заготівлю та транспортування продукції;

– сприяння переміщенню, виходячи із регіональної спеціалізації, товарних потоків у межах України та за кордон;

– територіальна та організаційна концентрація представництв державних служб і сервісних структур, які забезпечують належне функціонування аграрного ринку.

На оптовому ринку сільськогосподарської продукції завдяки Аграрній палаті України повинні створюватись належні умови для забезпечення здійснення торгівлі сільськогосподарською продукцією через надання таких послуг [11]:

1) забезпечення операторів гуртових ринків сільськогосподарської продукції спеціально облаштованими робочими місцями;

2) підготовка партій сільськогосподарської продукції до продажу;

3) документальне оформлення (у разі необхідності) купівлі-продажу сільськогосподарської продукції;

4) формування партій стандартизованої сільськогосподарської продукції;

5) організація торгів, аукціонів;

6) складування, зберігання, відвантаження та доставка партій сільськогосподарської продукції;

7) контроль якості сільськогосподарської продукції;

8) забезпечення операторів гуртових ринків сільськогосподарської продукції достовірною інформацією про кон'юнктуру ринку сільськогосподарської продукції та споживчу якість такої продукції;

9) рекламні послуги;

10) узагальнення і поширення достовірної інформації щодо попиту та пропозиції сільськогосподарської продукції, рівня цін;

11) організація виставок, тренінгів, семінарів, конференцій, навчальних курсів, конкурсів;

12) транспортування партій сільськогосподарської продукції;

13) забезпечення продавців та покупців необхідною вантажно-розвантажувальною технікою, ваговимірним обладнанням.

Вступ України до СОТ зумовив підвищення ролі роль і місця Аграрної палати, всіх громадських і державних організацій в сфері АПК, що підтверджується досвідом європейських країн, який Аграрна палата України вивчала для запровадження в практичній роботі і з якими співпрацює. Опанування цього досвіду спрямовує на створення правового поля в контексті формування громадянського суспільства в Україні. Прийняття Верховною Радою України Закону України «Про національну сільськогосподарську палату України» сприятиме практичній реалізації його правових аспектів і розширенню можливостей АПУ і її організацій та формувань працювати на користь розвитку АПК та сільських територій. Нині Аграрна палата України співпрацює з Аграрними Палатами Польщі, Чехії, Німеччини та інших країн. До неї звертаються колеги, які мають конкретні пропозиції для плідної співпраці з колективними членами Аграрної палати України.

Проте, Аграрний ринок в цілому все ще залишається неорганізованим і нерегульованим. Недостатньо ефективні канали збуту продукції,

особливо для господарств населення, а наявні — монополізовані посередниками. Процеси, які відбуваються на аграрному ринку України, мають ознаки системної кризи, що спричинено тривалим періодом адаптації економіки до ринкових умов, ціновими диспаритетами, проблемами продовольчого забезпечення і низьким рівнем доходів населення, техніко-технологічною відсталістю та низькою ефективністю аграрного виробництва. Все це зумовлює наявність особливостей розвитку і регулювання ринку збуту, обмежень регуляторного змісту відносно прибутковості авансованого у виробництво сільськогосподарської продукції капіталу, включаючи вартість земельних ресурсів.

Необхідною умовою усунення негативних явищ у розвитку збутового ринку сільськогосподарської продукції слід вважати застосування комплексного підходу до його використання, який поряд із застосуванням товарних і фінансових інтервенцій, здійснюваних Аграрним фондом для стабілізації цін, включав би заходи стабілізації пропозиції сільськогосподарської продукції у напрямі регулювання обсягів виробництва відповідно до внутрішніх потреб і експортного потенціалу аграрної галузі. Обсяги виробництва (пропозиції) мають регулюватися через механізм встановлення гарантованих цін, які забезпечать прибутковість авансованого у виробництво капіталу на рівні середньої по економіці держави. Такі ціни є еквівалентними, що дають можливість максимально нівелювати негативний вплив фактора цінової невизначеності й забезпечити економічний інтерес щодо виробництва сільськогосподарської продукції. Слід також сприяти мінімізації ризиків у аграрній сфері, особливо невизначеності виробників щодо питань: «скільки виробляти», «кому продати» і «якою буде ціна», а також мінімізації впливу маркетингових, цінових і фінансових ризиків за рахунок оптимізації та підвищення ефективності функціонування ринкової інфраструктури, формування кооперативних каналів збуту продукції, створення державної інституції з моніторингу ринків збуту.

Роль Аграрної палати України у сфері збуту сільськогосподарської продукції не можна не оцінити. Так, Аграрна палата України запропонувала включити українські порти до єдиної європейської системи транспортування зерна на 36-й зустрічі представників сільськогосподарських палат країн Вишеградської четвірки (Угорщина, Польща, Словаччина, Чехія) і України як спостерігача в словацькому місті Попрад 7–8 жовтня 2009 року. Цей крок є досить важливий у збуті

аграрної продукції, адже Європейський союз з 2010 року проводить єдину політику в питанні перевезення зернових вантажів через європейські порти для здешевлення транспортних витрат. Це завдання потребує вирішення комплексу проблем, зокрема й у сфері визначення тарифів на доставку, зберігання, завантаження і вивантаження зерна в портах для створення рівних умов всім сільгоспвиробникам Євросоюзу. Особливо актуальна ця тема для Угорщини, Словаччини і Чехії, які не мають виходу до моря. Аграрна палата України запропонувала включити до єдиної транспортної системи ЄС на першому етапі Ренійський та Ізмаїльський порти. Можливий оборот зерна з країн ЄС через ці два транспортні пункти оцінюється в межах 1 млн тонн у маркетинговому році.

Постійні робочі зустрічі голови Аграрної палати України з Президентом країни, Прем'єр-міністром та учась керівництва АПУ в роботі Урядового комітету за 2010–2011 рр. сприяли збільшенню обсягів державної підтримки виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції. Завдяки співпраці Аграрної палати України з Кабміном України з 2004 року відновлено повернення ПДВ при експорті сільгосппродукції, що значно посилює збутову діяльність вітчизняних підприємств, спрямовану на зарубіжні ринки.

На черговому V-му з'їзді членів Аграрної палати України 12 лютого 2011 року було розглянуто питання стосовно розбудови оптових аграрних ринків, агрострахування, створення єдиної системи для реалізації зерна, розв'язання соціальних проблем, розвитку громадянського суспільства за прикладом країн Європейського Союзу. Але основним було питання консолідації зусиль аграрників у вирішенні принципових завдань подальшої розбудови інфраструктури [12].

Висновки. Самоврядні господарські об'єднання підприємств і господарств, на противагу громадським (професійним, фаховим) об'єднанням тих або інших фахівців-фізичних осіб, що створюються для захисту інтересів їхніх членів у межах правового поля Закону України «Про об'єднання громадян», мають розбудовуватися на засадах приватно-державного економічного партнерства і демократизації управління у межах правового поля Господарського кодексу. Нагальною необхідністю стає ухвалення закону України «Про самоврядні господарські об'єднання в агропродовольчій сфері». Діяльність таких самоврядних господарських об'єднань має базуватись не на

громадсько-благодійних або підприємницьких, а на агентських засадах.

Самоврядні господарські об'єднання в агропродовольчій сфері мають виступати, з одного боку, агентами сільгоспвиробників, що надають їм послуги з представництва інтересів перед державою для полегшення доступу до коштів державної підтримки, інфраструктурні й маркетингові послуги з просування сільгосппродукції на ринок, а, з іншого боку, агентами держави, яким передається частина управлінських повноважень для реалізації державної аграрної політики.

Аграрна палата була і залишається однією з найпотужніших громадських організацій України у сфері агропромислового виробництва. Вона постійно займає послідовну і виважену позицію щодо необхідності формування сприятливих умов для діяльності сільгоспвиробників і забезпечення необхідних умов реалізації сільськогосподарської продукції.

Використані джерела

1. Ковальова О.В. Координація самоврядування в агропродовольчій сфері: організаційний аспект / О. В. Ковальова. — Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 6. — Т. 2. — С. 168–171.
2. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.
3. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про аграрні палати в Україні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls.
5. Губені Ю. Які реформи — такі й результати. Здобутки чехів в аграрній реформі / Ю. Губені. — Україна молода. — 2013. — № 030. — 26 лют. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua>
6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про аграрні палати в Україні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls.
7. Про об'єднання громадян: Закон України від 16.06.1992 р. № 2460-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>
8. Аграрний тиждень. Україна: Всеукраїнська ділова газета. — 2007. — 25 груд. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://a7d.com.ua>.
9. Офіційний сайт Всеукраїнської громадської організації «Аграрна палата України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.agrichamber.org.ua>.
10. Про затвердження Тимчасового примірного положення про регіональні аграрно-маркетингові центри оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією: Наказ Міністерства фінансів України від 12.11.2007 р. N 797 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua>.
11. Про оптові ринки сільськогосподарської продукції: Закон України від 25.06.2009 р. № 1561-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uaan.kiev.ua>.
12. Новини компаній та ринків України: Діловий Web-портал «Бізелізі» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bizreliz.info>.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ФОРМУВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ

На засадах системного підходу розглянуто соціально-економічну сутність, визначено основні чинники і структурні компоненти формування аграрного ринку.

Необхідність підвищення добробуту населення супроводжується потребою зміни структури споживання, зростаючими вимогами до якості товарів, розширення їх асортименту. Отже попит поступово посідає належне місце чинника, який визначає пропозицію. Формування аграрного ринку здійснюється через сукупність обмінних процесів при купівлі-продажу продовольчої продукції.

Питання сутності аграрного ринку розглядається у працях Д.Я. Карича, Ю.С. Коваленка, С.П. Кондратенка, Л.В. Молдован, П.Т. Саблука, В.Г. Савицької, Л.М. Худолій та ін. Вони досліджують аграрний ринок як систему або механізм товарообміну, пов'язаний з процесом купівлі-продажу аграрних товарів унаслідок мінливості ситуації щодо розвитку національного сільського господарства. Але, виходячи з умов економічної відкритості ринків, цей аспект проблем потребує наукового осмислення і методологічно-пропозиційної розбудови підходів до розв'язання поставлених завдань. Саме ці проблеми визначили *мету статті* й окреслили коло досліджень.

Аграрний ринок з початку виникнення виступає формою обміну і слугує задоволенню потреб населення, покупців, продавців або споживачів продуктів харчування і промислових товарів, виготовлених із сільськогосподарської сировини. Кожний ринок слід розглядати з точки зору виробників і споживачів товарів, які утворюють сфери ринку, відрізняються за структурою та обсягами товарообігу. Споживачами продукції на ринку є промислові підприємства, які використовують її у технологічному процесі як сировину; державні організації, що закуповують продовольство для лікувальних, освітніх закладів, армії; експортно-імпорتنі установи для реалізації його на зовнішніх ринках; населення, що споживає продукти. Виробниками на ринках виступають підприємства всіх форм власності, фермерські та особисті господарства населення.

Аналіз економічної літератури свідчить про багатогранність висловлювань вчених стосовно сутності аграрного ринку. Вони акцентують увагу на різних його аспектах розвитку і дії, визнача-

ють ринок як місце торгівлі, засіб, за допомогою якого здійснюється обмін товарами та послугами безпосередньо або через посередників, сукупність соціально-економічних відносин у сфері обміну з приводу реалізації товарів тощо. Можна навести ряд тлумачень ринку, які характеризують його як соціально-економічне явище в цілому, або за окремими ознаками. Ринком вважають відносини, як застарілі і спрощені, які ні на що крім обміну не впливають і не виходять за його межі. Ці визначення не можна вважати помилковими й повністю їх відкидати. Водночас, за своєї обмеженості, вони не можуть бути методологічною основою пізнання ринку як провідного компонента економічного життя [1, с. 16; 2, с. 2–3; 3, с. 7; 4, с. 80; 5, с. 12; 6, с. 21].

На думку Ю.С. Коваленка, аграрний ринок – це система установ, методів та ресурсів здійснення обмінних процесів, головним завданням якої є координація та управління агропромисловим виробництвом країни з метою задоволення споживчих потреб її громадян. У характеристиці ринку вченим слід звернути увагу на системний підхід, системну методологію фундаментального поняття наукового апарату, які охоплюють його компоненти, що перебувають у взаємозв'язку, цілеспрямовано і чітко упорядковані для вирішення певного завдання.

Нині систему аграрного ринку слід розглядати як структурований комплекс організаційно-економічних, технічних і соціальних елементів, які перебувають у взаємозв'язку і взаємовідносинах один з одним і створюють певну цілісність і єдність (рис.).

На рис. схематично представлено сутність аграрного ринку, розкрито взаємодію системоутворюючих елементів виробника і споживача сільськогосподарських продуктів через платоспроможний попит населення та пропозицію, ринкову інфраструктуру, операторів та канали надходження товарів, спроможних задовольнити цей попит. Водночас попит має органічно поєднуватися з факторами, що його формують: ефективним використанням ресурсів; платоспроможністю споживача і оптимальною науково обґрунтованою ціною. Проведення за цими ознаками аналізу дає можливість визначитися з граничною межею ціни на ресурси, із споживчим попитом та пропозицією на них. Підприємство може розрахувати свій потенційний попит і відповідним чином задовольнити його.

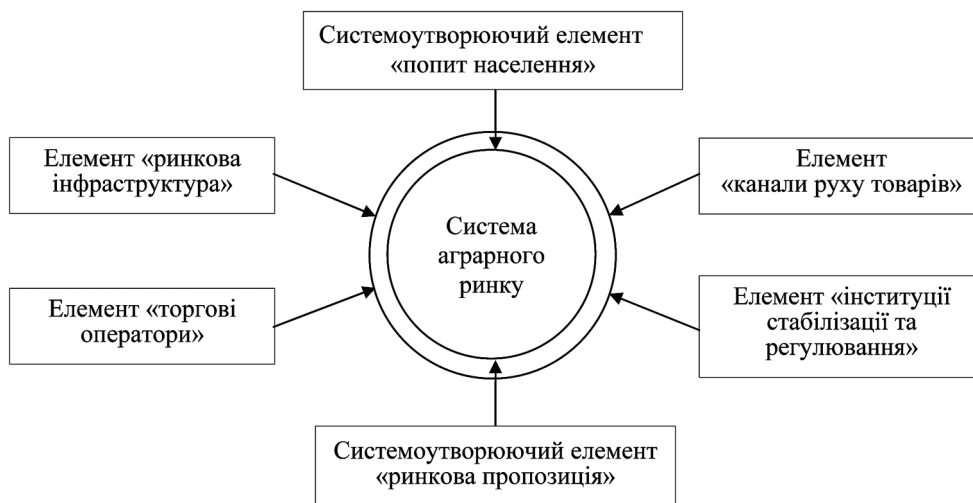

Рис. 1. Структура системи аграрного ринку

Підвищення добробуту населення супроводжується потребою зміни структури споживання, розширення асортименту і підвищення якості продукції. Діяльність підприємства здійснюється через сукупність обмінних процесів, які відбуваються при здійсненні купівлі-продажу продукції на аграрному ринку. Попит як економічна категорія — це підтверджена купівельною спроможністю потреба споживача в ресурсах, які необхідні для виконання виробничої програми. Попит і пропозиція є основними категоріями ринку і проявляються у процесі купівлі-продажу товарів через оптову і роздрібну торгівлю. Їх співвідношення зумовлює структурні зміни у виробництві, впливає на рівень і динаміку цін, викликає переливання капіталу і переміщення ресурсів, що значною мірою зумовлює використання ефективних технологій. На зменшення витрат виробництва значною мірою впливає й конкуренція. Зазначене забезпечує зростання попиту як при незмінних власної і споживчої ціни, так і при їх збільшенні. Вжиття заходів, які спричиняють зростання попиту населення означає позитивне урівноваження цих категорій при цінах, що сформувалися на ринках. За таким механізмом держава повинна впливати на паритетність цін, тобто на їх урівноваження. Елементи пропозиції формують виробники продукції та імпортери продовольства (контрактна система, квотування, обмеження імпорту тощо). Ці процеси мають завжди бути в полі зору держави, яка повинна регулювати пропозицію через обсяги виробництва товарів, їх споживчу вартість за межами ціни рівноваги шляхом дотування виробника або споживача і забезпечувати їхній стабільний розвиток. Безпосередньо від пропозиції (обсягів виробництва) і попиту (обсягів споживання) залежить кон'юнктура аграрних товарів та їх переробки.

Інфраструктура — елемент організації аграрного ринку, що включає систему підприємств, організацій, служб, які забезпечують взаємозв'язок між

попитом і пропозицією, обслуговують процес ринкового товарообміну, сприяють його прозорості та стабільності. Елементи ринкової інфраструктури взаємодіють безпосередньо з операторами ринку як з боку попиту, так і пропозиції. З ліквідацією державної системи контрактації сільськогосподарської продукції її інфраструктура виявилася нездатною забезпечити ефективне функціонування аграрного ринку. З'явилося багато комерційних посередницьких структур, які не мали необхідної матеріально-технічної бази і купували товари за непрозорими схемами, що призвело до значної тінізації ринку. Необхідна спеціальна ринкова інфраструктура, зорієнтована на велику кількість товарів і покупців (маркетингова — оптові ринки усіх типів; фінансове обслуговування руху товарів — кредит, страхування; комунікації — дороги, транспорт, зв'язок тощо).

Елемент інформаційного забезпечення будь-якого динамічного процесу — запорука його успіху, а підприємництва — насамперед. Інформація є важливою складовою інфраструктури ринку. Надання всім суб'єктам достовірної, своєчасної, доступної й аргументованої інформації про становище на ринку сприяє дієвому веденню підприємництва. Важливою складовою консультативного та інформаційного забезпечення виступають державні та кооперативні інформаційно-консультативні та впроваджувальні служби, які надають послуги сільськогосподарським виробникам за пільговими тарифами.

Для аграрного ринку України характерна внутрішня поліцентрична будова. Вона має надмірну кількість операторів (учасників), які послідовно займають нішу на шляху руху сировини від виробника (перша ланка єдиного ланцюга) до кінцевого споживача (остання ланка ланцюга). І чим більше налічується у ланцюгу операторів, тим меншою ставатиме частка аграрних товаровиробників в ціні кінцевого продукту, відповідно зменшуватимуться їхні доходи на одиницю реалізованої продукції. Тому необхідно

якомога швидше створити умови для переходу на біполяризовану будову ринку. Тоді зменшиться кількість юридично відокремлених ланок, які претендують на частку доходу товаровиробників. Ці ланки, взаємодіючи між собою, орієнтуються на одержання максимальних економічних результатів.

Взаємодія попиту і пропозиції вимагає, щоб усі елементи або оператори аграрного ринку реально відчували з боку останньої оцінку свого товару чи послуг зі сторони споживача. Явний пріоритет самостійних каналів реалізації належить безпосередньо фірмам, магазинам тощо, і показує, що населення віддає перевагу вже перевіреним на практиці каналам реалізації товарів на противагу тим, які ще недостатньо проявили себе на аграрному ринку.

Організація виробництва на рівні господарських ланок — це досить усвідомлений, планомірний порядок. Виробництво свідомо регулюється за допомогою як корпоративних, так державно-адміністративних методів. Виробники реалізують товари за традиційними каналами постачання заготівельним організаціям та переробним підприємствам, на ринку через власні магазини, ларьки і палатки, систему громадського харчування, а також за бартерними угодами; безпосередньо зарубіжним країнам та на біржах (аукціонах). Відбуваються структурні зміни в реалізації товарів каналами збуту. Країна відмовилася проводити закупівлю продукції за державними контрактами, лише залишила придбання зерна та цукру продовольчого резерву.

Вся історія виникнення і розвитку товарно-грошових відносин показує, що блок саморегулювання в ринковому механізмі завжди поєднується з блоком державного регулювання. При цьому державні й урядові елементи проводять певну соціально-економічну політику, розробляють стратегію і тактику, закони, нормативні акти тощо, орієнтуючись на загальну спроможність ринку до саморегулювання. Про це свідчить і досвід країн з розвиненою економікою де держава є чинником активного регулювання і підтримання протікання процесів економічними, правовими і адміністративними методами [7, с. 22]. Важливим є оптимальне поєднання механізмів державного і ринкового регулювання. Нееквівалентний обмін між сільським господарством та іншими галузями — притаманна ознака ринкової економіки.

У різнобічній залежності знаходяться функціонально діючі АПК і торгівля. Забезпечення їхньої соціально-економічної ефективності та взаємодії має об'єктивний характер і проявляється у процесі взаємовпливу на систему відтворення. Процес взаємодії блокується недосконалістю сукупності відносин, відсутністю дієвого механізму міжгалузевої взаємодії та нерациональністю економічних зв'язків. Продовжують проявлятися негативні явища між суб'єктами ринку, які ще належним чином не розкрито.

Перспективи розвитку вітчизняного виробництва і аграрного ринку залежні від ефективності впли-

ву на них відповідних механізмів. Ці механізми ще формуються і здебільшого недосконалі, неринкові, не відповідають інтересам учасників ринкового обміну, що залежить від існуючих інституціональних умов їх функціонування.

На національному рівні завданням інститутів є регулювання господарського циклу, грошової маси та обліку, цінової політики; на регіональному — вирішення питань місцевого соціально-економічного розвитку та екології; на галузевому — програмно-цільові настанови, формування експортного профілю держави; на рівні фірм — зацікавленість їх у розвитку інноваційної діяльності, модернізації інфраструктури. В цей механізм впливу на товарообмінні процеси держава включає ринкове регулювання, яке здійснюється за законами ринку [8, с. 67].

Висновки. Економічна сутність аграрного ринку різноманітна. Значення його в економіці і стан розвитку також різні. Механізм формування і функціонування відрізняються. Аграрний ринок — це єдина система, яка обслуговує товарно-грошові обмінні економічні процеси, формує відносини, що виникають внаслідок його функціонування і сприяють розвитку економіки та конкурентоспроможності. Щоб успішно діяти і працювати в складних і багатогранних умовах ринкової економіки, потрібен високий рівень професіоналізму працівників, глибокі знання справи, досвід та невідступність у вирішенні задач зі становлення і розвитку сучасного ринку. Його розвиток визначається наявністю наступних умов: вільного руху капіталу; швидкого поширення інформації; товарних потоків; ефективної системи транспортування і розподілу продукції; конкуренції; наявності системи взаємодіючих ринків, а також товарного ринку капіталів, робочої сили тощо.

Використані джерела

1. Кондратенко С.П. Формування ринку продукції садівництва / С. П. Кондратенко // АгроІнКом. — 2005. — № 3—4. — С. 16—18.
2. Васильчак С.В. Теоретико-методологічні принципи розвитку аграрного ринку / С. В. Васильчак // АгроІнКом. — 2005. — № 9—10. — С. 2—5.
3. Худолій Л.М. Економічний механізм формування, функціонування ринку зерна в Україні / Худолій Л. М. — К.: ІАЕ 1998. — 211 с.
4. Імас Є.В. Становлення аграрного ринку СНД та його цукрового сегмента / Є. В. Імас // Економіка АПК. — 2003. — № 9. — С. 79—85.
6. Саблук П.Т. Основи організації сільськогосподарського ринку / Саблук П. Т., Карич Д. Я., Коваленко Ю. С. — К.: ІАЕ, 1997. — 140 с.
5. Коваленко Ю.С. Наукові засади та основні тенденції формування аграрного ринку в Україні / Ю. С. Коваленко // Економіка АПК. — 2004. — № 3. — С. 19—29.
7. Калашников С.А. Формирование и регулирование рынка средств производства для АПК / С. А. Калашников, Н. А. Мишакова // Вестник Российской академии сельскохозяйственных наук. — 2002. — № 6. — С. 22—23.
8. Супрун О.М. Формування й удосконалення інституціонального механізму регулювання аграрного виробництва / О. М. Супрун // АгроІнКом. — 2011. — № 11—12. — С. 67—70.

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЦІНИ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ ПРОДУКЦІЮ

Висвітлено основні принципи формування ціни на сільськогосподарську продукцію. Запропоновано підходи до розрахунку гарантованих цін. Внесено пропозиції щодо важливості участі держави у процесі ціноутворення в Україні.

Ціновий механізм в ринковій економіці функціонує у відповідності з об'єктивними законами ринку, насамперед із законом вартості, принципом вартісної еквівалентності. Основу цього механізму становлять вільні ринкові ціни. Закономірно, вони відхиляються від вартості внаслідок змін співвідношень попиту і пропозиції, а також інших, часто суперечливих факторів та умов процесу відтворення.

Значну увагу принципам формування ціни приділяють В. Афанасьєв, Я. Білоусько, Г. Герасимов, Н. Денин, М. Коробейников, О. Кузьмич, О. Олійник, Г. Підлісецький, П. Саблук, Е. Шеврина, О. Шпичак та ін. Водночас актуальності набуває дослідження принципів формування ціни на сільськогосподарську продукцію у зв'язку зі світовими продовольчими кризами та ціновою нестабільністю в аграрному секторі, що й зумовило *мету статті*.

Принципи формування ціни виходять не лише з об'єктивних економічних реалій, а й з пануючого у суспільстві підходу до ведення господарської діяльності, економічної політики, яка провадиться у державі. Планова економіка була економікою виробника, ринкова, як відомо, — це економіка споживання. Тому головна мета державної політики ціноутворення на продовольчому ринку, а отже, і сільськогосподарських товарів — сприяння зростанню цінової доступності, що слід розуміти як процес поліпшення кількісних і якісних характеристик споживання населенням при одночасному зменшенні частки продовольчих витрат у сімейному бюджеті. Важливим елементом державної цінової політики залишається ціновий захист і підтримка власного товаровиробника.

На вільних ринкових цінах тримається фундаментальний принцип, основна регулююча сила економічного механізму — конкуренція. Через неї забезпечується максимізація прибутку. Поширена у минулому й актуальна нині думка, що прагнення одержати максимальний прибуток властиве саме ринковій економіці і є каталізатором формування ціни. Мета одержати найбільший прибуток переслідує кожного товаровиробника, коли він купує сировину як можна дешевше і продає вироблену продукцію по можливості дорожче. Таке прагнення закладене в природі людини, в житті сім'ї, а тому заперечувати це — значить уникати відвертості, або опиратися на абстрактні теорії і висновки.

Матеріальний інтерес як рушійна сила механізму конкуренції економічно змушує товаровиробника зменшувати або максимально оптимізувати витрати на одиницю продукції, поліпшувати якість і споживчі властивості продукції.

Оскільки ринкова ціна на умовах співвідношення попиту та пропозиції урівноважується і фіксується на певному суспільно-необхідному середньому рівні, конкурентоспроможні товаровиробники одержують додатковий (понад середню норму) прибуток як шляхом економії витрат, так і завдяки вищій якості продукції. Фундаментальне значення конкурентної ринкової системи полягає в тому, що «вона створює незвично важливу тотожність — тотожність приватних і суспільних інтересів» [1, с 12].

Отже, ціноутворення і система цін на ринку аграрної продукції характеризуються складністю її «побудови». Це пояснюється тим, що цінове саморегулювання ринку через вільні ціни в процесі товарно-грошового обміну доповнюється державним регулюванням. Хоча основу механізму ринкової конкуренції становить економічна свобода — в реальній дійсності вільної конкурен-

ції в цивілізованих країнах давно не існує, як і повністю вільного ринку праці, капіталу, землі. Жити в суспільстві і бути незалежним від нього не можна. Інша справа, що обмеження економічної свободи в правовій державі не повинно виходити за рамки, що визначаються об'єктивними закономірностями ціноутворення і його (також об'єктивними) особливостями в сільському господарстві.

Приведений у відповідність до законів ринку ціновий механізм, якщо розглядати його, наприклад, в рамках єдиної аграрної політики (ЄАП) Європейського союзу (ЄС), включає в себе різні види цін з їх різноманітними функціями [2, с. 2]. Однак, щоб реалізувати принцип «справедливий» рівень життя сільських товаровиробників та одночасно гарантувати продовольче забезпечення й була введена цінова підтримка виробництва аграрної продукції, оскільки вільні ціни підлягають впливам багатьох факторів (дефіцит попиту, надлишок пропозицій, зловживання правилами конкуренції, монопольні амбіції I і III сфер АПК тощо), що утруднювало таку реалізацію. Внутрішній ціновий механізм ЄАП включає в себе цільові, порогові інтервенційні, орієнтирні та інші ціни, а загальна система їх підтримки представлена складною схемою, що враховує світовий рівень, а також мінімальні імпорتنі ціни, імпортний тариф, експортні субсидії.

В умовах ринкової економіки значення цін значно зростає, вони стають одним із головних регуляторів процесу відтворення виробництва, здійснення соціально орієнтованої державної політики. Практика розвитку сільського господарства в Україні доводить необхідність корінного перегляду системи ціноутворення. Процес удосконалення цінового механізму в сільському господарстві має тісно узгоджуватись із загальною реформою системи цін галузей, позитивно впливати на нарощення виробництва, здешевлення продукції, підвищення її якості [3, с. 141–142].

При визначенні основних принципів формування ціни слід виходити з того, що найбільш адекватною для умов сільського господарювання в Україні є соціально-орієнтована, змішана за соціально-економічною структурою модель ринкової економіки з досить значною часткою

державного регулювання в аграрному секторі. Держава визначає основні правила гри на ринку, забезпечує істотний патерналізм у вирішенні соціальних проблем, включаючи соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, мінімізацію безробіття.

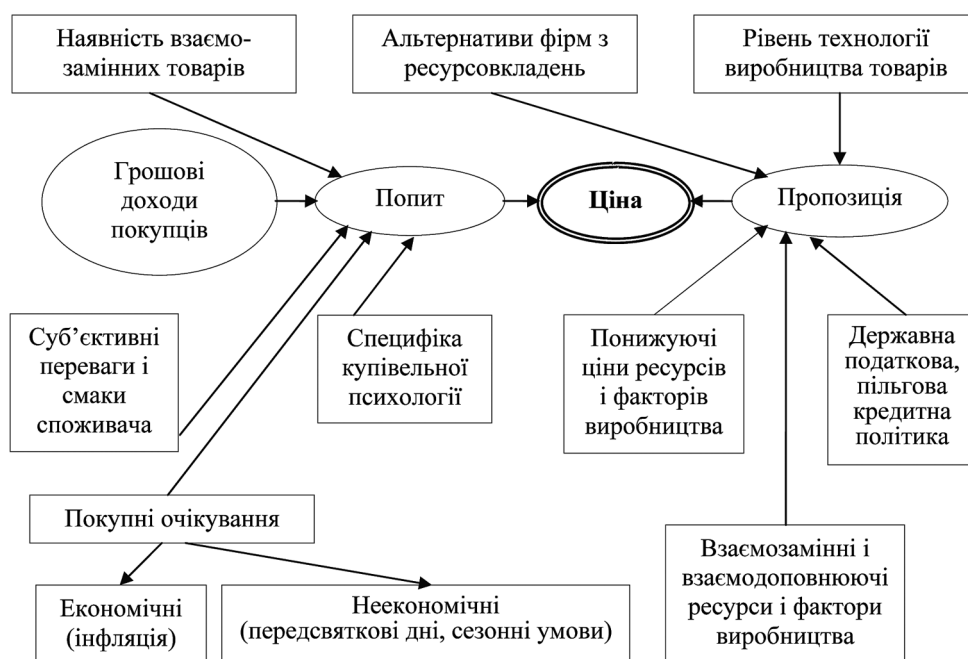
Принципи формування ціни повинні виходити з того, що це складна система з багатосторонніми виробничо-економічними та соціальними зв'язками, на яку припадає значна частка валового суспільного продукту та виробничих засобів. Із сільськогосподарської продукції виробляється 70 % товарів особистого споживання, які мають вирішальне значення у формуванні вартості, ціни робочої сили та грошового обігу країни.

Необхідно поєднувати принцип вільного формування цін з економічним регулюванням їх державою. Він використовується для забезпечення цінового паритету на продукцію сільського господарства і засоби виробництва, які надходять з промисловості. Важливим принципом функціонування цінового механізму виступає його антимонопольна спрямованість для сприяння розвитку конкуренції [4, с. 92; 5, с. 251–253].

Аналіз трансформаційних процесів у ціноутворенні та узагальнення світового досвіду, а також країн Центральної і Східної Європи в цій сфері дає змогу зробити ряд висновків про роль держави в ціноутворенні на продукцію АПВ. Основне в ньому — послідовне використання вільних ринкових цін, попиту і пропозиції, які формуються під впливом багатьох факторів (рис.). Ці ціни повинні органічно поєднуватися з державними гарантованими цінами на продукцію, яка купується для централізованих фондів.

Одним з таких заходів стало встановлення гарантійних цін. Вони застосовуються при реалізації сільськогосподарської продукції безпосередньо державі або при здійсненні доплат товаровиробникам. Гарантійна ціна повинна забезпечувати їм з урахуванням інших форм державної підтримки одержання доходів, достатніх для розширеного відтворення виробництва.

В дійсності, встановлені державні ціни часто не забезпечують одержання доходів, достатніх навіть для простого відтворення виробництва, що зумовлено, насамперед, нестачею бюджетних коштів. Для

Рис. Фактори впливу на ціну через попит і пропозицію

здійснення ефективного державного регулювання процесу ціноутворення та встановлення його меж потрібно передусім знати виробничу собівартість сільськогосподарської продукції, оскільки вона розглядається як база, що означає важливість її обґрунтування при формуванні цін. Варто визначитися також з методами розрахунку.

Слід враховувати й такі недоліки ціноутворення на аграрну продукцію, як диспаритет цін на ресурси для сільського господарства, наявність посередників і монополізм переробних та машинобудівних підприємств, виведення грошових коштів у тіньові обороти та в офшорні зони. Навіть в країнах з розвинутою ринковою економікою під контролем держави знаходиться більша частина цін на продукцію аграрного сектору. Практично всі вони здійснюють регулювання цін на сільськогосподарську сировину і продовольство.

Диспаритет цін на аграрну та промислову продукцію створюється через недосконалість ринкового механізму. Аграрне виробництво перебуває у лещатах ринків матеріально-технічних ресурсів і продовольства, де постачальники техніки (І сфера АПК) мають сильну, іноді абсолютну владу, а тому економічні відносини будують з позицій задоволення власних інтересів. Нееквівалентність обміну посилюється і в зв'язку з тим, що покупці сільськогосподарської продукції — підприємства

III сфери АПК і їх посередники водночас є ринкоутворюючими суб'єктами на ринку продовольства з обмеженими можливостями щодо диктату цін на продукти харчування і товари споживання з аграрної сировини через низький платоспроможний попит населення. Явище вкрай негативне, оскільки воно пов'язане зі зниженням інвестиційної активності сільгосптоваровиробників [7, с. 34–35; 9, с. 37–38; 10, с. 21].

Оскільки більшість промислових підприємств є монополістами, особливо у виробництві сільськогосподарської техніки, в основу договірних цін закладається, як правило, індивідуальна ціна виробника, що суперечить елементарним основам економіки, тому що закріплює цінові диспропорції на його користь [7, с. 26]. Як наслідок, із сільського господарства через систему цін забирається частка не лише створеного у ньому прибутку, але й проміжного продукту, призначеного для відшкодування витрачених на його виробництво коштів.

Ринкова модель ціноутворення має бути збалансована, виходячи з внутрішньогалузевих передумов — вільної дії попиту і пропозиції як для сільськогосподарських, так і машинобудівних підприємств та міжгалузевих передумов — вільного переливу капіталу в галузях економіки національного господарства у відповідності до середньої нор-

ми прибутку на авансований капітал [3, с. 399–400]. Означений принцип повинен бути впроваджений в усі галузі економіки для встановлення паритетності цін як на продукцію сільського господарства, так і на основні засоби промислового походження. Існує декілька варіантів формування гарантованих цін [3, с. 151; 4, с. 97; 6, с. 20; 7, с. 27; 8, с. 399–400].

$$Ц_n = C \cdot (1 + I / 100), \quad (1)$$

де: $Ц_n$ – гарантована закупівельна ціна для забезпечення простого відтворення, грн; C – нормативна собівартість, грн.; I – темп інфляції, %.

$$Ц_p = C \cdot (1 + I / 100) \cdot (1 + P / 100), \quad (2)$$

де: $Ц_p$ – гарантовані закупівельні ціни для забезпечення розширеного відтворення, грн; P – відсоткова ставка по кредитах, %.

Зазначені способи підтримки сільськогосподарських товаровиробників мають відносно простоту форму обчислень, прозорість схем державної підтримки, попередження зловживань сільськогосподарських підприємств щодо виділених їм коштів та рівні умови для всіх товаровиробників.

Для забезпечення простого відтворення сільськогосподарського виробництва в цінах слід враховувати рівень інфляції, а для розширеного – відсоткову ставку по кредитних ресурсах. Відшкодування собівартості й отримання прибутку за рахунок цінового фактора дасть можливість перевести сільськогосподарське виробництво на вищий рівень розвитку.

$$Ц = C + \Phi \cdot H_n, \quad (3)$$

де: Φ – авансований капітал; H_n – середня норма прибутку.

Для сільського господарства з урахуванням періоду оборотних засобів, формула (3) набуває дещо іншого вигляду.

$$Ц = C + (\Phi_{oc} + \Phi_{об} \cdot K) \cdot H_n, \quad (4)$$

де: Φ_{oc} – основні виробничі засоби; $\Phi_{об}$ – оборотні засоби; K – коефіцієнт періоду обігу оборотних засобів.

Нині у наукових колах поширена думка щодо доцільності введення до вартості аграрного капіталу ще й землі. Досвід багатьох країн свідчить, що формування ціни виробництва продукції в сільському господарстві здійснюється з урахуванням витрат на купівлю або оренду землі в авансованому капіталі.

При визначенні співвідношення цін на сільськогосподарську і промислову продукцію слід враховувати й позитивні зміни в ефективності використання матеріально-технічних ресурсів. Роз-

виток науково-технологічного прогресу сприяє нарощенню виробництва продукції й поліпшенню умов праці в галузі [11, с. 21]. З урахуванням витрат на інновації ціна сільськогосподарської продукції формалізовано описується формулою

$$Ц = [C + (\Phi_{oc} + \Phi_{об} \cdot K) \cdot H_n] + B_i, \quad (5)$$

де B_i – інноваційні витрати.

Впровадження зазначених заходів щодо формування цін на сільськогосподарську продукцію дасть змогу забезпечити для аграрного виробництва рівні умови з промисловими галузями.

Висновок. Без введення економічних правил гри для аграрних товаровиробників, насамперед в еквівалентності обміну між сільським господарством і сферами його обслуговування, ускладнюється подальше реформування аграрної галузі. Водночас система ціноутворення та її реформування може забезпечити суб'єктам господарювання в аграрному секторі позитивні результати для розширеного відтворення виробництва за умови удосконалення інших складових економічного механізму (фінансово-кредитної, валютно-грошової і податкової систем, політики заробітної плати, митно-тарифного регулювання тощо).

Використані джерела

1. Макконнелл К.Р. Экономикс. Принципы, проблемы и политика ; в 2-х т. / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. — М.: Республика, 1992. — Т. 1. — 170 с.
2. Коробейников М.М. Ценообразование в условиях формирования рыночного экономического механизма аграрного производства / М. М. Коробейников // Достижения науки и техники АПК. — 2002. — № 3. — С. 2–5.
3. Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкові умови. — К.: ІАЕ, 2002. — 518 с.
4. Саблук П.Т. Ціноутворення в умовах формування ринкових відносин в АПК / Саблук П. Т., Ситник В. П., Шпичак О. М. — К.: Віпол. — ІАЕ, 1997. — 502 с.
5. Кузьмич О.І. Оцінка максимальних цін товарів через математичну модель конкурентного ринку / О. І. Кузьмич // Актуальні проблеми економіки. — 2010. — № 3. — С. 249–258.
6. Афанасьев В.Н. Формирование цен на продукцию сельского хозяйства, закупаемую в Федеральний и региональные фонды / В. Н. Афанасьев, Е. В. Шеврина // Экономика сельского хозяйства и перерабатывающих предприятий. — 2004. — № 8. — С. 19–20.
7. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків України / За ред. О.М. Шпичака. — К.: ІАЕ УААН, 2001. — 585 с.
8. Формування ринків матеріальних ресурсів АПК / За ред. Г.М. Підлісецького. — К.: Інститут аграрної економіки, 2001. — 428 с.
9. Олійник О.В. До проблеми диспаритету цін / О. В. Олійник // АгроІнКом. — 2004. — № 11–12. — С. 34–38.
10. Денин Н. Совершенствовать экономическое регулирование агропромышленного производства / Н. Денин, Г. Герасимов // АПК: экономика, управление. — 2003. — № 2. — С. 20–25.
11. Валентинов В.В. Неэквивалентность межгалузевых отношений в АПК: методологичні проблеми емпіричного визначення / В. В. Валентинов // Економіка АПК. — 2008. — № 7. — С. 20–24.

В.С. Дієсперов,
доктор екон. наук,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Висвітлено проблеми інформаційного забезпечення досліджень у сфері економіки виробництва та продуктивності праці. Проаналізовано показники діяльності підприємств залежно від землемісткості робочого місця, розмірів землекористування, спеціалізації виробництва, наявності інтенсивних галузей.

Після 2000 р. сільськогосподарські підприємства перейшли на звітування за вкрай обмеженою статистичною формою № 50-сг. Інформаційна база для аналізу результатів діяльності підприємств господарськими органами та науковими установами істотно звузилась. До того ж, вона визнана конфіденційною. Ці обставини стали перешкодою для відновлення занепакої на всіх рівнях економічної роботи. Після вилучення із форми ще й показників затрат праці (2006 р.), одержати різносторонні характеристики ефективності стало взагалі неможливим. Усе ж, інформація, яку містить форма № 50-сг, дає змогу виконувати деякі економічні аналізи за низкою показників.

Метою статті є висвітлення результатів аналізу, проведеного на основі масиву даних форм № 50-сг підприємств Миколаївської області за 2011 рік.

Аналіз інформації однієї зі степових областей виразно ілюструє результати процесів, що відбувалися протягом двох останніх десятиліть при невдалому застосуванні механізмів ринкової економіки та відсутності рівних для всіх умов розвитку галузей аграрної сфери. Так, висока землезабезпеченість підприємств зони Степу дала можливість, керуючись швидкою вигодою та ігноруючи очевидні майбутні наслідки і потреби суспільства, згорнути збиткове тваринництво. Внаслідок цього звужено асортимент виробництва продукції. В багатьох підприємствах він обмежений вирощуванням прибуткових зернових та олійних культур, переважно соняшнику. Так, олійні культури в Миколаївській області займали 35,3 % ріллі (по Україні – 27,7 %). У деяких господарствах і районах їх частка неприпустимо висока. В Баштан-

ському районі площі під олійними навіть перевищували посіви зернових культур. За часів планової економіки цукробурякова галузь була обов'язковою для північних районів і навіть поширювалася на зрощувані землі Інгuleцької системи, а нині цукрові буряки вирощуються лише в одному господарстві.

Щільність поголів'я скотарства на 100 га сільськогосподарських угідь у Миколаївській області у три рази нижча за середньоукраїнську. Якщо по сільгоспідприємствах України частка працівників, зайнятих у галузі тваринництва становила 31,4 %, то в області – 17,5 %.

Степові господарства, природно, були великими за площами угідь. Процеси поділу та подрібнення виробництва, зниження їх самостійності й спроможності вплинули на південні області більшою мірою, ніж на інші регіони. В Миколаївській області середня площа сільгоспугідь на підприємство зменшилася до 1844 га, а по Україні до 1935 га. Середня кількість працівників, зайнятих сільськогосподарською діяльністю, в одному підприємстві України становить 53,4 особи, а в області – 39,0 осіб (табл. 1).

Дані табл. 1 свідчать про значні розбіжності районних показників області щодо обсягів виробництв, насиченості тваринництвом та інтенсивними культурами (овочі, баштанні, картопля, багаторічні насадження). При відносно невеликих відмінностях у територіях районів, площі, які залишилися в підприємствах, також стали суттєво різнитися.

Результати діяльності підприємств прийнято оцінювати одним узагальнюючим критерієм – рентабельністю, що визначається по реалізованій частині продукції. Не сумніваючись у потрібності цього показника, звертаємо увагу на те, що при такому способі обчислення не враховуються витрати на всю одержану продукцію. Водночас допускається повторний рахунок витрат. Співвідношення між виробленою та реалізованою в тому ж

Розміри сільгосппідприємств і їх виробництв у районах Миколаївської області, 2011 р.

Район, місто	Кількість підприємств				Праців- ники у с.-г.	Площі, га								С.-г. угідь на умовну голову ВРХ, га	Угідь, га		
	усього	з інтенсивними культурами	із тварин- ництвом	зі скотар- ством		с.-г. угіддя	рілля	зернові	олійні	цукрові буряки	кар- топля	овочі й баштанні	багаторічні насадження плодоносні		ВРХ умовне поголов'я	на праців- ника	на підпри- ємство
Миколаїв	40	2	7	3	821	50604	49898	20260	19775	—	—	—	442	1118,2	45,25	61,64	1265
Южноукраїнськ	1	—	—	—	6	2354	2354	940	300	—	—	—	—	—	—	392,33	2354
Арбузинський	22	4	3	1	400	38065	38041	18336	16224	—	12	386	—	203	187,5	95,16	1730
Баштанський	36	6	8	6	891	56386	54631	32604	34509	—	1	21	708	311,6	181,0	63,28	1566
Березанський	19	1	—	—	416	31565	30803	15217	11650	—	—	—	16	—	—	75,88	1661
Березнегуватський	32	5	4	1	481	39800	38942	18474	13021	—	15	197	133	24,8	1605	82,74	1244
Братський	23	3	4	—	688	45393	44447	21302	17485	—	11	120	24	—	—	65,98	1974
Веселинівський	27	5	8	2	1054	43734	42374	22852	15985	—	3	180	618	20,2	2165	41,49	1620
Вознесенський	28	3	5	3	657	30026	29738	14240	10706	—	—	149	—	415,6	72,25	45,70	1072
Врадіївський	7	—	4	1	205	11039	10894	5413	4952	—	—	—	—	350	31,54	53,85	1577
Доманівський	18	2	3	1	408	21902	21580	11410	7569	—	—	24	—	127	172,5	53,68	1217
Єланецький	18	—	5	4	553	23315	22951	12917	7359	—	—	—	—	739	31,55	42,16	1295
Жовтневий	28	3	9	3	714	40080	39200	20630	12155	—	1	142	—	443	90,47	56,13	1431
Казанківський	23	6	7	2	1132	54732	53356	27905	20679	440	8	47	16	1452,6	37,67	48,35	2380
Кривоозерський	21	3	4	—	551	32767	32665	16529	13925	—	103	330	68	—	—	59,47	1560
Миколаївський	23	3	7	3	1013	44103	43473	22354	14707	—	1	1815	—	56,6	779,2	43,54	1918
Новобузький	26	8	12	7	3373	120802	115968	68284	29243	—	10	63	1060	2655	45,50	35,81	4646
Новоодеський	22	4	10	7	1053	49747	47544	25823	14863	—	—	54	22	1185	41,98	47,24	2261
Очаківський	12	2	8	6	607	30944	30120	15653	10325	—	—	15	—	1461,8	21,17	50,98	2579
Первомайський	47	9	24	13	2809	109817	103779	54817	28109	—	23	218	791	3518	31,22	39,09	2337
Снігурівський	23	10	12	7	1504	37354	30635	18431	8071	—	4	32	2154	628	59,48	24,84	1624
Область	496	79	144	70	19336	914529	883393	464391	311612	440	192	3793	6052	14709	62,17	47,30	1844
Україна	9538	...	...	...	509520	18455765	17510442	9569234	4856230	433646	26726	39566	85322	895511	20,61	36,22	1935

році продукцією буває різним. Часто показником рентабельності маніпулюють у той чи інший бік, відносять на нереалізовану продукцію більше або менше витрат. Слід також звертати увагу на співвідношення витрат на одиницю виробленої та реалізованої продукції. З цих міркувань вводимо ще один показник рентабельності, що включає відшкодування усіх витрат підприємства виторгом за реалізовану продукцію. Цей показник відрізняється від рівня відшкодування витрат по реалізованій продукції — може бути меншим або більшим.

Критерієм будь-якої діяльності має бути, насамперед, додана вартість, а оскільки в сільському господарстві важливе значення має також використання землі, то необхідно відносити додану протягом року вартість на одиницю площі сільгоспугідь. Сума доданої вартості розкладається на складники відтворення робочої сили і засобів виробництва та включає прибуток. Розмір прибутку залежить від того, як оцінюють витрати робочої сили через оплату праці та відтворення засобів виробництва сумою амортизації. Ці складові витрат коригуються самим підприємством. Оскільки заробітна плата, як правило, занижена, то маємо враховувати, що підприємці нагромаджують прибуток за рахунок недооплаченої праці. Тіньова оплата праці, якщо така допускається, здійснюється за рахунок частини прибутку.

Необґрунтованим складником собівартості залишається амортизація. Отже, спосіб віднесення витрат на оплату праці й амортизацію має бути однаковим. Тому оцінювання діяльності підприємства сумою доданої вартості об'єктивніше, ніж за валовим доходом. Зберігає своє значення і цей показник, тим більше, що в недавній практиці економічних аналізів валовим доходом широко оперували — визначали від нього частку оплати праці. У наших розрахунках вартість продукції обчислена за середньоукраїнською виробничою собівартістю, тому не слід порівнювати її з іншими вартісними показниками. Вартість продукції з розрахунку на середньорічного працівника включаємо як «сурогатний» показник продуктивності праці, оскільки для її правильного обчислення бракує затрат праці по різних продуктах у годинах. Затрати праці робітника за рік невідомі й значно різняться.

Враховуємо надзвичайно гостру проблему сільської зайнятості. Тому вводимо показник землемісткості робочого місця як відношення площі угідь на працівника в сільськогосподарському виробництві. Зростання продуктивності праці спричиняє вивільнення працівників. Сприятливіший

зайнятості можна за рахунок інтенсивних трудомістких галузей — скотарства, овочівництва, садівництва, виноградарства, вирощування певних технічних культур. Значна частина виробничого процесу в підприємствах виконується іншими організаціями, що негативно впливає на сільську зайнятість. Тому паралельно із землемісткістю робочого місця визначаємо відношення суми оплати послуг сторонніх організацій до оплати праці сільськогосподарських працівників. Це єдино можливий нині розрахунок показника, яким коригується зайнятість. При завеликій площі угідь на працівника виникає потреба в залученні сторонніх організацій. Водночас менше залучення інших організацій сприяє кращому працевлаштуванню місцевого населення.

При аналізі окремих підприємств критично оцінюємо достовірність і узгодженість показників за представленими статистичними формами, з аналізу яких виникає багато запитань. Наприклад, спроможність підприємства функціонувати без працівників. Довести таку можливість намагаються фахівці 18 підприємств, де кількість працівників дорівнює нулю. У чотирьох із них не виявлено ні землі, ні виробництва. У двох фіксується наявність 50 і 88 га, які однак не засіваються. В інших вирощування зернових і олійних культур на значних площах здійснюється без працівників. Так, підприємство № 326 (за масивом статистичних даних області) мало 1052 га посівів, № 28 — 1063 га, № 93 — 1188 га, № 25 — 1450 га, а в підприємстві № 2 було 2084 га ріллі, 503 га якої зайняті зерновими культурами, а 600 га соняшником. Не маючи тваринництва, підприємство заклало сінаж. Отже є всі підстави вважати такі підприємства фіктивними.

Малоймовірним бачиться підприємство, у якому не більше п'яти працівників сільськогосподарського виробництва. У обласному інформаційному масиві 81 господарства 10 підприємств представлено з одним працівником, 13 — з двома, 22 — з трьома, 19 — з чотирма, 17 — з п'ятьма працівниками, а 6 — без землі. Сумнів виникає тому, що навряд чи підприємство з таким штатом здатне вести повний облік, організувати виробництво й реалізацію продукції, здійснювати іншу діяльність.

Без сільгоспугідь, але з більшою кількістю працівників функціонували чотири підприємства. З них два займалися птахівництвом, два свинарством. В одному (№ 422) крім свиней, значилося 129 корови і 170 голів молодяку худоби. Незрозуміле скотарство без землі. Сучасне велике птахівництво і свинарство можна створювати без земельних масивів, розвивати

Ефективність сільськогосподарського виробництва у підприємствах Миколаївської області, 2011 р.

Показник	Номер підприємства															
	29	60	68	83	189	225	307	308	335	341	347	366	370	384	444	
Площа с-г. угідь, га	3183	136	12512	2780	2689	88	13753	6568	6585	630	5	6731	82710	4619	1073	
Площа угідь на с-г. працівника, га	25,46	6,18	106,9	11,58	7,75	0,36	30,03	40,80	346,6	2,53	0,07	14,66	37,34	10,17	4,34	
На працівника вартість продукції, тис. грн	185,8	419,8	388,8	112,3	46,9	504,8	273,0	453,9	703,5	61,8	35,6	401,0	222,9	95,3	34,4	
валовий дохід, тис. грн	122,4	247,6	-392	52,4	31,5	227,5	51,9	100,7	200,9	22,2	44,5	108,7	69,4	105,4	38,0	
оплата праці тис. грн	7,1	15,1	38,9	16,1	17,7	20,4	27,6	14,2	9,9	14,9	13,6	31,2	19,9	8,6	13,1	
Частка оплати у виплатах, %	6,0	4,1	4,9	13,0	36,2	4,0	12,9	4,6	1,7	24,9	11,7	17,3	14,4	20,8	29,7	
у валовому доході, %	5,8	6,1	x	30,8	56,1	9,0	53,3	14,1	4,9	66,9	30,5	28,7	28,7	8,1	34,4	
Оплата послуг до оплати праці, %	1785	673	417	159	46	11	24	280	1355	55	7,7	135	73	40	81	
Рентабельність виробництва, %	110	165	32	36	12	29	23	44	22	23	2	24	41	205	36	
Відшкодування витрат вигогом, %	198	163	46	129	128	140	111	128	133	112	127	143	136	335	157	
Додана вартість, млн грн	15,3	6,57	x	14,83	11,41	60,31	31,17	23,15	3,912	6,139	4,240	56,71	173,2	48,75	10,55	
Додана вартість на один га угідь, грн	4812	48287	x	5335	4244	x	2266	3524	594	9745	x	8425	2094	10555	9835	
Частка у доданій вартості: оплати праці, %	6	5	x	26	54	8	41	10	5	60	24	25	25	8	31	
соціальних відрахувань, %	2	2	x	10	20	3	15	4	2	22	9	9	9	3	11	
амортизації, %	0	17	x	15	4	9	24	30	2	10	22	12	11	2	11	
прибутку, %	92	76	x	49	22	80	20	56	91	8	45	54	55	87	47	
Сума прибутку, млн грн	14,1	5,0	x	7,3	2,5	48,3	6,4	13,1	3,6	0,5	1,9	30,3	93,7	42,5	5,0	

таким чином важливі виробництва і створювати робочі місця. В області переважна частина свинарства знаходиться в багатоземельних господарствах. Без наявності угідь (два господарства) утримувалося лише 670 і 601 голови свиней при низькій ефективності виробництва. У птахівницькому підприємстві № 30 (65 тис. голів молодняку і 138 тис. курей-несучок) без угідь створили 102 робочих місця. Вигідність вирощування птиці (134 тис. голів на 74 працівники) довело підприємство № 347, де при низьких приростах і 2 % офіційної рентабельності всі витрати відшкодовували в 1,27 раза і одержали 1,9 млн грн прибутку (табл. 2).

Найбільший прибуток (48,3 млн грн.) зафіксовано по птахівничому підприємству № 225 з виробництвом яєць, де від 1033 тис. курей-несучок (66 % поголів'я усіх підприємств області) одержано по 326 яєць з високою продуктивністю праці – 4269 гол. птиці на працівника. Виробництво продукції рослинництва при наявності 88 га угідь не показано.

Підприємство № 307 з площею рілля 13753 га, не мало жодної голови великої рогатої худоби і ефективно вело вигідні виробництва. Урожайність зернових становила 57,6, соняшнику – 22,7, сої – 23,1 ц з гектара. За поголів'ям птахівництва підприємство друге в області – 475 тис. голів. При невисокій продуктивності воно забезпечувало вагомих прибуток.

Тваринницькі галузі, де безумовно ефективне і вже поширилось велике виробництво на високотехнологічній основі, стає недоцільним зберігати при дрібному поголів'ї. У Миколаївській області птахівництвом займалися 16 господарств, у т. ч. вирощуванням молодняку – 12, а виробництвом яєць – 13 підприємств. У чотирьох суб'єктів господарювання було менше тисячі голів птиці, а в п'яти – понад 100 тисяч. Надто розпоршене свинарство. В 74 підприємствах утримувалося 50,5 тис. голів свиней, з них у 16 – близько ста, у 16 – до двохсот, у шести – понад тисячу.

На противагу численним підприємствам без сільгоспугідь або з кількома гектарами землі, у 17-ти суб'єктів господарювання зосереджувалося більше ніж по 5 тис. га угідь. Раніше у степових регіонах таких господарств з розвиненим тваринництвом було багато. Нині не може не викликати запитання той факт, що заволівши великими земельними масивами, підприємство не займається скотарством. Так, господарство № 68 з площею 12512 га угідь і 117 робочими місцями тваринництва не має взагалі. Ще більші претензії можна пред'являти підприємству № 320, у користуванні якого 11102 га і працює лише 66 осіб. Підприємство № 467 на 10368 га угідь мало лише 35 корів з річним надоєм 1926 кг і 86 голів молодняку худоби.

Втім, відмова від тваринництва не обов'язково гарантує прибутки. Прикладом цього є результат діяльності підприємства № 68, у якого додана вартість становить мінус 43 млн грн. Надто висока землемісткість робочого місця (106,9 га) зумовила масове залучення інших організацій, оплата послуг яких більш ніж у чотири рази перевищувала суму оплати своїх працівників. При такій результативності потребує пояснення рівень оплати праці, який у 2,4 раза був вищим за середньообласний.

Висока землемісткість робочого місця в підприємстві № 335, у зв'язку з чим оплата послуг перевищила суму оплати праці в 13,5 раза, за річної оплати свого працівника у 9,9 тис. грн. При неприпустимо великій насиченості соняшником, який займав 53,7 % ріллі при мізерній урожайності 6,4 ц/га, додана вартість на один гектар становила лише 544 грн, що в 2,1 раза менше за середньообласний показник.

У підприємстві № 108 1137 га посівів зернових, соняшнику і озимого ріпаку віднесено на одного працівника — ситуація, яку важко уявити. У підприємстві № 313 ще більше земленавантаження — 2862 га на двох осіб. Тут вирощувалося 69 га зернових з урожайністю 20,7 ц/га, 30 га соняшнику з урожайністю 9,2 ц/га, один гектар овочів, з якого зібрали 31 ц продукції. Значні площі не використовуються або перебувають у чиємусь невідомому володінні.

Виділяється розмірами підприємство № 370, у якого — 82710 га, в якому працювало 2215 працівників сільськогосподарських галузей і вироблявся широкий асортимент продукції. Крім зернових і олійних культур незначні площі було відведено під картоплю, овочі, баштанні. Тут утримувалося найбільше по області поголів'я худоби і свиней, розвинене бджільництво. Урожайність культур і продуктивність тваринництва цілком задовільні. На обласному і районному рівні використання землі також не викликає нарікань. Проте така висока концентрація земель в одного суб'єкта господарювання не виправдана, оскільки він не несе соціальної відповідальності перед громадами багатьох сіл, а сільська рада залишається малоавторитетною інституцією.

Значна чисельність колективу підприємства за нинішніх умов являє собою позитивний фактор при ефективному використанні робочої сили. Значення цього показника виражається зайнятістю селян, інтенсивність структури виробництва, можливість вибирати раціональні способи кооперації праці. Понад 200 працівників сільськогосподарських галузей мали лише 13 підприємств. У чотирьох з них

не було тваринництва, в одному — рослинництва (тільки птахівництва). У трьох підприємствах, виходячи з обсягів виробництва, штат був надмірним. У семи значна чисельність працівників пояснюється розвинутими трудомісткими галузями виноградарства, садівництва, овочівництва. Одне підприємство забезпечує робочі місця значним обсягом птахівницького виробництва. Проте лише в підприємстві № 469 чисельний трудовий колектив є результатом розвиненого різногалузевого тваринництва. Тут 300 корів, 1766 голів молодняку худоби, 3729 свиней, дві з половиною тисячі птахопоголов'я, 70 бджолосімей. У тваринництві зайнято 178 працівників, у рослинництві — 67.

Стає очевидним, що сільгосппідприємствам області слід долати вузьку спеціалізацію на кількох кон'юнктурно вигідних продуктах і спрямовувати діяльність на інтенсифікацію структури виробництва. Насамперед треба відновлювати велике скотарство Миколаївщини. У 2011 р. в підприємствах залишилося 8765 корів і 14861 голова молодняку. На одну умовну голову великої рогатої худоби (корова = 1, голова молодняку = 0,4) припадало 62,17 га угідь, тоді як по Україні — 20,61. Корів мали 62 підприємства, у т.ч. два — тільки по одній голові. Понад 100 корів було в 32 підприємствах, понад 100 голів молодняку — в 33. У Братському і Кривоозерському районах повністю позбулися скотарства, а в Березанському — тваринництва загалом. Лише 62 голови молодняку великої рогатої худоби (жодної корови) в одному підприємстві Березнегуватського району. По одному господарству, які займалися скотарством, у Врадіївському та Доманівському районах.

Являють інтерес для аналізу підприємства з високою щільністю скотарства. Не сприймаємо всерйоз два підприємства, у яких за звітністю була худоба, але не малося угідь, надой й природи були низькими. У п'яти підприємствах на умовну голову було менше п'яти гектарів угідь. У підприємстві № 308 утримувалося найбільше худоби з досить високою ефективністю, якщо не брати в рахунок підприємство № 370 з величезними площами, де на 1244 гол. молодняку середньодобовий приріст становив 662 г, а від 835 корів одержали по 10278 кг молока. Кормовиробництво здійснювалося на площі 728 га ріллі і 360 га природних угідь. Крім того, тваринництво підтримували 440 га посівів цукрового буряку з урожайністю 516 ц/га. Високоврожайними були й зернові, соняшник, соя. У розрахунку на голову худоби закладено 122 ц силосу та сінажу.

При щільності тваринництва 4,54 га угідь на умовну голову підприємство № 233 повністю забезпечувало себе кормовою базою. Високу щільність худоби, що становила 3,75 га угідь на одну голову при задовільній продуктивності (6620 кг молока на корову і 657 г середньодобовий приріст) мало підприємство № 434. Проте під кормовиробництво було відведено лише 340 га площі угідь. Годівлю такої кількості худоби з цієї площі можна забезпечити за рахунок високої урожайності кормових культур або залучення кормів ще й з інших джерел.

За даними підприємства № 359, на одну голову худоби припадало 3,63 га угідь, але продуктивність була мізерна. Інша інформація виявляється недостовірною. Найменша площа угідь на голову худоби в підприємстві № 427 — 3,37 га, та при цьому надій на корову 2317 кг, прирости 413 г, а виділена на кормові культури площа таке поголів'я не забезпечує. Отже, поки що можна ставити підприємствам області завдання з орієнтацією на приклад господарства № 308 — досягти насиченості худобою показника 5 га угідь на умовну голову. Наприкінці 80-х років минулого століття по всіх колгоспах і радгоспах республіки в середньому на одну голову худоби припадала в середньому 3 га сільськогосподарських угідь. Це орієнтир на майбутнє. Україна повинна стати країною великого скотарства. Для цього, крім усього іншого, потрібно під кормовиробництво відводити третину ріллі і досягти належної продуктивності природних кормових угідь.

В недалекому минулому альтернативою скотарству в окремих степових господарствах ставало вівчарство з багатотисячним поголів'ям. Нині галузь доведена до такого стану, що всюди стала не вигідною. Світова економіка, між тим, засвідчує перспективність багатофункціонального вівчарства. У Миколаївській області залишилося 5870 овець у 31 підприємстві, з них 14 мали менше сотні голів. Не у всіх господарствах одержують вовну. Найбільше виробництво в підприємстві № 472, де малося 960 овець з добовими приростами 17,4 г і настригом по 4,9 кг вовни. Частина в 3,6 % за поголів'ям овець степового регіону не може бути виправданою.

Овочівництво відкритого ґрунту займало 3505 га. Це десята частина республіканського виробництва, але для південного регіону така площа зовсім недостатня. Майже половина посівів — 1716 га в підприємстві № 366, де овочі займали 26 % ріллі. Низьку урожайність, що становила 98 ц/га, можна пояснити, зокрема, недостатньою трудозабезпеченістю галузі. При такому насиченні овочівництвом площа угідь

на працівника становила 14,66 га, що є надто високим показником. Про повну завантаженість штатних працівників свідчить порівняно висока місячна заробітна плата, що становила 2600 грн.

Низький показник землемісткості робочого місця (2,53 га) у підприємстві № 341, яке спеціалізується на вирощуванні овочевих культур — 272 га з урожайністю 474 ц/га, та картоплі — 103 га з урожайністю 235 ц/га. Іншим культурам увага не приділяється — 93 га зайнято маловрожайними зерновими і соєю. Зайвими для північного Кривоозерського району були й 68 га виноградників, з яких одержано лише 154 ц продукції.

Овочівницько-картоплярська спеціалізація тепер не дуже вигідна, про що свідчать показники рентабельності, але висока зайнятість і самостійність (невисока частка сторонніх послуг) і 9745 грн доданої вартості на гектар — вагомі аргументи на користь інтенсивної структури виробництва. Рекордним багачиться одержання на гектар 48287 грн доданої вартості за даними підприємства № 60. Такий показник пояснюється високим рівнем спеціалізації господарства. Тут займалися лише вирощуванням овочів, на 166 га урожайність яких становила 573 ц/га, і картоплярством — на 10 га отримали по 207 ц/га. Але реально віддача гектара менша, бо своєї землі було тільки 136 га, а оплата послуг в 6,73 раза перевищувала суму оплати власних працівників. Безумовно, що 22 працівників для такого виробництва явно недостатньо. Водночас досягнута підприємством висока рентабельність свідчить, що при належній організації виробництва можна вести овочівництво і при невеликих штатах та широкому залученні робочої сили в напружені періоди.

Невиправдано низька частка південної області в садівництві. У підприємствах його питома вага в площах насаджень становить 4,5 %, а в зборі плодів — лише 4,0 %. В області урожай збирали 14 підприємств і 89,3 % його припадає на три господарства. Найбільша по області частка садівництва у підприємстві № 444. У плодоносячих площах вона становила 46,3 %, а в зборі врожаю — 48,2 %. Землемісткість робочого місця — 4,34 га, при тому, що не вся площа угідь інтенсивно використовувалася. З 1073 га загальної площі лише 247 га ріллі, яка зайнята зерновими й соняшником з дуже низькою врожайністю. Висока рентабельність і додана вартість на гектар у підприємстві забезпечуються садівництвом. На площі 763 га плодоносячого саду зібрано по 68 ц плодів. Значно більшої врожайності досягнуто в підприємствах № 307, де в середньому одержали по 95 ц з 307 га та в № 496 — по 201 ц з 74 га.

Економічна ефективність діяльності сільгоспідприємств районів Миколаївської області, 2011 р.

Район, область	Продукція, млн грн	Продукція на працівника, тис. грн	Рентабельність, %	Покриття витрат, %	Валовий дохід, млн грн	На працівника, тис. грн		Долава вартість, млн грн	Частка у доданій вартості, %				Долава вартість на 1 га, грн
						дохід	оплата праці		оплати праці	соціальних відрахувань	амортизації	прибутку	
Миколаїв	370	451	38	118	41	49,6	13,7	44	26	10	8	56	872
Южноукраїнськ	4	703	6	57	-1	-211	11,2	-1	x	x	x	x	x
Арбузинський	330	825	28	108	23	58,2	22,5	33	27	10	30	33	874
Баштанський	481	539	36	97	7	7,8	17,1	17	92	34	58	x	294
Березанський	231	555	35	157	56	135,2	14,2	60	10	4	6	80	1889
Березнегуватський	247	513	47	133	38	78,4	12,8	42	15	5	11	69	1064
Братський	382	555	26	117	40	57,9	17,6	47	26	9	16	49	1045
Веселинівський	387	367	40	115	40	38,1	15,7	50	33	12	20	35	1152
Вознесенський	424	645	33	132	71	108	14,7	80	12	4	11	63	2668
Врадівський	105	510	83	159	26	126	15,6	30	11	4	14	71	2720
Доманівський	160	392	48	115	15	37,1	15,1	19	33	12	19	36	849
Єланецький	180	325	19	91	1	1,0	12,9	6	113	42	91	x	269
Жовтневий	285	400	10	116	30	41,4	13,8	41	24	9	28	39	1019
Казанківський	703	621	37	126	86	76,2	19,5	104	21	8	17	54	1901
Кривоозерський	278	504	52	124	32	58,0	12,4	39	18	6	18	58	1184
Миколаївський	689	680	30	82	70	69,1	23,1	89	26	10	22	42	2029
Новобузький	1328	394	47	137	214	63,5	17,4	241	24	9	11	56	1994
Новоодеський	376	357	22	101	18	16,8	14,9	24	65	24	27	x	487
Очаківський	254	418	31	116	25	41,1	15,3	34	27	10	26	37	1095
Первомайський	827	294	23	111	74	26,2	13,8	95	41	15	22	22	862
Снігурівський	302	201	18	99	22	14,5	15,2	31	73	27	31	x	840
Область	8342	431	33	119	926	47,9	16,0	112	28	10	18	44	1231
Україна	117515	230,6	27	105	13349	26,2	17,7	18194	50	17	27	6	986

Чотири графи в табл. 2 відведено підприємствам зі значними площами виноградників. У підприємстві № 188 мала землемісткість робочого місця, немає тваринництва, що дає змогу краще доглядати за багаторічними насадженнями, але урожайність низька – 69 ц/га, що позначається на загальній результативності – відносно невелика рентабельність і додана вартість на гектар угідь. Велика плодоносна площа виноградників у підприємстві № 83, що становила 692 га з урожайністю 151 ц ягід з гектара. У сільськогосподарському виробництві зайнято 240 працівників, і на кожного припадає лише 11,58 га, але значне поголів'я худоби в господарстві зумовило необхідність вдаватися до послуг зі сторони.

Особливо високий показник відношення оплати послуг до оплати праці в підприємстві № 29, де завелика землемісткість робочого місця. Тут досягнуто високої врожайності виноградників (220 ц/га), вся площа яких плодоносна. Малися також продуктивне скотарство і рільництво на 90 % площі угідь. За таких сприятливих умов витрати двічі відшкодовувалися виторгом. Нульове значення амортизації штучно підвищує розмір прибутку. Найбільший виробник винограду – підприємство № 384, де з 775 га отримали по 221 ц/га, виявилось одним з найприбутковіших. Проте при рентабельності 105 % собівартість занижена через малі витрати по статтях оплати праці та амортизації. Господарство не мало скотарства, але було зразковим за показниками землемісткості робочого місця та доданої вартості. Загалом, виноградарство підприємств Миколаївської області можна визнати успішним. Виробництво галузі сконцентроване в 14 підприємствах. Частка регіону за площею виноградників становила 9,4 %, а за обсягом продукції – 17,6 %.

У табл. 3 представлені основні економічні показники в районному розрізі. Такі аналітичні таблиці слід розробляти в обласних органах і давати в райони. Сільський район має стати центром економічної роботи, яка організовуватиметься в підприємствах і сільських радах.

Якщо оцінювати результати виробничої діяльності, як це тепер ведеться, лише за показником рентабельності, визначеним по реалізації товарної продукції, то здається, що у всіх районах сільськогосподарські підприємства працювали досить успішно і прибутково. Якщо ж доповнити аналіз іншими важливими показниками, виявляються значні відмінності.

Висновки. Очевидно, не можна механічно порівнювати показники районів, не беручи до уваги відмінності в складі підприємств, їх спеціалізації, розвитку галузей. Порівняно невелика різниця в розмірах, структурі виробництва господарств у Березнегуватському, Веселинівському, Новоодеському районах. Результати роботи у Новобузькому районі визначають показники одного підприємства з величезними земельними площами. Раніш суттєвими були відмінності в природних та інших зовнішніх щодо підприємств умовах зайнятості. Північно-західні (Врадіївський, Кривоозерський, Первомайський) райони спеціалізувалися на кшталт лісостепових. По-іншому розвивалося виробництво в підприємствах і районах з великими площами зрошуваних земель – Снігурівському та Жовтневому. Тепер у всіх районах, та й областях також, однаково орієнтуються на зернові, соняшник, ріпак, намагаються обходитись без худоби, не сіяти трав, мати всю землю під ріллею.

Значну частину сільгоспідприємств реєструють у містах, прагнучи бути незалежними від селян і непідконтрольними органам місцевого самоврядування. В областях ця тенденція проявляється різною мірою. Якщо в Луцьку зареєструвалося одне підприємство, то в Миколаєві сорок. За місцем реєстрації їм важко найняти відповідну кількість працівників, то ж у 26 підприємствах вона виражається однозначним числом. Але це не означає, що там працюють жителі Миколаєва. Не знайшлося б у межах обласного центру і 50,6 тисяч гектарів сільгоспугідь, які значаться за зареєстрованими підприємствами. Ведеться діяльність майже виключно на інших територіях, можливо, й не в одній області. Склад виробництва не вказує на приміську спеціалізацію. У жодному із 40 підприємств немає овочівництва і садівництва, а частка олійних культур вища, як у середньому по області.

По основних економічних показниках результати діяльності підприємств області кращі за середньоукраїнські. Звичайно, в цьому заслуга сільських трудівників. Водночас беремо до уваги, що вищій дохідності, рентабельності сприяла низька інтенсивність структури виробництва. При значній відмінності в ефективності між підприємствами багато господарств одержують великі прибутки. Важливо спрямовувати їх на розвиток виробництва, в інвестиції, у відтворення галузей тваринництва.

РОЗВИТОК КООПЕРАЦІЇ ТА ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА

Розкрито вітчизняний та зарубіжний досвід кооперативного руху. Визначено проблеми кооперації в аграрній сфері економіки України. Обґрунтовано напрями розвитку та організаційні форми кооперації з урахуванням сучасних реалій.

Стратегічні орієнтири сільського господарства передбачають розвиток галузі як високоефективної конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках, що забезпечує продовольчу безпеку держави, виробництво високоякісної сільськогосподарської продукції в обсягах, достатніх для задоволення потреб населення і переробних галузей, та надійну економічну основу соціально-економічного розвитку українського села. До основних напрямів досягнення стратегічних цілей відносить розвиток сільськогосподарського підприємництва та кооперації. В результаті сформується конкурентне підприємницьке середовище, спроможне забезпечити зайнятість та зростання доходів працездатного сільського населення, просування сільськогосподарської продукції на максимально вигідних для сільськогосподарських товаровиробників умовах, зростання доходів сільських домогосподарств та громад, розвиток сільських територій.

Передбачено до 2020 р. створити 10 тис. кооперативів (у середньому один кооператив на 2–3 населених пункти), що на 50 тис. збільшить кількість робочих місць у сільській місцевості, на суму до 32 млрд грн забезпечить надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам, а також реалізацію на внутрішньому аграрному ринку через кооперативи не менше 20 % від загального товарообігу. Водночас, за рахунок нових підприємств зростає конкуренція на аграрному ринку, стабілізується внутрішнє продовольче забезпечення, підвищиться рівень життя сільського населення [1, с. 53]. Проте становлення кооперації в умовах ринкових відносин в Україні відбувається повільно. Учасники кооперативного руху ще не стали могутньою, самоорганізованою і самодостатньою силою, яка здатна захищати і лобіювати свої інтереси.

Функціонування і розвиток кооперативів завжди привертало увагу дослідників. Цій темі присвячені наукові праці В.Я. Амбросова, М.Й. Маліка, Ю.Я. Лузан, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, В.В. Зіновчука та ін. Проте не повно висвітлені особливості сучасного розвитку сільськогосподарської кооперації стосовно вимог досягнення високої ефективності та конкурентоспроможності галузі на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Метою статті є розкриття особливостей розвитку кооперації в сільському господарстві, які пов'язані із забезпеченням стратегічного курсу державної політики в агропромисловому виробництві.

Державна політика в аграрній сфері орієнтує селян на створення кооперативів. Багатолітній досвід кооперації в країнах з ринковою економікою свідчить про її неocenену роль у забезпеченні продовольчої незалежності держав, стійкого розвитку сільських територій, зміцнення сільського укладу життя, розв'язання соціальних і демографічних проблем села. Має місце і вітчизняний досвід використання моделей кооперації в дореформений період, коли в АПК успішно функціонували кооперативні об'єднання, союзи, агрокомбінати. Кооперація забезпечувала цілісність виробництва, раціональне використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, впровадження наукових розробок, модернізацію виробництва, а отже одержання найбільшого економічного ефекту. Однак в період трансформаційних змін сільськогосподарській кооперації не приділялось належної уваги. Всі ініціативи з боку держави носили більшою мірою декларативний, а не конструктивний характер. Регуляторна політика держави і законодавство по кооперації характеризувалися непослідовністю і половинчастістю.

Практика зарубіжних країн показує, що на кооперативний уклад у виробництві сільськогосподарської продукції припадає понад 50 %, у сфері надання різних видів послуг – від 60 до 90 % [2, с. 33]. У 2009 р. з 300 великих кооперативів у світі 107 (35,7 %) функціонують в сільському господарстві і сфері виробництва продуктів харчування, 82 (27,3 %) – в торгівлі, 40 (13,3 %) – у страхуванні, 34 (11,3 %) – в кредитуванні та наданні фінансових послуг [2, с. 34]. Роль і рівень розвитку сільськогосподарських кооперативів у різних країнах мають суттєві відмінності. Так, виробництвом молока в США займаються переважно великотоварні ферми (200–3000 корів), які об'єднані в єдиний в країні гігантський молочний кооператив. Цей кооператив власне і забезпечує погодження умов збуту та реалізацію молока. У цілому в США 30 % виробленої фермерами продукції реалізується через 3400 створених ними кооперативи. В Європі розміри ферм менші (10–150 корів), але виробники молока також об'єднуються в кооперативи. У Швеції через кооперативи реалізуються 98 % молока, виробленого фермерами, 80 % м'яса птиці та худоби. Крім того, в ЄС функціонують і змішані форми кооперативних структур, які займаються постачанням і збутом.

Кількість кооперативних формувань за організаційно-правовими формами господарювання в Україні, на початок року

Суб'єкти	2006 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Підприємства споживчої кооперації	860	1167	1234	1291	1349	1349
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	1324	1404	1418	1401	1355	1307
Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи	372	468	503	759	838	920

Молочні кооперативи там не лише переробляють продукцію, але й постачають в господарства своїх членів різне обладнання — доїльну техніку, холодильники, цистерни, сепаратори тощо [3].

У Фінляндії кооперативи виробляють 74 % м'ясої продукції, 96 % — молочної, 50 % яєць, 34 % лісової продукції і мають 34,2 % загальних депозитів фінських банків. У Франції 9 з 10 фермерів є членами кооперативів. Кооперативні банки мають 60 % загальних депозитів французьких банків. Торгівля на 25 % є кооперативною [2, с. 34].

В Україні вже склалася певна система кооперативних формувань. За цілями, завданнями, характером діяльності кооперативи поділяються на виробничі, обслуговуючі, багатофункціональні, споживчі, кредитні. Можуть функціонувати кооперативи і в інших сферах, крім сільського господарства.

Кількість діючих сільськогосподарських виробничих кооперативів становить на 1 липня 2006 р. становила 1373, 2010 р. — 952, 2011 р. — 905. В останні роки простежується тенденція до їх зменшення. Водночас зростає кількість підприємств споживчої кооперації та сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (табл. 1) [4].

Частка сільськогосподарських виробничих кооперативів (СВК) по відношенню до сільськогосподарських підприємств за 2011 рік за кількістю господарств становить: 5,3 %; за середньообліковою чисельністю працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві — 5,8 %; за площею сільськогосподарських угідь — 4,3 %, а в 2008 р. — 7,6, 8,4 і 6,3 % відповідно [9, с. 11]. СВК було вироблено: зернових і зернобобових культур — 2,5 % (2008 р. — 5,2 %); насіння со-

няшнику — 2 % (2008р. — 4,1 %); цукрових буряків — 1,2 % (2008 р. — 2,3 %), овочів — 1,5 % (2008 р. — 3,6 %); молока — 5,6 % (2008 р. — 10,9 %), м'яса великої рогатої худоби (приріст) — 7,1 % (2008 р. — 10,9 %), м'яса свиней (приріст) — 18 % (2008р. — 3,7%). У 2011 р. 64,4 % СВК одержали прибуток, решта (35,6 %) — збиток, у 2008 р. — 54,6 і 45,4 % відповідно. Рівень рентабельності основних видів сільськогосподарської продукції представлено в табл. 2.

Як видно з даних табл. 2, ефективність діяльності СВК є нижчою порівняно з сільськогосподарськими підприємствами в цілому.

Актуальним залишається впровадження принципів кооперації не лише при формуванні виробничих комплексів, але й при створенні первинних економічно самостійних колективів у господарствах усіх форм власності, які працюють на колективній організації виробництва та праці. Формування економічно самостійних внутрішньогосподарських підрозділів та їх функціонування на кооперативних засадах мають забезпечити вирішення наступних завдань [10, с. 15]:

- 1) зберегти організаційно-технологічну єдність великотоварних господарств;
- 2) уникнути надмірної відокремленості підрозділів, посилити їх партнерство в досягненні єдиних цілей;
- 3) подолати відчуження номінальних власників від власності;
- 4) подолати протиріччя між майновими правами та їх забезпеченням в натурі;
- 5) опанувати чітку систему майнових і земельних відносин, що виключають наявність безгосподарних виробничих засобів і земельних ділянок;

Таблиця 2

Рівень рентабельності (збитковості) основних видів сільськогосподарської продукції по Україні, %

Показник	2008 р.		2011 р.	
	Сільськогосподарські підприємства	у т.ч. виробничі кооперативи	Сільськогосподарські підприємства	у т.ч. виробничі кооперативи
Продукція рослинництва	19,6	27,3	32,3	30,0
у т.ч. зернові культури	16,4	23,6	26,1	22,2
насіння соняшнику	18,4	27,1	57,0	63,5
цукрові буряки (фабричні)	7,1	-9,7	36,5	5,5
овочі відкритого ґрунту	11,1	26,6	9,9	5,1
Продукція тваринництва	0,1	-8,7	13,0	-8,6
у т.ч. молоко	4,1	8,3	18,5	15,6
ВРХ на м'ясо	-24,1	-26,6	-24,8	-27,9
свині на м'ясо	0,3	-8,8	-3,7	-27,6
птиця на м'ясо	-11,3	-27,2	-16,8	-18,4
яйця курячі	13,0	-1,4	38,8	-13,8
Сільськогосподарська діяльність	13,1	12,1	26,4	15,5
у т.ч. сільськогосподарське виробництво	13,4	12,6	27,0	15,9

6) підтримувати виробничу і соціальну інфраструктуру в робочому стані;

7) стимулювати високоефективне використання власності колективами, заохочувати її приріст.

Через сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (СОК) товаровиробники мають можливість здійснювати спільну переробку продукції та її збут, спільну закупівлю і використання засобів виробництва, будівництво та експлуатацію сховищ і складських приміщень, сформувати великі партії продукції і скоротити транспортні витрати окремого господарства на її реалізацію, задовольняти потреби споживачів щодо якості продукції. Члени СОК — виробники сільськогосподарської продукції отримують ту частину прибутку, яка при відсутності кооперативів потрапляє багаточисельним посередникам.

На 1 вересня 2012 р. в Україні налічується 851 сільськогосподарський обслуговуючий кооператив. З них 118 (13,9 %) здійснюють обробіток землі та збирання врожаю, 193 (22,7 %) — молочарських, 21 (2,5 %) — м'ясних, 54 (6,3 %) — плодоовочевих, 26 (3,1 %) — зернових, 200 (23,5 %) — з надання інших послуг. Членами кооперативів є 21,5 тис. селян. Кооперативи надали послуг на 3,5 млрд грн [5]. При визначенні напрямів кооперативного об'єднання слід враховувати насамперед традиційні для конкретного села види діяльності та потреби селян. Із заборонаю з 1 січня 2015 р. подвірного забою тварин виникає потреба у кооперативах для створення міні-боєнь. СОК можуть певною мірою вплинути й на відродження та подальший розвиток сільських територій.

Нині кооперативний рух не досяг якісного росту та розвитку. Фермери не бачать переваг в цій формі господарювання. Основними причинами стримування розвитку кооперації в сільському господарстві є недосконалість та неузгодженість чинного законодавства, нерозуміння суті кооперативної ідеї, відсутність дієвої державної підтримки кооперативів, недостатня поінформованість сільського населення, загальна недовіра населення до подібних об'єднань, неналежна практична допомога органів влади [3;5–8].

Створення сільськогосподарських кооперативів в Україні стимулюється переважно міжнародними фондами, проектами і програмами [7]. Кооперативні формування змушені конкурувати з великими агрохолдингами і торговельними підприємствами без належної підтримки на різних рівнях — районному, обласному і державному. У Литві, приміром, держава кожному кооперативу протягом перших трьох років роботи компенсує утримання кваліфікованого менеджера [8].

Слід зазначити, що до цього часу немає повноцінної законодавчої бази для створення кооперативів на селі. Однак останні зміни до деяких законодавчих актів сприяють успішному функціонуванню та розвитку сільськогосподарської кооперації. Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР (в редакції Закону № 5495-VI від 20.11.2012 р.) визначено, що сільськогосподарський обслуговуючий кооператив є неприбутковою організацією, надходження від продажу сільськогосподарської продукції за до-

рученням його членів не є його доходами. Визначено поняття кооперативних виплат у СОК — це кошти, що повертаються члену кооперативу як надлишково сплачена ним вартість послуг, наданих кооперативом. З 01.01.2013 р. кооперативні виплати фізичним особам — членам виробничого сільськогосподарського кооперативу, які не є підприємцями і беруть трудову участь у діяльності такого кооперативу, включаються до складу інших прямих витрат. На такі виплати не нараховується єдиний соціальний внесок і вони не підлягають оподаткуванню податком на доходи фізичних осіб. Також розмір (сума, вартість) паю, що повертається члену сільськогосподарського виробничого кооперативу у випадку призупинення ним членства у кооперативі теж не оподатковується ПДФО (Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України з урегулювання окремих питань оподаткування» від 02.10.2012р. № 5412-VI). Це звільняє членів кооперативів від додаткового податкового навантаження. Планується виділення коштів на підтримку СОК з державного та місцевих бюджетів. У 2012 р. на підтримку обслуговуючих кооперативів на селі спрямовано 5 млн грн [5].

Ефективність функціонування агропромислового виробництва значною мірою залежить від ступеня і характеру співробітництва всіх суб'єктів ринку, передусім товаровиробників і переробників сільськогосподарської продукції на основі кооперації. Аналіз ситуації, що склалася, підтверджує той факт, що в нинішніх умовах ні одна з сфер АПВ не в змозі самостійно вийти з економічної кризи. Неврегульованість економічних взаємовідносин між партнерами агропромислового виробництва призвела до того, що існуючі потужності переробних підприємств не завантажені із-за відсутності сировини. Все це разом знижує загальну ефективність виробництва й переробки продукції, зумовлює її подорожчання та непривабливість для споживачів. Для ліквідації положення, що склалося, забезпечення еквівалентності відносин між підприємствами АПВ по всьому технологічному ланцюжку від поля і ферми до споживача необхідно посилити розвиток кооперації та інтеграції підприємств аграрної сфери.

Як показує досвід роботи, для нових агроформувань розвиток кооперації стосовно особливостей кожного регіону може відбуватися за наступними напрямками. *Перший напрям* — це кооперація на рівні первинної виробничої ланки, яка формується на базі великих сільськогосподарських підприємств на основі об'єднання земельних і майнових паїв членів трудового колективу в колективно-дольову сумісну форму власності.

Другий напрям — кооперація колективних підприємств та господарств населення по виробництву певного виду продукції, особливо тваринницької (яловичина, свинина), тобто міжгосподарська кооперація. При цьому сільськогосподарські товаровиробники, зберігаючи свою юридичну та економічну незалежність, об'єднують для сумісної діяльності одну або декілька функцій своїх господарств з метою

ефективнішого використання виробничих ресурсів. Основні виробничі функції та розпорядження індивідуальним доходом є прерогативою кожного господарства — учасника кооперації. Це один з напрямів не лише удосконалення галузевої структури нових агроформувань, а й шлях швидкого нарощування виробництва продукції тваринництва.

Третій напрям, який досить поширений в країнах з ринковою економікою, — це кооперація приватних товаровиробників (фермерів, особистих приватних господарств).

Тривалий час не на належному рівні здійснюється розвиток вертикальної кооперації. В результаті сільськогосподарські товаровиробники залишаються тільки в ролі постачальників сировини, несуть великі втрати. При цьому практично не вирішується питання по інвестуванню агропромислового виробництва. З нашої точки зору, першочергову роль у стабілізації сільськогосподарського виробництва та насиченні продовольчого ринку якісною продукцією покликана відіграти галузева кооперативна система, яка побудована на принципах виробничої та споживчої кооперації і включає в себе всіх учасників технологічного ланцюжка виробництва—переробка—збут певного виду сільськогосподарської продукції. Підприємства, які входять до цієї системи, зберігають свою самостійність, а технологічний ланцюг, що включає етапи виробництва сільськогосподарської сировини, її переробки, збуту готової продукції, на основі домовленостей, взаєморозрахунків і договірних цін повинен забезпечити рівноправні умови господарювання кожному з партнерів.

Основна мета такої кооперативної системи — це зведення до мінімуму реалізації сільськогосподарськими підприємствами виробленої продукції у вигляді сировини і створення при цьому джерел інвестицій. Розрахунки свідчать, що реалізація не сільськогосподарської сировини, а вже готових до споживання продуктів харчування дає змогу збільшити чистий дохід сільськогосподарських підприємств в 4 рази. Тому агроформуванням економічно вигідно реалізовувати сільськогосподарську продукцію після переробки.

Висновки. Модель галузевої кооперативної системи може включати наступні структурні елементи технологічного ланцюжка. *Перший* — виробники сільськогосподарської сировини різних організаційно-виробничих форм, кооперативи, фермерські господарства та їх асоціації, господарства населення. *Другий* — може складатися з цехів переробки, створених на принципах кооперації самими виробниками сільськогосподарської продукції. *Третій* — підприємства, які реалізують готову до споживання продукцію. Реалізація готової продукції здійснюється через торгові структури, що організовані на кооперативній основі за рахунок пайових внесків господарств-учасників.

За належної державної підтримки кооперативні формування за своєю змістовністю, наповненістю, потенціалом можуть перетворитися у великі кор-

порації з колективною власністю. Такі об'єднання успішно будуть конкурувати з великими товаровиробниками і торговельними мережами, а також виходити на зовнішній ринок збуту продукції. Так, голландський молочний кооператив *Campina* еволюціонував в акціонерне товариство. Його акціонерами є декілька десятків тисяч фермерів з Нідерландів, Данії, Бельгії, Швеції та інших країн. Обсяг переробки перевищує один млрд літрів молока в рік [3].

Для прискороного розвитку кооперації на селі, зокрема сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, слід провести ряд таких заходів:

- визначити напрями й запровадити механізми дієвої державної підтримки;
- розробити і прийняти до виконання регіональні програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, активізувати роботу місцевих органів влади щодо розроблення регіональних програм;
- збільшити фінансування на створення кооперативів, організувати кооперативні фінансові структури, забезпечити підготовку кадрів;
- посилити інформаційно-просвітницьку роботу серед сільського населення щодо переваг кооперативів як форми сільського підприємництва.

Розвиток сільськогосподарської кооперації сприятиме стабілізації сільськогосподарського виробництва, нарощенню обсягів і підвищенню якості продукції, розвитку регіонального ринку продовольства, поліпшенню продовольчого забезпечення населення. Створивши кооперативи різних типів і видів, сільськогосподарські товаровиробники зможуть швидко адаптуватися до кон'юнктури ринку, захистити свої економічні інтереси від експансії торговельно-посередницького, промислового і фінансового капіталу, одержати максимальний ефект від спільних дій по просуванню продукції на ринок та закупівлі засобів виробництва.

Використані джерела

1. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. — К.: ННЦ ІАЕ, 2012. — 182 с.
2. Перспективные модели кооперации в АПК // АПК: экономика и управление. — 2011. — № 9. — С. 31—39.
3. *Московчук Э.* Ко-продакшн / Э. Московчук, А. Силивончик // Бизнес. — 2012. — № 36 (1023) 3 сентября. — С. 64—68.
4. Україна у цифрах у 2011 році: Статистичний збірник / Державна служба статистики України / За ред. О.Г. Осаулєнка. — К., 2012. — 250 с.
5. Аграрний локомотив економіки // Рідне село. — 2012. — № 30 (022) 14 лист. — С. 6—7.
6. *Малік М.Й.* Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М. Й. Малік, Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. — 2010. — № 3. — С. 3—8.
7. *Силивончик А.* Кооп-стоп / А. Силивончик // Бизнес. — 2012. — № 43 (1030) 22 октября. — С. 62—64.
8. Як обрати профіль кооперативу // Рідне село. — 2012. — № 32 (024) 12 груд. — С. 5.
9. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік: стат. бюлетень. — К.: Державна служба статистики України, 2012. — 88 с.
10. *Амбросов В.Я.* Розвиток кооперації у виробничій сфері / В. Я. Амбросов, Т. Г. Маренич // Вісник ХНТУСГ. — 2009. — Вип. 90. — С. 12—23 (Серія «Економічні науки»).

ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ КООПЕРАЦІЇ У М'ЯСНОМУ СКОТАРСТВІ

Висвітлено вітчизняний і зарубіжний досвід кооперативної діяльності у виробництві і збуті аграрної продукції. Запропоновано модель кооперативного оптового ринку продукції тваринництва та етапи його організаційної побудови для захисту товаровиробників від недобросовісної конкуренції та підвищення ефективності праці сільськогосподарських товаровиробників.

Передумовою розвитку кооперативних відносин на селі є, насамперед, поглиблення суспільного поділу праці, викликаного сучасним розвитком продуктивних сил. Товаровиробники вибирають кооперацію тому, що вона сприяє створенню рівних економічних умов у веденні спільної діяльності й не призводить до зміни форм власності і втрати економічної незалежності.

Елементи кооперації у виробництві м'яса великої рогатої худоби у пострадянський період знайшла відображення в працях вітчизняних вчених-економістів П. Саблука, Н. Копитець, І. Свиноуса, О. Мороза. Зародження кооперативних відносин в сільському господарстві планової економіки висвітлено в публікаціях О. Крисального, С. Михайлова, російських вчених В. Добросоцького В. Смоленцева, М. Харитонова. Водночас, залишаються малодослідженими аспекти щодо перспектив розвитку кооперативних процесів у тваринництві, не сформована цілісна модель інтеграції сільськогосподарських товаровиробників з виробництва м'яса в кооперативні структури, що й визначило *мету статті*.

Стратегічні пріоритети розвитку тваринництва, що встановлені на загальнодержавному рівні, не підкріплені ефективними програмами і механізмами їх реалізації й вирішуються дуже повільно. Тому м'ясна галузь нині залишається однією з проблемних в агропромисловому виробництві.

За період з 1991–2010 рр. поголів'я великої рогатої худоби по всіх категоріях господарств скоротилося від 24623,4 до 4826,7 тис. голів або в 5,1 раза, в т. ч. у сільськогосподарських підприємствах — з 21083,3 по 1627,7 тис. гол. (в 13 раз), а в господарствах населення — від 3540,1 до 3199,0 тис. гол., або на 10 %. Поголів'я корів за досліджуваній період

зменшилося від 8378,4 до 2736,5 тис. гол. (у 3 рази), із них у сільгоспідприємствах — з 6192,0 по 605,2 або у 10,2 раза, а в господарствах населення — від 14891,3 до 1022,5 тис. гол. або майже в 14,6 раза. Кількість молодняку великої рогатої худоби за цей період скоротилася від 16245,0 до 2090,2 тис. гол. (у 7,8 раза), в т. ч. в аграрних підприємствах з 14891,3 по 1022,5 тис. гол. або майже у 14,6 раза, а в господарствах населення від 1353,7 до 1067,7 тис. гол. (на 22 %). Майже втричі зменшилося поголів'я свиней [1]. Найбільш динамічною залишається птахівнича галузь, яка за останні роки значно наростила виробництва м'яса.

Нині виробництво тваринницької продукції сконцентровано практично в низькотоварному секторі селянських господарств, які майже вичерпали свої можливості, а цивілізовані кооперативні процеси в цій сфері діяльності практично відсутні [2].

Становлення ринкової економіки в аграрному секторі України відбувається стихійно, хаотично. Процеси формування нових ефективних власників, які б затребували кооперативну ідею і змогли б створити свої організаційні структури, відбуваються без належної підтримки з боку держави й не набули значного поширення. Руйнація системи державних заготівель тваринницької продукції та усунення з ринку (при сприянні переробників і посередників) сільських заготівельних пунктів, які працювали під контролем сільських рад, були організаційно прозорі і мали довіру у селян, зумовило формування нових зв'язків між товаровиробниками і споживачами. Спритні посередницькі структури швидко заповнили цю нішу, через яку зараз і реалізують худобу 63 % індивідуальних власників [3].

Посередників умовно можна розділити на дві категорії. *Перша* з них зайнята закупівлею у населення поголів'я великої рогатої худоби і перепродажем її переробним підприємствам. В основному, це дочірні підприємства самих підприємств. Вони мають статус юридичної особи — суб'єкта господарської діяльності — і працюють на агентських умовах. У них чітко прописана процедура оформлення документів на ку-

півлю і перепродаж сировини, порядок розрахунків з приватними товаровиробниками, одержання ПДВ, винагороди за здану живу масу великої рогатої худоби, відшкодування транспортних витрат тощо.

Друга — займається закупівлею і перепродажем худоби підприємствам і реалізацією м'яса на стихійних ринках. Це, як правило, приватні особи, без юридичного статусу, до яких проявляють особливий інтерес переробники. З одного боку, це — фізичні особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, а з іншого — з ними можна заключати угоди на постачання сировини. Такий «дволикій статус» посередника вигідний переробникам, які використовують їх для сумнівних обороток, наприклад, при нарахуванні дотацій на продукцію тваринництва і, як категорія найменш контрольована державою, є постійним джерелом для проведення різного роду фінансових афер [3].

Посередники на ринку, незважаючи на його хаотичність, організаційну не сформованість і наявність жорсткої конкуренції, при заготівлі продукції тваринництва вміють узгоджувати свої дії і досягати успіху, оскільки:

- існує постійний попит на м'ясні продукти;
  - вони краще орієнтуються в цінах на ринку тваринницької продукції;
  - завдяки гнучкості в реалізації продукції, вони можуть її продавати як на ринку, так і за попередніми угодами з переробними підприємствами;
  - недосконалість законодавства дозволяє їм одержувати дотацію від переробних підприємств за реалізацію молодняку великої рогатої худоби великовагових категорій;
  - при закупівлі худоби безпосередньо у товаровиробників вони позбавляють їх проблем, пов'язаних з реалізацією продукції (робочий час, довідка про стан здоров'я тварин, ринковий збір, транспортні витрати, забій худоби та ін.);
  - вони зайняли вигідну позицію між товаровиробником і переробником, перебрали на себе функції взаєморозрахунків, торгівельні ризики, зняли з них відповідальність за цю операцію;
  - їх діяльність не обмежена просторово;
  - вони захопили ініціативу, нав'язують правила гри в ринковому середовищі, своєю мобільністю і організованістю влаштовують значну частину як товаровиробників так і переробників.
- Варто відмітити, що посередник в умовах розпаду господарських зв'язків в аграрній галузі відіграє позитивну роль зв'язкової ланки між товаровиробником і споживачем. Проте як будь-яка

монопольна структура, він намагається одержати максимальний зиск від операцій із заготівлі та збуту продукції, свідомо нехтуючи інтересами товаровиробників. Тому постає питання про демополізацію ринку шляхом виведення на ринкову арену інших гравців — сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Історична практика свідчить, що організаційні форми кооперації виникають при різних економічних формаціях, а глибина їх перетворень впливає навіть на політику держави. Вони можуть охоплювати як середні, так і великі сільськогосподарські підприємства.

Світова практика показує, що найпоширенішими формами обслуговуючої кооперації в тваринництві є горизонтальна (для технологічного завершення виробництва окремих видів продукції) і вертикальна (виробництво нових видів продукції та послуг). Основу їх становить внутрігалузева спеціалізація та чіткий розподіл праці між товаровиробниками, які входять в кооператив. Так, у молочному тваринництві можуть бути кооперативні об'єднання, які спеціалізуються на племінній справі, відгодівлі і дорощуванні молодняку великої рогатої худоби, вирощуванні нетелей, переробленні продукції, сервісному обслуговуванні, виробництві кормів для відгодівельних підприємств тощо. Як правило, створенню таких організаційних структур передують інтеграційні процеси, які визначають ступінь готовності суб'єктів підприємницької діяльності до створення кооперативної організації.

На жаль, в українській історії не збереглося аналогів діяльності кооперативних структур у м'ясній галузі, які би будували свою роботу на основі загальноприйнятих кооперативних принципів. Водночас, на виробництві постійно виникали нові організаційні форми з певними ознаками кооперативів, які демонстрували її переваги над іншими структурами. За приклад можна взяти вітчизняний досвід другої половини ХХ ст., коли кооперативні процеси почали проникати в усі галузі сільського господарства України, які, згодом, сформувалися за такими ознаками кооперування:

- виробничих зв'язків на договірній основі (спеціалізовані за технологічною ознакою);
- спільних підприємств і організацій (міжгосподарські підприємства);
- повного об'єднання виробничих ресурсів господарств під єдиним керівництвом (виробничі об'єднання) [4;7].

На кінець 80-х років ХХ ст. в Україні функціонувало 43 агропромислових комбінати, понад 300 агропромислових об'єднань, 48 агрофірм, які об'єднували понад 1700 колгоспів і радгоспів, майже 200 промислових підприємств, близько 500 торгових та обслуговуючих організацій. Набуло поширення міжгосподарське кооперування. Кількість міжгосподарських формувань досягла 2,4 тис. одиниць, з них 703 займалися виробництвом, інші – переробкою продукції і обслуговуванням. На відгодівлі великої рогатої худоби і свиней спеціалізувалися 150 міжгосподарських підприємств, 474 – вирощували птицю [5]. Створені міжгосподарські сільськогосподарські підприємства наглядно демонстрували свої переваги над іншими одержавленими структурами (табл. 1).

Фінансові ресурси на організацію міжгосподарських аграрних підприємств формувалися із пайових внесків господарств – учасників кооперації, відрахувань від прибутків, одержаних в результаті господарської діяльності, амортизаційних відрахувань, банківських кредитів та інших джерел. Із закріплених за міжгосподарськими структурами основних і оборотних засобів створювався статутний фонд підприємства. Розміри оборотних засобів для кооперативних формувань визначалися типовими інструкціями про нормування оборотних коштів державних підприємств і організацій [4, с. 26–27].

Офіційно засновниками кооперативних підприємств з виробництва м'яса були колгоспи і радгоспи. Проте вже перші кроки учасників радянської кооперації зіткнулися з такими гальмівними процесами:

1) недоліками організаційного механізму кооперації, що полягали в підміні ефективних економічних чинників адміністративними;

2) приписками, що прикрашали діяльність, але значною мірою викривляли переваги кооперації;

3) використанням нагромадженого в кооперативних підприємствах річного не розподіленого чистого доходу за рішенням районного керівництва на другорядні цілі без погодження з господарствами-учасниками

4) включенням в розрахункову ціну при передачі кооперативу по відгодівлі тварин вартості постановочної маси молодняку прибутку, що штучно завищувало собівартість реалізованої худоби та знижувало рівень рентабельності кооперативних підприємств;

5) не поширенням на кооперативні господарства системи пільг за зданих на м'ясокомбінат тварин вищої кондиції;

6) перерахуванням в кінці року засновникам чистого доходу від міжгосподарського підприємства, що підвищував загальний рівень рентабельності його членів-пайовиків, а не кооперованої галузі, оскільки, за діючими бухгалтерськими інструкціями, сума чистого доходу у річному звіті господарства не відносилася на реалізацію молодняку і практично не враховувалася при аналізі ефективності виробництва яловичини в господарствах-учасниках.

Факт передачі господарствами відгодівельному підприємству молодняку за завищеною ціною (з урахуванням планового прибутку) вказує на те, що керівники підприємств не розуміли природи кооператив-

Таблиця 1

Наявність виробничих будівель і споруд у тваринництві України у колгоспах, радгоспах, міжгосподарських сільськогосподарських підприємствах на 1 січня 1993 року, тис. гол./місяць

Показник	Місткість	Заповнено, %	З них міжгосподарські сільськогосподарські підприємства	Заповнено, %
Тваринницькі комплекси з виробництва телятини	1046	87	144	93
Майданчики з відгодівлі великої рогатої худоби	79	51	3	67
Інші приміщення з утримання великої рогатої худоби	13467	93	200	96
Разом по відгодівлі великої рогатої худоби	14592	90	347	86
Тваринницькі комплекси з вирощуванні і відгодівлі свиней	2595	81	241	85
Окремі приміщення для їх утримання (без комплексів)	13328	72	239	85
Приміщення для утримання свиней всього	15903	74	480	85
Птахофабрики м'ясного напрямку	37525	73	857	53

Джерело: [6].

Порівняльні ознаки кооперативних підприємств в різних економічних формаціях

Ознаки	Кооперативне підприємство радянського типу	Обслуговуючі кооперативи ринкового типу
Засновники	юридичні особи (колгоспи, радгоспи)	юридичні і фізичні особи
Ініціатори створення підприємства	здебільшого ініціатива «зверху» шляхом «рекомендацій» органів влади	товаровиробники
Управлінська структура	збори уповноважених господарств-пайовиків, рада підприємства, яка вибирає директора (голову ради), ревізійна комісія	трирівнева управлінська структура: збори; правління; виконавча дирекція; ревізійна комісія (ревізор)
Формування виконавчої структури	із членів ради і найманих працівників	тільки з найманих працівників
Розподіл фінансового результату	існувала практика адміністративного втручання органів влади	члени кооперативу

Джерело: дослідження автора.

ного об'єднання, вважали його не своїм, а стороннім суб'єктом господарювання, не усвідомлювали, що завдання кооперативу полягає у сприянні створенню прибутку не для себе, а для своїх членів.

Управляли міжгосподарським кооперативним підприємством (МКП) виборні органи, що включали збори уповноважених представників господарств-пайовиків (колгоспи), призначених — (радгоспи) і раду міжгосподарського підприємства. Для контролю за господарською і фінансовою діяльністю підприємства створювалася підзвітна зборам уповноважених-представників (вищому органу управління) постійно діюча ревізійна комісія. Оперативне керівництво здійснював робочий орган — апарат управління підприємства на чолі з директором (головою ради) [4, с. 26–33; 7, с. 43].

Якщо управлінські структури в обслуговуючих кооперативах мають чітке розмежування між гілками влади (загальні збори — правління — виконавча дирекція), то в кооперативних підприємствах радянського типу існувала така практика: збори пайовиків — рада підприємства, де рада являла собою виконавчо-розпорядчий орган міжгосподарського формування (табл. 2).

До складу виконавчо-розпорядного органу входили керівники і головні спеціалісти міжгосподарського підприємства, керівники господарств-пайовиків, представники вищих органів (районного і обласного рівнів). Для повсякденного оперативного керівництва діяльністю підприємства рада обирала зі свого складу голову, який виконував функції директора. Він набирав персонал фахівців, організовував роботу підприємства і ради. Таким чином управлінські й виконавчі функції практично концентрувалися в руках однієї особи, що властиво авторитарному стилю керівництва.

Виробництво яловичини на промисловій основі в міжгосподарських підприємствах було поширене у

зонах з розвинутою цукровою, крохмале-патоковою, спиртовою та іншими промисловими галузями, які завжди мають при переробленні сільськогосподарської сировини відходи виробництва у вигляді побічної продукції, цінної в кормовому відношенні. Так, заключна стадія відгодівлі тварин на жомі або барді при виробництві яловичини на основі кооперації господарств здійснювалася в лісостеповій зоні, особливо в Черкаській, Вінницькій та Хмельницькій областях. В зонах Полісся і Степу переважала система дорощування і відгодівлі худоби.

Показники ефективності міжгосподарських підприємств, зайнятих відгодівлею і дорощуванням молодняка великої рогатої худоби, представлено в табл. 3.

Аналіз даних табл. 3 свідчить, що міжгосподарські підприємства значно переважали інші господарські структури за такими економічними показниками, як собівартість продукції, продуктивність праці, витрати кормів на одиницю продукції. Незважаючи на те, що на них не поширювалися пільги за здану продукцію, за рахунок нижчої собівартості виробництва вони мали вищий рівень рентабельності.

Створенню великих спеціалізованих господарств на кооперативних засадах сприяла наявність зрошуваних земель. Це гарантувало безперебійне надходження грубих і соковитих кормів. Базою для такого підприємства була наявність у господарському секторі району 12–24 тис. корів, що давало змогу щорічно ставити на відгодівлю 6–12 тис. голів молодняка.

У світовій практиці добровільні об'єднання товаровиробників, зайнятих виробництвом продукції тваринництва, сформувалися у вигляді кооперативних оптових ринків, які можуть слугувати зразком для розбудови схожих структур в Україні.

Кооперативні ринки мають специфічні особливості. Вони засновуються товаровиробниками, сприяють створенню спеціалізованого конкурентного середовища, формують обсяги та структуру продукції,

гарантують прозорий цивілізований процес її реалізації, забезпечують державний контроль за якістю реалізованої продукції, надають за собівартістю послуги щодо реалізації продукції.

В переважній більшості, кооперативні ринки — це багатогалузеві структури, які гармонійно поєднують такі технологічні процеси, як заготівля, переробка, зберігання та реалізація готової продукції. Для прикладу, у Франції функціонують десятки великих оптових ринків спеціалізованого чи універсального характеру, через які реалізуються понад 50 % поголів'я великої рогатої худоби та 75 % овець. Щороку через ринки продається 2 млн тонн різноманітної продукції, яку постачають і реалізують на основі щорічних торгових угод [9, с. 43]. Один із таких ринків Парижу (Рюнжі) належить до найбільших оптових ринків Європи універсального характеру. На ньому здійснюється 60 % продовольчого товарообороту міста. Він охоплює площу 220 га і має розвинену інфраструктуру, криті торгові зали площею 118 га, адміністративні будівлі на 47 га, залізничні станції і автомобільні стоянки на 55 гектарах. На ринку функціонують додаткові прилавки під відкритим небом для реалізації продукції, що надходить від 600 фермерських господарств. Тут торгують фруктами й овочами, молочними продуктами та продукцією птахівництва, м'ясними продуктами, рибою, декоративним садівництвом.

За організаційно-правовою формою — це змішане державно-приватне акціонерне товариство, офіційна назва якого «Змішане ділове товариство Рюнжі» (SEMMARIS). Акції цього підприємства розподілено таким чином: уряд Франції — 53 %, місцева влада

Парижа — 16 %, місцева влада департаменту Вальде-Марн — 7 %, фірми що користуються послугами ринку — 15 %, інші акціонери — 9 % [9, с. 44].

В Японії набули поширення два типи оптових продовольчих ринків-кооперативів: центральні і регіональні (місцеві). З 88 центральних оптових ринків 10 — м'ясних. Найпотужніші з них належать кооперативам. Так, центральний оптовий ринок м'яса — єдиний у Токіо ринок торгівлі м'ясом. Щорічно для ринку забивається до 515 тис. голів худоби і свиней, реалізується близько 97 тис. тонн м'яса. Ринок працює цілодобово [10].

У Швеції через оптові кооперативні ринки реалізується майже 80 % м'ясної продукції. Так м'ясний кооперативний ринок Стокгольма розміщено на площі 27 га. Його засновником є 150 юридичних осіб. На ньому сконцентровано торгові павільйони, підприємства з переробки м'ясної продукції, свіжої риби та птиці. Послугами цього ринку, щорічний товарооборот якого становить один млрд. дол. США, користуються понад 60 % жителів Стокгольма [11].

Оптові ринки мають надзвичайно важливе значення для організації ефективної й контрольованої системи розподілу продовольства. Вони надають необхідний комплекс послуг сільськогосподарським товаровиробникам, переробникам, торговельникам, гарантують стабільне і надійне забезпечення населення харчовими продуктами, які потребують спеціальних умов зберігання.

Велику роль в успішній роботі оптових ринків відіграють місцеві органи влади. Як правило, вони передають ринкам частину муніципальної власності, слідкують за ефективним використанням землі, контролюють санітарно-гігієнічний стан

Таблиця 3

Ефективність міжгосподарської кооперації з виробництва яловичини Української РСР, 1985 рік

Показник	Міжгосподарські підприємства	Державні підприємства «Тваринпрому»	Колгоспи	Радгоспи Держагропрому УРСР
Приріст живої маси голови худоби: середньодобовий, г	701	532	338	364
середньорічний, кг	256	194	123	133
Середня жива маса голови худоби, реалізованої державі, кг	401	346	357	318
Витрати на 1 ц приросту живої маси: праці, люд.-год.	16,8	14,2	53,5	32,9
кормів, корм. од.	9,65	10,24	13,0	13,3
Собівартість 1 ц приросту живої маси, крб	130,1	176,4	234,1	246,9
Середня реалізаційна ціна 1 ц яловичини, крб	166,9	189,8	212,3	201,1
Рівень рентабельності виробництва яловичини, %	31,9	23,9	7,2	1,7

Джерело: [8, с. 200].

**Частка кооперативів на ринку сільськогосподарської продукції та послуг
в країнах в країнах ЄС і Канаді, %**

Країна	Продукт		Країна	Продукт	
	молоко	м'ясо		молоко	м'ясо
Бельгія	50	20—30	Люксембург	80	15
Данія	93	66—93	Нідерланди	92	25—30
ФРН	55—60	30	Австрія	90	35
Греція	20	5—30	Португалія	83—90	50
Іспанія	35	20	Фінляндія	94	68
Франція	49	27—88	Швеція	99	79—81
Ірландія	100	30—70	Великобританія	98	2
Італія	38	10	Канада	63	10

Джерело: [12].

ринків, переробних підприємств, реконструкцію й будівництво споруд на ринках в частині дотримання ними відповідних стандартів. Особлива увага приділяється забезпеченню контролю за роботою автомагістралей, рухом транспорту, водо-тепло-газо-електропостачанням, наданням інформації споживачам про ціни і якість товарів через рекламу.

Про розвиток і частку кооперативів на ринку молочної і м'ясної продукції в країнах з розвиненим кооперативним сектором свідчать дані табл. 4.

За даними табл. 4 масштаби кооперативних процесів у м'ясній галузі значно менші, ніж у молочарській, строкатіше проявляються по регіонах. Найбільшу частку в реалізації м'ясної продукції займає кооперативний сектор Данії, Франції, Швеції, Фінляндії, де історично сформувалися міцні традиції в практиці розбудови корпоративних структур.

В Україні поки що немає схожих структур, організованих на кооперативній основі. Ті що існують, це приватні підприємства, які сформувалися у вигляді аукціонів з продажу тваринницької продукції. Поки що єдине в Україні спеціалізоване місце гуртової торгівлі живою худобою, вирощеною переважно у селянських та дрібнотоварних господарствах, створене 2000 р. в Жашківському районі Черкаської області. На ринку «Чародій» щомісячно реалізується близько 2000 голів товарної худоби та молодняку. Його обслуговуючий персонал становить 10 осіб з ветлікарем та технічними працівниками. Худобу для продажу привозять живою, але на замовлення покупця може здійснюватися її забій. Ринок забезпечує такими послугами як надання місця для торгівлі, цілодобової автостоянки й відпочинку, пошук покупців і продавців, зважування худоби, виконання замовлень для придбання товарних свиней та великої рогатої худоби, транспортування тварин

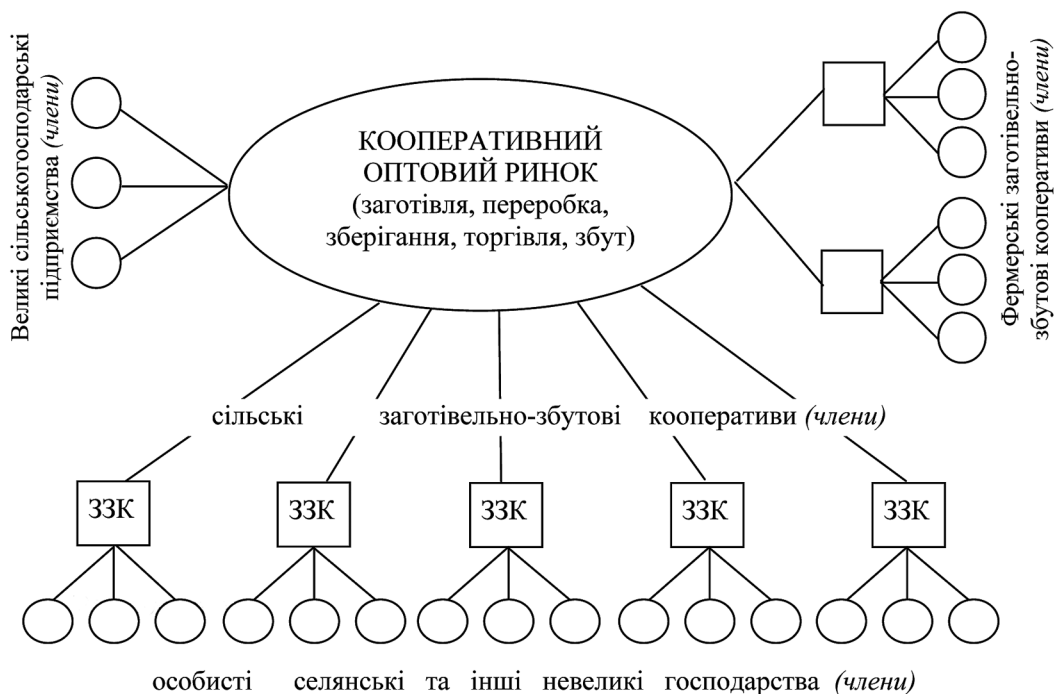
на ринок, реалізація племінного молодняку від племгосподарств України, укладання договорів між виробниками, м'ясокомбінатами, племгосподарствами, харчування відвідувачів. Власником ринку є місцевий підприємець [13].

Організаційна структура перспективного кооперативного оптового ринку тваринницької продукції представлена на рис.

Висновки. Виходячи зі світової кооперативної практики та накопиченого вітчизняного досвіду вважаємо, що запропонована нами модель організаційної структури кооперативного оптового ринку по збуту тваринницької продукції може запрацювати лише тоді, коли буде завершена земельна реформа і на селі розпочнеться процес формування ефективного власника. Саме ринкове середовище буде продукувати різні варіанти створення ефективних корпоративних об'єднань, серед яких найпривабливішими можуть бути обслуговуючі кооперативи.

На нашу думку, такий варіант багатфункціонального вертикального тваринницького кооперативу (молочарського, м'ясного) може найефективніше функціонувати в інтересах товаровиробників, оскільки членом кооперативу може стати кожен товаровиробник продукції. Члени такого кооперативу є власниками його майна і доходів, вони мають право на управління та контроль за його діяльністю. Відповідно кооператив знижує або повністю усуває згубний вплив посередницького бізнесу бо кооперативний ринок дає змогу його членам вільно розпоряджатися своєю продукцією — самостійно продати її або здати її на переробку.

Безумовно, що швидко організувати таку структуру новоствореному кооперативу буде надзвичайно складно. Виникнуть проблемами коштів, необхідних для розбудови виробничої інфраструктури та придбання технічних засобів. Можливі труднощі з управлінням, формуванням команди однодумців-професіоналів,

Розробка автора.

Рис. Організаційна структура кооперативного оптового ринку тваринницької продукції

освоєнням ряду нових професій, пошуком зручного місця для розміщення інфраструктури ринку, налагодженням надійних ринків збуту продукції, подоланням опору конкурентів, не завжди адекватним розумінням місцевими органами влади положень чинного кооперативного законодавства тощо.

Організацію діяльності такого кооперативу слід розпочинати з простих схем і в міру їх освоєння рухатися до складніших. Спочатку варто змодельювати варіант співпраці кооперативу з переробними підприємствами та організації робочих місць для торгівлі готовою продукцією. Це дасть змогу продавати її безпосередньо переробним підприємствам, продовольчим магазинам, забезпечити розширення роздрібною торгівлі. Таким чином буде виконане основне завдання обслуговуючого кооперативу – потіснити або прибрати посередника з ринку.

Наступним кроком можна забезпечити продовження розбудови інфраструктури кооперативу, тобто переробного підприємства, холодильного господарства, складських приміщень, торговельної мережі тощо. Освоєння інфраструктури дасть змогу товаровиробнику підвищити свій статус, зайняти чільне місце на ринку тваринницької продукції і стати його повноправним учасником серед інших гравців.

Використані джерела

1. Стан тваринництва в Україні у 2010 р. (форма 24 с-г): Статистичний бюлетень.

2. Саблук П.Т. Основні напрямки розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні / П. Т. Саблук // Економіка АПК. — 2004. — № 12. — С. 3—15.
3. Свиноус І.В. Реалізація продукції великої рогатої худоби господарствами приватного сектору через систему торговельно-посередницьких структур / І. В. Свиноус, В. Л. Турчанський // Економіка АПК. — 2006. — № 10. — С. 82—86.
4. Харитонов Н.С. Межхозяйственное кооперирование в животноводстве / Н. С. Харитонов, А. В. Пулькин. — М.: Россельхозиздат, 1976. — 287 с.
5. Саблук П.Т. Соціально-економічні аспекти реформування сільськогосподарського виробництва / П. Т. Саблук // Економіка АПК. — 1999. — № 8 — С. 3—10.
6. Наявність будівель і споруд в колгоспах, радгоспах і міжгосподарських сільськогосподарських підприємствах у 1993 р.: Статистичний бюлетень.
7. Смоленцев В.П. Кооперирование и межхозяйственные отношения / В. П. Смоленцев, Г. Т. Гойгель. — М.: Россельхозиздат, 1978. — 269 с.
8. Економіка виробництва яловичини / [Михайлов С.І., Рудий М. М., Бугуцький О. А. та ін.]. — К.: Урожай, 1987. — 264 с.
9. Копи́тець Н.Г. Функціонування системи збуту продукції скотарства: теоретико-практичний аспект: моногр. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 210 с.
10. Оптовые рынки Японии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.trurskijmarket.or.jp/sers.htm>.
11. Добросоцький В.И. Оптовый продовольственный рынок. Нормативные документы. Отечественный и зарубежный опыт / В. И. Добросоцький, Е. Б. Скукин. — М.: Библиотека Российской газеты, 1997. — 180 с.
12. Пацов А.Г. Развитие сельскохозяйственной кооперации в Европейском Союзе / А. Г. Пацов // Экономика сельского хозяйства России. — 2007. — № 3. — С. 19—20.
13. Ринки живої худоби в Україні: проблеми та перспективи розвитку: Матеріали круглого столу 29 листопада 2011 р. в м. Жашків Черкаської області.

ВІДТВОРЕННЯ І ОНОВЛЕННЯ МАШИННО-ТРАКТОРНОГО ПАРКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ

На основі системного аналізу розглянуто тенденції і фактори відтворення і оновлення машинно-тракторного парку галузей аграрного виробництва. Запропоновано заходи щодо підвищення рівня техніко-технологічного оснащення сільськогосподарських товаровиробників.

В останні роки в сільському господарстві спостерігалися певні позитивні зрушення. Виробництво валової доданої вартості збільшилося майже вдвічі. Чистий прибуток від реалізації аграрної продукції відповідно зріс від 1,3 млрд грн в 2005 р. до 19,9 млрд грн в 2011 р. Рівень рентабельності виробництва за цей час підвищився від 6,8 % до 27,0 % [1]. Проте реальне зміцнення економіки аграрної сфери суттєво не вплинуло на формування та оновлення машинно-тракторного парку галузі, де все ще спостерігаються негативні тенденції. Їх ціна — на полях щорічно залишається продукції на 8–12 млрд грн [2]. Причому, ця цифра з року в рік зростає.

В 2011 р. порівняно з 2005 р. оснащеність аграрних підприємств окремими видами сільськогосподарської техніки знизилася на 15–65 % і ледве сягає половини технологічної потреби. Особливо критична ситуація спостерігається в забезпеченні збиральною технікою. Нині на українських полях працює 2 % вітчизняних зернозбиральних комбайнів, 20 % комбайнів іноземного виробництва і 78 % конструктивно застарілих комбайнів радянських часів. Аналогічна ситуація спостерігається по інших видах збиральної техніки.

Крім того, близько 85 % техніки в сільськогосподарських підприємствах амортизовано. Через фі-

зичне знищення і технічні несправності щорічно не використовується третина наявної техніки. Навантаження на сільськогосподарську техніку надзвичайно високе і щорічно зростає (табл. 1).

Якщо в 2005 р. на 1000 га ріллі припадало 11 фізичних тракторів, то уже в 2011 р. — лише 8 одиниць, а з розрахунку на 1000 га посівної площі зернових культур — 5 і 4 зернозбиральних комбайнів та 5 і одиниця кукурудзозбиральних комбайнів відповідно. Ці показники значно відстають не лише від розвинених країн. Загалом у світі на 1000 га ріллі припадає, наприклад, тракторів 20 од., а в Японії — 438,0, Італії — 242,2, Німеччині — 79,4, США — 27,6 од. [3, с. 95]. Високе навантаження на техніку в Україні призводить до порушення технологій виробництва продукції.

Нині модернізація машинно-тракторного парку аграрної галузі здійснюється вкрай повільно. На перший погляд сільськогосподарські підприємства збільшили закупівлю нової техніки. Наприклад, тракторів в 2005 р. вони закупили 2,8 % до наявної кількості, а в 2011 р. — 4,1 % (табл. 2).

Проте дані табл. 2 свідчать про тенденцію прискореного списання тракторів — 2,0 і 2,4 % відповідно. Практично кількість тракторів було збільшено всього на 0,9 % машин. Для оптимального формування і оновлення машинно-тракторного парку потрібно щорічно закупляти 10–12 % машин до наявної кількості, а з урахуванням переходу на інноваційно-інвестиційні моделі розвитку агропромислового комплексу — до 20 %.

Ситуація, що склалася з оновленням техніки, спостерігається в усіх категоріях господарств (сільськогос-

Таблиця 1

Наявність і забезпеченість аграрних підприємств окремими видами сільськогосподарської техніки

Показник	Рік		2011 р. до 2005 р., %
	2005	2011	
Трактори, тис од.	216,9	147,1	67,8
у розрахунку на 1000 га ріллі, од.	11,0	8,0	72,7
Зернозбиральні комбайни, тис. од.	47,2	32,1	68,0
у розрахунку на 1000 га посівної площі зернових, од.	5,0	4,0	80,0
Кукурудзозбиральні комбайни, тис. од.	4,8	2,3	47,9
у розрахунку на 1000 га посівної площі кукурудзи, од.	5,0	1,0	20,0
Картоплезбиральні комбайни, тис. од.	1,9	1,7	89,5
у розрахунку на 1000 га посівної площі картоплі, од.	117,0	49,0	41,9
Бурякозбиральні комбайни, тис. од.	8,5	3,8	44,7
у розрахунку на 1000 га посівної площі буряків, од.	17,0	8,0	47,1

Джерело: Сільське господарство за 2011 р.: статистичний збірник.

Закупівля і списання окремих видів техніки в сільськогосподарських підприємствах, у % до наявної

Показник	Рік	Закупівля	Списання
Трактори — всього	2005	2,8	2,0
	2011	4,1	2,4
Причепи та напівпричепи	2005	1,2	2,6
	2011	2,5	3,0
Сівалки	2005	3,5	2,4
	2011	5,1	3,0
Зернозбиральні комбайни	2005	3,9	2,1
	2011	5,8	3,1
Сінокосарки	2005	4,0	3,6
	2011	7,8	4,3
Кукурудзозбиральні комбайни	2005	2,4	3,6
	2011	2,0	5,5
Кормозбиральні комбайни	2005	2,3	3,7
	2011	3,3	5,6
Бурякозбиральні машини	2005	2,5	2,4
	2011	2,4	5,5
Доїльні установки	2005	1,7	4,5
	2011	6,7	4,2

подарські підприємства, фермери, домогосподарства населення). Виключення становлять лише високотоварні господарства та агрохолдингові структури. Вони мають можливість ефективніше вести виробництво та використовувати капітал для технічного оновлення сільськогосподарської галузі з інших сфер економіки, наприклад, харчової промисловості.

Комплекс факторів і причин негативних тенденцій в інноваційно-інвестиційних процесах техніко-технологічного переоснащення аграрної галузі складався протягом значного періоду. Їх витoki відносяться до того часу, коли уже незалежна Україна розпочала свої масштабні перетворення державного, політичного, економічного і соціального простору. В 1991–1996 рр. відбулося п'ятиразове перевищення цін на технічні засоби для села в порівнянні з цінами на сільськогосподарську продукцію. В наступні роки темпи росту цін знизилися і зблизилися. В 1996–2010 рр. ціни на сільськогосподарську продукцію зросли в 6,3 раза, а на технічні засоби для села в 7,3 раза, в 2011 р. в порівнянні з попереднім роком на 13,6 і 18,6 % відповідно. Диспаритет цін перетворився на хронічний.

Одночасно не провадилася паритетна переоцінка основних засобів аграрної галузі. Недосконалими залишаються нормативно-правові акти, на яких базується така переоцінка. В 1997–2010 рр. недооцінка тракторів і сільгоспмашин становила 2,6 раза. Це зумовило невідповідність фактичних амортизаційних відрахувань реальним витратам основного капіталу. Розрахункова сума амортизації сільгоспмашин, транспортних засобів і обладнання 2005 р. становила 1,45 млрд грн, а закуплено техніки на 2,32 млрд грн, 2010 р. — 3,44 і 4,12, а 2011 р. — 3,86 і 6,65 млрд грн відповідно. Якщо суму амортизаційних відрахувань збільшити на величину її недооцінки, то вартісні обсяги всієї закупленої техніки не забезпечують потреб простого відтворення. Іншими

словами, нині чистий прибуток сільськогосподарських підприємств виконує функцію амортизаційних відрахувань. Це порушення економічного закону відтворення основного капіталу може призвести до соціально-економічного колапсу. В цій ситуації пошуки власних джерел фінансування простого відтворення приречені на невдачу.

Проте приведення нормативно-правових актів переоцінки основних засобів у відповідність з реальними фактами має свої стримуючі мотиви. За експертними розрахунками удосконалення переоцінки основних засобів призведе в 2013 і наступні роки до збільшення амортизаційних відрахувань лише по сільгосптехніці, транспортним засобам і обладнанню на суму понад 10 млрд грн. Це підвищить собівартість аграрної продукції, знизить її рентабельність. Вона втратить свою конкурентоздатність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Підвищення внутрішніх цін на продовольство викличе соціальне невдоволення населення. Саме цей факт стримує правову і практичну реалізацію неодноразових пропозицій удосконалення Закону України «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» (п. 3 ст. 17 «Амортизація в системі інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу») та Податкового кодексу України (п. 146.21 ст. 146 «Визначення вартості об'єктів амортизації»). Очевидно, це суперечливе за своїм характером питання слід вирішувати комплексом заходів з різних сфер людської діяльності.

Серед інших причин, що зумовили продовження дії негативних тенденцій відтворення і оновлення машинно-тракторного парку аграрного виробництва, є негаразди ринку сільськогосподарської техніки. Нині основним напрямом стає імпордне наповнення ринку сільгосптехніки, причому як нової,

Придбання сільськогосподарської техніки у 2005–2012 роках

Діючі норми щодо підтримки	Рік	Усього		У т.ч. іноземної техніки			
		од.	млн грн	од.	до усього, %	млн грн	до усього, %
Обсяги бюджетних асигнувань на розвиток вітчизняного машинобудування для АПК визначаються згідно діючого з 2002 р. закону до 1 % від загальних видатків державного бюджету. Вони спрямовуються на: а) часткову компенсацію (до 40 %) вартості техніки; б) часткову (до 70 %) компенсацію облікової ставки НБУ за кредитами комерційних банків; в) фінансовий лізинг.	2005	13769	1386,3	2487	18,1	584,2	42,1
— / —	2006	18362	2749,3	4510	24,6	1534,6	55,8
За неофіційним розпорядженням Кабінету Міністрів України деякі стимули діючого закону поширені на закупівлю імпоротної техніки	2007	22968	3978,0	6298	27,4	2444,4	61,4
— / —	2008	25908	6585,8	8818	34,0	4391,0	66,7
— / —	2009	11271	2878,0	4272	37,9	2061,5	71,6
— / —	2010	14049	4125,2	5270	37,5	2706,5	65,6
Узаконені 2002 р. стимули втратили чинність у 2010 р., Верховна Рада України відмовилась від пролонгації їх дії, посилаючись на фінансові можливості КМУ	2011	16729	6554,8	6959	41,6	4368,4	66,6
— / —	2012	14778	6063,6	7122	48,2	4921,1	81,2

так і вживаної й відновленої. В структурі придбаної сільськогосподарської техніки у 2005–2012 рр. іноземна техніка становила 42,1–81,2 %. Багато її закупили в 2007–2008 рр. (табл. 3). Пов'язано це було з неофіційним розпорядженням Кабінету Міністрів України, яке поширило дію деяких стимулів чинного закону на імпортовану техніку.

Звичайно, зарубіжні машини кращі від вітчизняних аналогів за багатьма техніко-економічними показниками. Вони надійніші, потужніші, універсальніші, комфортніші та оснащені електронними системами керування вузлами й агрегатами. Проте йти шляхом масової закупівлі техніки за кордоном, витрачати на це величезні кошти й стимулювати зарубіжного виробника, з державницьких позицій не завжди виправдано. Нам вигідніше витрачати кошти на виробництво сільськогосподарської техніки вітчизняними заводами. За цінним критерієм техніка, яка вироблена в Україні та інших країнах СНД, залишається конкурентоспроможною, а за якістю і надійністю вже зараз значна її частина не гірша від зарубіжних аналогів.

Масове придбання господарствами України сільськогосподарської техніки зарубіжних фірм призведе до того, що наші вітчизняні заводи зовсім деградуватимуть. Понад 100 тис. робітників стануть безробітними. Будуть ліквідовані не тільки заводи, а й наукові та конструкторські структури, потенційні можливості яких досить значні.

Нині вітчизняне сільськогосподарське машинобудування знаходиться у важкому стані. Галузь виробляє технічних засобів для села в межах одного-двох відсотків від технологічної потреби (рис.).

Безумовно, потужний аграрний потенціал України передбачає створення відповідного вітчизняного сільськогосподарського машинобудування. Проте за

період 2005–2012 рр. зростання випуску машинопродукції практично не спостерігалось. На вітчизняному ринку найменша її частка була у 2009 р. — 0,9 % у натуральному виразі і 7,6 % у вартісному. Не відзначається галузь і в експорті сільгосптехніки. За даними окремих дослідників у 2007–2011 рр. було експортовано технічних засобів у 4,3–7,5 рази менше, ніж імпортовано. Очевидно, технічна політика всіх урядів незалежної України в агропромисловому комплексі зорієнтована на зарубіжну техніку.

Враховуючи значимість агропромислового комплексу та критичний стан машинно-тракторного парку, держава могла б збільшити свою частку в його модернізації. Проте цього не спостерігається. Згідно з Державною цільовою програмою на 2011–2015 рр. частка держави у формуванні та відтворенні матеріально-технічної бази аграрної галузі становить 3,9 %. Це значно менше, ніж виділяють наші сусіди — Російська Федерація і Білорусь.

Висновки і пропозиції. В найближчі роки основоположними принципами стратегії відтворення і розвитку матеріально-технічної бази є підвищення кількісного і якісного рівня зростання машинно-тракторного парку, формування його активної частини в обсягах, спроможних забезпечити своєчасне і якісне виконання повного циклу сільгоспробіт за інноваційно-інвестиційними технологіями. Для досягнення цієї мети вважаємо за необхідне:

- забезпечити рівень фінансування техніко-технологічного переоснащення аграрного виробництва вищій від частки сільського господарства у валовій доданій вартості країни;

- удосконалити форми, напрями і розміри державної підтримки сільського господарства із застосуванням обґрунтованих еквівалентних цін на сільськогосподарську продукцію;

Рис. Співвідношення технологічної потреби, наявності та виробництва технічних засобів вітчизняними підприємствами сільськогосподарського машинобудування

- переорієнтувати адресність державної інвестиційної підтримки сільського господарства на користь сільськогосподарських виробників середніх та малих форм господарювання, включаючи домогосподарства населення;

- сприяти наповненню ринку технічними засобами вітчизняного виробництва на основі інституціональної перебудови сільськогосподарського машинобудування шляхом кооперування, утворення національних та міжнародних промислово-фінансових груп та орієнтації на виготовлення мінітехніки;

- створити спільні підприємства з виготовлення технічних засобів для села з поступовою локалізацією частки вітчизняних вузлів та агрегатів від 15–20 до 80 %, а також розробити відповідні системи мотивації суб'єктів господарювання для впровадження наукоємних технологій;

- придбати за кордоном ліцензії та організувати виробництво високоякісних універсальних мінітракторів тягового класу 0,2–0,6–0,9 т/с (з відповідним набором робочих машин), а також інших технічних засобів, що не виробляються в Україні;

- підтримати економіко-правовими і фінансовими заходами ініціативу «Херсонмашу» з розробки Державної програми комбайнобудування і випуску зернозбиральних комбайнів модельного ряду «Скіф»;

- забезпечити систематичну переоцінку технічних засобів для сільського господарства з метою гарантовано простого їх відтворення;

- врегулювати взаємодію держави і машинобудівників щодо виконання останніми своїх зобов'язань з виробництва сільськогосподарської техніки, збере-

ження спеціалізації заводів та забезпечення аграрного виробництва сучасними технічними засобами;

- розглянути питання відновлення справляння державного мита на зарубіжну техніку, аналоги якої виробляється в Україні;

- сприяти розширенню мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів спільного використання сільськогосподарської техніки та кооперативного руху серед домогосподарств населення;

- удосконалити існуючі та розробити нові нормативно-правові акти щодо державної підтримки техніко-технологічної модернізації аграрного виробництва і пріоритетів розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування.

За аграрним потенціалом Україна вважається однією з провідних країн світу. На теренах нашої держави є родючі ґрунти, сприятливі кліматичні умови, висококваліфікована робоча сила, вигідне географічне положення. Відповідно до цього Україна повинна мати і потужне сільськогосподарське машинобудування. За проведеними підрахунками, наше сільське господарство повинне на 75–80 % забезпечуватися високоякісною конкурентоспроможною вітчизняною сільськогосподарською технікою і лише на 25–20 % зарубіжною.

Використані джерела

1. Сільське господарство України 2011: статичний збірник. — К.: Статистика, 2012. — 212 с.
2. Присяжнюк М. В полі залишається 8-12 мільярдів гривень / М. Присяжнюк // Урядовий кур'єр. — 2011 р. — 6 жовт.
3. Олійник О.В. Державна підтримка матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств / О. В. Олійник, Т. В. Калашникова // Економіка АПК. — 2012. — № 7. — С. 93–97.

ТЕХНІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЕЛА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

В статті розкриваються проблеми технічного оснащення сільськогосподарського виробництва, що склалися в останні роки. Доведена нагальна необхідність їх розв'язання для розвитку села.

Активну частину основних засобів виробництва (машинно-тракторний парк, автомобільний транспорт тощо) поряд із земельними та трудовими ресурсами відносять до виробничого потенціалу сільського господарства. Від їх потужності та стану залежить рівень енергоозброєності й продуктивності праці сільськогосподарських товаровиробників, якість та своєчасність виконання робіт. Проте наявність технічних ресурсів аграрних підприємств не відповідає вимогам сучасного сільськогосподарського виробництва, оскільки 85–90 % технічних засобів у господарствах відпрацювали свій нормативний ресурс. Через зношеність та несправність до 25 % техніки не використовується взагалі [5, с. 265].

Вивченню проблем основних засобів сільськогосподарства присвятили свою наукову діяльність вітчизняні вчені: І.І. Лукінов, В.Г. Більський, Г.М. Підлісецький [3], П.А. Денисенко, М.І. Пугачов, В.І. Котелянець [6], О.В. Олійник [2] та ін. Проте для стабілізації розвитку сільськогосподарських підприємств у процесі реформування

галузі вимагається науковий моніторинг (супровід). Маємо на увазі дослідження ретроспективи, сучасного стану та шляхів відновлення технічного потенціалу сільгоспідприємств.

Об'єктом дослідження є наявний технічний потенціал сільгоспідприємств Житомирщини, його стан та потреби щодо відновлення. У процесі аналізу і синтезу використовували економіко-статистичний, монографічний, абстрактно-логічний та ін. методи.

Технічний потенціал села, тобто його технічна потужність є одним з основних факторів ефективного ведення сільськогосподарського виробництва. З розвитком суспільства та наявністю відповідних умов технічний потенціал села зростає та вдосконалювався і лише в окремі періоди мав місце занепад. На жаль таким негативним періодом були останні десятиріччя. У 1990 р. почалася перебудова сільськогосподарського виробництва. Так звана аграрна реформа, яка здійснювалася без заздалегідь розробленої програми, без урахування думки селян не тільки не сприяла піднесенню сільськогосподарського виробництва, а й різкому зменшенню продукції тваринництва й рослинництва. Найбільший спад виробництва сільськогосподарської продукції в Житомирській області, як і в інших областях держави був у першому десятиріччі (1991–2010 рр.) після зламу

Таблиця 1

Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції у Житомирській області, тис. т

Продукція	Рік					2010 р. у % до 1990 р.
	1990	1995	2000	2005	20010	
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>						
Зерно	1294,9	997,6	584,1	594,5	922,7	71,3
Цукрові буряки	1299,9	968,3	369,1	361,3	277,9	21,4
Соняшник	0,0	0,4	0,5	5,5	26,7	—
Картопля	467,6	63,8	30,3	18,6	91,4	19,5
М'ясо (всього, у забійній вазі)	107,5	45,1	21,8	11,4	8,3	7,7
Молоко	692,9	389,7	186,0	138,9	88,8	12,8
<i>Господарства населення</i>						
Зерно	57,2	112,7	137,3	156,0	164,2	2,9 рази
Картопля	553,2	782,1	1034,34	1092,1	1074,8	194,3
М'ясо (всього, у забійній вазі)	53,1	42,2	41,8	33,7	39,4	74,2
Молоко	431,0	472,1	470,3	593,0	489,5	113,6

організованого в основній масі колективного господарювання.

Динаміку виробництва продукції рослинництва і тваринництва у період, про який йде мова наведено в табл. 1.

Аналіз наведених даних свідчить, що зернове виробництво у 1990 р. було зосереджено, в основному, в колгоспах і радгоспах. На присадибних ділянках населення виробляло 57,2 тис. т зернових культур, що становило лише 4,4 % від виробництва сільськогосподарських підприємств. В 2010 р. населення збільшило виробництво зернових культур до 164,2 тис. т, що склало 17,8 % від сільгоспідприємств. Картоплі в господарствах населення вироблялося в 1990 р. 553,2 тис. т, що складало 54,2 % від загального виробництва. На громадський сектор припадало 467,6 тис. т (45,8 %). У 2010 р. господарства населення області збільшили виробництво картоплі порівняно з 1990 р. майже у два рази, а сільгоспідприємства зменшили в 5,1 раза.

Але найбільший удар в ті роки був нанесений тваринництву. Якщо на Україні по всіх категоріях господарств у 1990 р. було 24,6 млн голів великої рогатої худоби, то у 2010–2011 рр. залишилося 4,4 млн голів, або зменшилося у 5,6 раза. Динаміка поголів'я корів становила 8,4 та 2,6 млн голів

відповідно. За 20 років дійне стадо зменшилося у 3,2 раза.

Спостерігається тенденція неухильного зміщення пропорцій виробництва продукції тваринництва до господарств населення (рис.).

Наведені на рис. дані свідчать про негативну трансформацію великотоварного виробництва у дрібнотоварне виробництво тваринницької продукції.

У багатоукладній економіці товаровиробники різних організаційно-правових форм господарювання знаходять свою нішу. Проте особисті селянські господарства, враховуючи демографічну ситуацію на селі та світовий досвід розвитку аграрного сектору, не можуть бути конкурентоздатними [5, с. 18]. У віддаленій перспективі роль і значення господарств населення у сфері сільськогосподарського виробництва не зростатиме.

Втрата домінуючої ролі сільськогосподарських підприємств у виробництві продукції і зміщення центру його тяжіння до господарств населення відбулося не тільки через недоліки реформування в аграрному секторі, а ще й тому, що село з року в рік втрачало надбаний за часів планової економіки потужний технічний потенціал.

До 90-х років минулого століття на озброєння сільськогосподарських товаровиробників у пла-

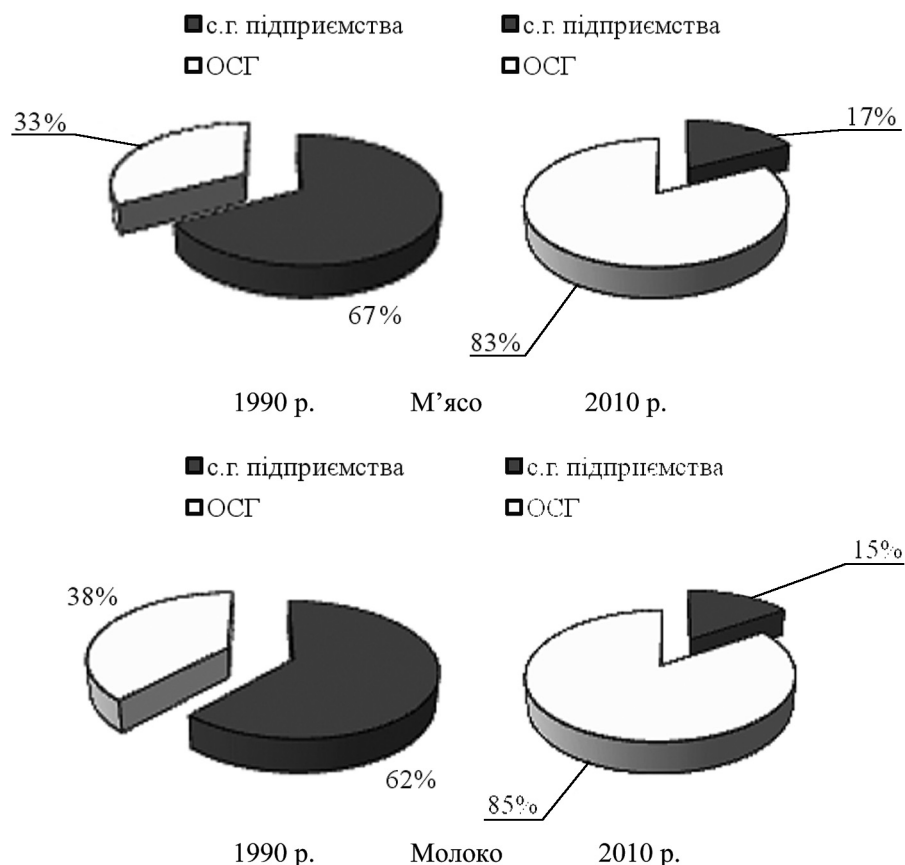

Рис. 1. Виробництво м'яса і молока сільгоспідприємствами та населенням Житомирської області

Основні технічні засоби сільськогосподарських підприємств Житомирської області, одиниць

Показник	Рік					2010 р. у % до 1990 р.
	1990	1995	2000	2005	2010	
Трактори	18358	...*	12129	8769	4335	23,9
Зернозбиральні комбайни	5236	...*	3325	2428	1215	23,2
Вантажні автомобілі	20972	12075	9322	6332	3333	15,8

* дані відсутні

новому порядку надходили технічні ресурси — силові та робочі машини, автотранспортні та навантажувальні засоби, технологічне устаткування для механізації трудомістких процесів на тваринницьких фермах. І хоча поставки техніки не повною мірою задовольняли технологічну потребу колгоспів і радгоспів (державні планові органи встановлювали ліміти матеріально-технічних ресурсів за роками п'ятирічок), проте їх обсяги за кількістю і потужність машин та їх якісними характеристиками, з розвитком технічного прогресу зростали.

До села надходили трактори К-700, К-701, Т-150, Т-150К, ДТ-75, МТЗ-80, МТЗ-82; зернозбиральні комбайни Колос-6, Дон-1500; бурякозбиральні комплекси КС-6, РКС-6 та БМ-6; автомобілі ЗІЛ-ММЗ-554М, КАМАЗ-55102; причепа та напівпричепа ПТС-6А, ПТС-9, ПТС-12, ПС-45, ПТС-Ф-60; навантажувачі Т-156, ПФП-1,2, ПГБ-1, «Карпатець-1020М», СПС-4,2 та ін. високопродуктивні на той період машини.

Всі тваринницькі комплекси та ферми були електрифіковані. Рівень комплексної механізації (напування, роздача кормів, доїння, прибирання гною) був доведений до 75 %.

З реформуванням планової економіки до ринкового середовища механізм забезпечення технічними ресурсами сільськогосподарських товаровиробників не був належним чином врегульований, а сільгоспвиробник був кинутий на самовиживання. Це й привело до спаду технічного потенціалу сільгоспідприємств (табл. 2).

Аналіз табл. 2 свідчить про значне послаблення технічного потенціалу сільськогосподарських підприємств. За двадцять років кількість тракторів зменшилось у 4,2 раза, зернозбиральних комбайнів у 4,3 раза, вантажних автомобілів у 6,3 раза. Навантаження на один трактор збільшилося з 69,9 га ріллі в 1990 р. до 163,9 га в 2010 р. або в 2,3 раза, а на один зернозбиральний ком-

байн — з 96,7 га зернових культур у 1990 р. до 313,7 га в 2010 р. або в 3,2 раза.

При такому навантаженні на машинно-тракторний та автомобільний парк, із врахуванням його технічного стану, проблематично забезпечити виконання польових механізованих робіт у сільгоспідприємствах і надавати платні послуги господарствам населення в оптимальні агротехнологічні терміни.

Таке ставлення до технічного оснащення села це не тільки вина заводів системи сільгоспмашинобудування, які зменшили виробництво технічних засобів, а більшою мірою наслідки недолугої економічної політики, що мала місце в реформуванні села. Некерована лібералізація цін створила великий розрив у темпах їх зростання на засоби матеріально-технічного забезпечення сільгоспвиробників та на продукцію рослинництва і тваринництва. До цього слід додати введення довільного ціноутворення на енергоносії. Як наслідок в селах вже не могли вести нормальну господарську діяльність взагалі, а тим більше купувати дорогу техніку. Тому виробництво сільгоспкультур, які потребують великих затрат праці (картопля, овочі), перемістилося зі сталевих «м'язів» машин сільгоспідприємств на плечі голови двору та членів його сім'ї в особистих господарствах населення. Технологічні операції для вирощування цих культур виконуються вручну або шляхом застосування примітивних знарядь ручної праці (плуг кінний, борона зубова, підгортач кінний чи ручний, сапа та ранцевий обприскувач тощо).

У виробництві тваринницької продукції теж переважає ручна праця на заготівлі, приготуванні та роздачі кормів. В особистих селянських господарствах зустрічаються одиничні випадки механізованого напування та доїння корів, але в основному доїння, напування та прибирання гною здійснюється вручну. Тому закупівельні ціни на молоко, м'ясо великої рогатої худоби і свиней не покривають собівартості їх виробництва. Останнім часом

переробними підприємствами від особистих господарств населення проводилася закупка молока лише по 1,20–1,50 грн за один літр.

Органи державного та регіонального управління прагнуть відродити тваринницьку галузь. Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 807 «Про затвердження мінімально допустимого рівня цін на молоко на 2012 р.» передбачена ціна на молоко незбиране (не піддане будь-якій обробці, переробці чи пакуванню для потреб домашнього продажу) другого гатунку 2200 грн за одну тунну (без урахування податку на додану вартість).

Передбачена виплата часткового відшкодування витрат на придбання для власного користування нових доїльних установок вітчизняного виробництва за умови утримання у своєму господарстві не менше трьох ідентифікованих і зареєстрованих у встановленому порядку корів, але не більше як 5000 грн за одиницю. У 2012 р. за цією схемою 108 фізичних осіб області придбали доїльні установки та отримали бюджетну компенсацію на суму 427,7 тис. грн. Такий напрям сприяє зміцненню технічного потенціалу господарств населення.

Бюджетна дотація за молодняк великої рогатої худоби, що народився або придбаний фізичними особами (населенням) виплачується у розмірі 250 грн за кожні повні три місяці терміном від трьох до п'ятнадцятимісячного віку його утримання (Постанова Кабінету Міністрів України від 23.04.2012 р. № 342). 2012 р. бюджетною дотацією на суму 13303,5 тис. грн скористалися 15808 фізичних осіб Житомирщини, які утримували 21496 голів молодняку ВРХ.

Таким чином, державна підтримка спрямована на відродження тваринницької галузі взагалі та на відновлення технічного потенціалу сільськогосподарських товаровиробників зокрема.

Нині відновлення технічного потенціалу сільськогосподарських підприємств майже припинилися. Аналіз руху сільськогосподарської техніки в області у 2005 р. показує, що до господарств надійшло 463 трактори всіх марок, а вибуло 956 тракторів або в 2 рази більше. Негативні темпи відновлення технічного потенціалу продовжувалися і в 2010 р. — надійшло 156 тракторів, а вибуло 303 трактори. Аналогічна тенденція спаду темпів відновлення автопарку, зернозбиральних та інших комбайнів, сільськогосподарських робочих машин і обладнання.

Коли мова йде про технічний потенціал села та поліпшення технічного оснащення сільськогосподарського виробництва, завжди постає пи-

тання, а яка якість сучасної техніки та яка вона буде у майбутньому. Більшість моделей тракторів за експлуатаційними показниками не поступаються зарубіжним аналогам. Підводним рифом є низька надійність зернозбиральних комбайнів виробництва країн СНД, основним виміром якої є наробіток на відмову. За даними випробувань і обстеження УкрНДІПВТ ім. Л. Погорілого, наробіток на відмову вітчизняного комбайна «Славутич» становить — 10 мотогодин, а комбайна «Дон-1500» — 18–20 мотогод. Щодо імпортних зернозбиральних комбайнів, за протоколом випробувань комбайна «Домінатор» наробіток на його відмову перевищив 150 мотогодин.

Відповідно втрачається цінний час на усунення відмови. Зазвичай цей час витрачається не на саме усунення поломки, а на пошук необхідної деталі чи вузла і сягає 10 годин. Тому слід підвищити якість вітчизняної техніки та збільшити обсяги її виробництва. Уряд повинен знайти можливість знизити відпускні ціни на технічні засоби, що виготовляють вітчизняні заводи для села. Треба розуміти, що потужний технічний потенціал села — це один з головних важелів високоєфективного виробництва в аграрному секторі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати дослідження проблеми свідчать про нагальну необхідність загальмувати спад оновлення МТП, стабілізувати технічний потенціал сільгоспідприємств і поступово нарощувати технічні ресурси сільгоспвиробників. Подальші дослідження будуть спрямовані на виявлення джерел інвестування для відновлення технічного потенціалу сільгоспідприємств.

Використані джерела

1. *Вергун М.Г.* Підвищувати ефективність використання земельних, трудових і технічних ресурсів села / М. Г. Вергун // Економіка АПК. — 2008. — № 1 — С. 31–38.
2. *Олійник О.В.* Державна підтримка матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств / О. В. Олійник, Т. В. Калашнікова // Економіка АПК. — 2012. — № 7. — С. 95–100.
3. *Підлісецький Г.М.* Напрями наукових досліджень проблем відновлення основних засобів сільського господарства / Г. М. Підлісецький, М. М. Могилова // Економіка АПК. — 2011. — № 7. — С. 76–80.
4. Статистичний щорічник Житомирської області за 2011 р. / Держкомстат України. Головне управління статистики в Житомирській обл. — Житомир, 2012. — 499 с.
5. Комплексна програма розвитку сільського господарства Житомирської області у 2009–2010 рр. та на період до 2015 року. — Житомир: Рута, 2009 — 304 с..
6. *Котелянець В.І.* Транспортний фактор в АПК / Котелянець В. І. — К.: УАЕ, 1999. — 28 с.

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИРОБНИЦТВА БІОПАЛИВА

Досліджено тенденції розвитку світового виробництва біопалива. Розглянуто основні засади державного регулювання ринку країни — провідних споживачів біопалива. Визначені перспективи біоенергетичної галузі в Україні.

Біопаливо є потенційним джерелом поновлюваної енергії і може забезпечити сприятливі умови для створення нових ринків. Використання біопалива дає змогу знизити енергетичну залежність будь-якої держави від імпорту пального. Водночас необхідність використання біопалива визначена Кіотським протоколом, який зобов'язує країни скоротити викиди парникових газів та розширити використання поновлюваних джерел енергії.

Уряди держав світу здійснюють заходи щодо сприяння розвитку ринку біопалива, проте 94 % його обсягу зосереджено в шести країнах. Відповідно виникає питання про можливості й перспективи інших країни щодо виробництва біопалива. Його важливість знаходиться не лише в економічній площині, а й стосується питань енергетичної та продовольчої безпеки.

Питання ринку біопалива розглядають і висвітлюють в наукових працях О. Варченко, О. Єранкін, Г. Калетнік, М. Коденська, О. Нів'євський, М. Роїк та ін. Однак на сучасному етапі розвитку ринку біопалива багато аспектів цієї проблеми залишається не достатньою мірою вивченими і розв'язаними. Гостро стоїть проблема енергозабезпечення нашої країни. Функціонування і формування ринку біопалива потребує з'ясування перспектив розвитку світового ринку, наявності необхідних умов, виявлення основних проблем його виробництва в Україні.

Метою статті є визначення передумов, можливостей, проблем та перспектив виробництва біопалива в провідних світових країнах та в Україні.

Світовий обсяг виробництва і споживання етанолу як альтернативи викопним видам палива почав швидко зростати починаючи з 2000 року. За даними Міжнародного енергетичного агентства, у період між 2000 і 2010 рр. світове використання

етанолу збільшилося майже на 300 відсотків і досягло обсягу понад 104 млрд літрів. За цей період світова торгівля етанолом зросла лише в два рази і склала 5,9 млрд літрів (2010 р.), що становить незначну частку від загального споживання.

З кінця 90-х років ХХ ст. високі темпи росту економіки призвели до збільшення світового попиту на нафту, зокрема, в країнах з енергоємною економікою (економічне зростання протягом 2001–2010 рр. в Китаї майже 10 % і близько 7,5 % в Індії). За даними міністерства енергетики США, в 2008 році Китай використовував у 3,5 рази більше енергії на долар валового національного доходу, ніж у США, а Індія — в 2,5 рази більше. Зростання попиту зумовило підвищення цін на нафту від 20 дол. США до 100 дол. США за барель у 2011 році.

Підвищення цін на нафту за останні роки стало стимулом зростання інтересу до поновлюваних джерел енергії в багатьох країнах, які бажають зменшити залежність від імпорту нафти та диверсифікувати джерела надходження енергії. Очевидно, глобальне споживання етанолу протягом наступного десятиліття буде зростати, якщо країни виконають поставлені перед собою завдання щодо його використання.

Найбільший виробник етанолу США нині виробляє 57 % його світового обсягу. У 2010 році близько 13 млрд галонів етанолу змішували з бензином, що становило 9,5 % від всього спожитого бензину в країні.

Законом США щодо енергетичної незалежності та безпеки (EISA) передбачено, що виробники моторного палива мають використовувати як мінімум 36 млрд літрів біопалива щороку. Паливним стандартом (RFS) дозволено використовувати до 2015 року 57 млрд літрів етанолу, виготовленого на основі кукурудзи (2010 році — 49 млрд літрів). Цим стандартом передбачено використання принаймні 80 млрд літрів етанолу, виробленого з целюлози, та інших видів біопалива, що включають етанол, добутий цукрової тростини, і біодизельне паливо з рослинних олій.

Другим за величиною після США світовим виробником і експортером етанолу є Бразилія.

Підвищення урожайності цукрової тростини, як основної сировини для виробництва етанолу, зростання ефективності цукрової галузі й процесів конверсії етанолу в сукупності призвели до стимулювання розвитку виробництва цього продукту в країні.

Бразилія знаходиться у вигідному положенні, оскільки може задовольнити зростаючий попит на енергоносії за рахунок значних посівів цукрової тростини, одного з найефективніших джерел для біопалива. Вихід етанолу з гектара цукрової тростини, за даними Міністерства сільського господарства США, майже вдвічі більший, ніж з посіву кукурудзи.

У 2010 році в Бразилії було вирощено 719 мільйонів тонн цукрової тростини, що становить третину світового обсягу. Це країна — найбільший світовий виробник цукрової тростини, посіви якої швидко розширюється (від 4,3 млн га 1990 р. до понад 10 млн га 2010 р.).

Цукрова тростина займає центральне місце в розвитку сільського господарства країни. У 1950-х і 1960-х роках ХХ ст. цукор був основним продуктом переробки переважно для експорту. У середині 1970-х років минулого століття увага переключилася з цукру на виробництво етанолу для задоволення внутрішніх потреб в пальному. При сучасному попиті на поновлювані види палива Бразилія стала одним з провідних виробників і експортерів етанолу.

Швидкому зростанню виробництва цукрової тростини в Бразилії сприяє клімат, масштабність земельних площ і чисельність трудових ресурсів. Державна політика стимулювання розвитку наукових досліджень забезпечила культивування нових сортів цукрової тростини, вдосконалення технологій вирощування культури, суттєве підвищення ефективності її виробництва. Якщо 1970 р. урожайність цукрової тростини становила 34 т/га, то 2010 р. вона вже досягла 80 т/га, що є найвищим показником у світі. В районі Сан-Пауло врожайність вища на 20–25 % від середньої по країні.

Виробництво етанолу в Бразилії зросло від 11 млрд літрів 2000 р. до 27 млрд літрів 2010 р. і становило 26 % світового виробництва. За цей період кількість заводів з виготовлення цього продукту подвоїлась і становить нині 430 одиниць. Більшість з них розташовано в районі Сан-Пауло, на частку якого припадало 58 % всього виробництва [4]. Для забезпечення виробничих потужностей заводів 2010 р. переробили 398 млн

т цукрової тростини, що становило 55,4 % валового збору. Якщо в 2003 р. для виробництва етанолу використовували половину цукрової тростини, то до 2010 р. спостерігається тенденція зростання частки сировини, що йде на перероблення при щорічному збільшенні її валового збору. Така ситуація викликана змінами до державної програми з виробництва етанолу через низькі світові ціни на цукор. Для недопущення зростання його надлишків частину цукрової тростини було перероблено на етанол.

Збільшення виробництва етанолу найшвидшими темпами відбувалося у Центрально-Західному регіоні Бразилії. З 2001 р. щорічний темп росту становив понад 15 %. Цей регіон включає штати Goiás, Mato Grosso do Sul, і Mato Grosso. На них припадає 16 % виробництва етанолу в Бразилії. Поштовхом для його нарощення, що розпочалося з 1975 р., стало запровадження урядом Бразилії програми Pro Icool у відповідь на зростання світових цін на нафту і кризу на міжнародному ринку цукру. Програма передбачала заміну імпортової нафти продукцією вітчизняного виробництва — етанолом, який змішувався з бензином. У рамках цієї програми урядом надавалася фінансова підтримка для будівництва заводів з виробництва етанолу.

Бразилія є другим після США споживачем етанолу. Її частка становить 30 % світового використання. Внутрішній попит в Бразилії зростає через збільшення продажу автомобілів, які працюють на альтернативному пальному. Важливим чинником, що впливає на зростання обсягів споживання етанолу в Бразилії, є світова ціна на нафту. Для забезпечення внутрішнього ринку уряд стимулював попит за рахунок обов'язкового додавання етанолу до бензину, надав пільгові кредити для будівництва заводів з виробництва автомобілів, які використовують етанол та запровадив податкові пільги для споживачів, які їх купували. Транспортні засоби, що могли працювати на етанолі були запроваджені в 1979 р., а з 2003 р. стали доступними автомобілі, що працюють на бензині й етанолі в будь-якій пропорції, навіть за умови 100 відсоткового етанолу.

Як і в США, підтримкою для використання етанолу стало обов'язкове змішування етанолу з бензином. Важливим чинником у розвитку цього сектора економіки було надання кредитів публічними фінансовими інститутами. Зросли обсяги виділених урядом субсидій. Так, 2000 року на вирощування цукрової тростини в Бразилії спря-

мовано 200 млн дол. США, а 2010 року ця сума становила вже 3,1 млрд дол. США. За цей період кредитні асигнування на виробництво етанолу теж були збільшені від 80 млн до 1,7 млрд дол. США. Виробникам цукрової тростини в північно-східному регіоні Бразилії, який найбільше залежить від цукрової галузі, були надані спеціальні субсидії (близько 5 дол. США за тону).

Світове виробництво етанолу зосереджене лише в декількох країнах і не може задовольнити стабільно зростаючий попит. Побоювання з приводу дефіциту продовольства можуть обмежити спроможність деяких країн збільшити виробництво етанолу, зокрема виробництво етанолу із зерна. Довгострокові прогнози USDA засвідчують, що виробництво етанолу в Бразилії збільшиться протягом наступного десятиліття на 45 % і досягне обсягу 43,8 млрд літрів. Проте здатність Бразилії забезпечити основну частину імпорту світових потреб буде залежати від їх внутрішнього попиту на етанол, ціни на цукор та нафту, обмінний курс валюти Бразилії, швидкість і здатність її інфраструктури для переміщення етанолу в портах.

В країнах ЄС проводиться політика щодо розширення виробництва біоетанолу, в т. ч. за рахунок встановлення мінімальної частки його в бензині. Зростає також використання біодизелю, що сприяє підвищенню світового попиту на рослинні олії. Так, країни ЄС збільшили споживання ріпакової олії, яка імпортується з Росії та України та соєвої, що завозиться з Аргентини. Розширили виробництво біопалива Китай, Аргентина і Канада. Разом з США, Бразилією і ЄС вони виробили в 2010 році понад 96 % світового біопалива.

Незважаючи на уповільнення темпів росту, виробництво біопалива в світі буде зростати. Отже, глобальний попит на сільськогосподарські продукти, що являють собою сировину для біопалива буде збільшуватись. Водночас економічне зростання в країнах, що розвиваються, сприятиме підвищенню попиту на продовольчі товари. Тому в найближчій перспективі слід очікувати зростання цін на сільськогосподарську продукцію.

Нині у структурі енергетичного балансу України, переважають традиційні види палива, зокрема імпортовані нафтопродукти, що негативно впливає на рівень енергетичної безпеки, конкурентоспроможності вітчизняної продукції та стан навколишнього природного середовища. Тому однією з важливих проблем стає оптимізація структури енергетичного балансу країни шляхом

заміщення традиційних видів палива іншими видами, насамперед отриманими з альтернативних джерел енергії та поновлюваними енергетичними ресурсами [3].

Аналіз світового досвіду показав, що для виробництва біопалива в Україні потрібно інтенсивніше впроваджувати альтернативні культури, які є потенційною сировиною. Налагодження широкомасштабного виробництва біоетанолу та біопалив на його основі потребує комплексного підходу, що включає розроблення законодавчих та нормативно-правових актів щодо регулювання ринку виробництва та споживання біопалив, організацію виробництва біоетанолу на основі потужностей спиртової галузі; встановлення на вітчизняних нафтопереробних заводах необхідного обладнання для організації виробництва бензинів моторних сумішевих з добавками на основі біоетанолу, встановлення обладнання для забезпечення приймання та реалізації біопалив мережею нафтобаз та АЗС.

Висновки. Економічне зростання в країнах, які розвиваються, стимулює збільшення обсягів споживання енергетичних ресурсів, що водночас підвищує їх вартість. Це може негативно вплинути на рівень енергетичної безпеки країни. Тому держава має диверсифікувати джерела одержання пального, що створює передумови для розвитку ринку біопалива як альтернативи викопному паливу. Слід також використати можливості росту ринку біопалива і зайняти чільне місце серед його світових виробників. Для цього необхідно вдосконалити законодавчу базу і розробити стимули для споживання біопалива транспортом і розвитку ринку цієї продукції.

Використані джерела

1. *Калетнік Г.М.* Розвиток ринку біопалив в Україні: моногр. / Калетнік Г. М. — К.: Аграр. наука, 2008. — 461 с.
2. *Коденська М.Ю.* Обґрунтування необхідності розробки інвестиційних проектів у розвиток біоетанолової галузі на базі продукції цукровобурякового виробництва [Електронний ресурс] / М. Ю. Коденська. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/Chem_Biol/Agroin/2011_4-6/KODENSKA.pdf.
3. *Хареба В.В.* Наукові аспекти виробництва біоетанолу в Україні [Електронний ресурс] / В. В. Хареба. — Режим доступу: <http://www.sugarconf.com/ua>.
4. Can Brazil Meet the World's Growing Need for Ethanol? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ers.usda.gov/.../can-brazil-meet-the-world2%80%99s-growin.
5. Long-Term Prospects for Agriculture Reflect Growing Demand for Food, Fiber, and Fuel [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ers.usda.gov/.../longtermprospects.pdf.

АГРАРНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК ЗАСІБ МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКІВ КРЕДИТУВАННЯ АГРАРНОЇ СФЕРИ

Досліджено стан аграрного страхування в розвинених країнах світу та в Україні. Проаналізовано його вплив на зменшення ризиків при кредитуванні підприємств аграрної сфери.

Аграрне страхування — важливий елемент системи фінансово-кредитного забезпечення підприємств сільського господарства. Серед основних завдань страхування є не тільки грошова компенсація підприємству втрат врожаю через несприятливі природні умови, а також покращення фінансового становища суб'єкта господарювання в аспекті його кредитоспроможності. Майбутні кредитори віддають перевагу тому аграрному підприємству, яке за рахунок страхового захисту має гарантію збереження певного рівня свого доходу, а одночасно й мінімізує ризики, що виникають при його кредитуванні.

В Україні лише 2012 року почали впроваджувати практику страхування аграрних підприємств з державною підтримкою. Водночас в розвинених країнах вже визначають економічний ефект від цього типу страхування. Серед досліджень є такі, що підтверджують позитивний вплив аграрного страхування на економічний розвиток аграрних господарств [1] та на додаткове впровадження новітніх технологій сільськогосподарськими товаровиробниками [2]. Можливість негативного впливу аграрного страхування вивчено на прикладі його американської моделі. Вчені відмітили, що одним із випадків негативної дії субсидованого аграрного страхування може бути крах приватного страхового ринку. Причиною такого явища є значне виділення коштів з бюджету на фінансування програм аграрного страхування і їхня низька віддача [3].

Дослідженням аграрного страхування та його впливу на мінімізацію ризиків займаються і в Україні. Зокрема, Н. Рубцова доводить, що агрострахування — це дієвий механізм управління

всіма сільськогосподарськими ризиками, який забезпечує інтереси агровиробників, банківських установ та держави [4]. О. Альшанова стверджує, що аграрний страховий ринок в Україні не розвинений і страхування врожаю сільськогосподарських культур здійснюється, головним чином, у формі страхування застави з метою одержання кредиту [5, с. 86]. І. Шубенко розглядає поняття кредитного страхування аграрних підприємств як сукупність видів страхування, які мають на меті знизити кредитний ризик на рівні позичальника і комерційного банку [6].

Метою статті є аналіз сучасного стану аграрного страхування у світі та в Україні, а також встановлення його впливу на мінімізацію ризиків при кредитуванні аграрних підприємств.

На особливу увагу заслуговують дослідження американських вчених, які довели, що саме за рахунок аграрного страхування можна поліпшити платоспроможність суб'єктів господарювання та збільшити ймовірність безперервної діяльності останніх. Так, у досліджуваних господарствах, які були застраховані, підвищився рівень рентабельності їхньої діяльності. В результаті цього у 60 випадків із 100 економічний суб'єкт аграрної сфери (в разі використання системи страхування сільськогосподарських ризиків), може отримати позитивну відповідь про кредитування від банківської установи. З погляду кредиторів, аграрне страхування може достатньо мінімізувати виробничі ризики сільськогосподарських підприємств, а отже сприяти можливості збільшення останніми фінансових ризиків у вигляді нарощення заборгованості по кредитах [7]. Беручи до уваги дане дослідження можна пояснити існуючу в Україні проблему з фінансово-кредитним забезпеченням аграрної сфери, адже страхування сільськогосподарських підприємств знаходиться на початковій стадії свого розвитку.

Страхування агросфери країнами світу у 2011 р., млрд дол. США

Країна	Площа застрахованих земель, млн га	Кількість укладених договорів страхування, млн од.	Загальна сума страхових премій	Сума премій, сплачених державою	Виплати по страхових випадках	Частка страхових премій просубсидійованих державою у загальній сумі премій, %
США	106	2	11,95	7,45	10,600	62
Канада	30	80	1,38	0,69	0,98	50
Іспанія	10	1	0,84	0,58	0,71	69
Японія	2	2	0,41	0,21	0,21	50
Індія	30	25	0,18	0,05	0,385	30
Росія	20,5	0,013	0,32	0,14	0,11	43
Україна	0,7	0,003	0,017	0	0,004	0

Джерело: статистичні дані країн з Інтернету.

Нині уряди більшості країн світу приділяють значну увагу розвитку аграрного страхування та виділяють значні кошти на його підтримку. Про це свідчать дослідження Всесвітнього банку, згідно яких загальний обсяг страхових премій 65 країн світу по аграрному страхуванню становить 15,1 млрд дол. США, та встановлені дані десяти країн з найбільшим значенням отриманих страхових премій, серед яких США, Канада, Іспанія, Японія, Китай, Італія та ін. На основі цієї інформації нами визначено і досліджено кількісні показники аграрного страхування в розвинених країнах світу, і тих країнах, які розвиваються (табл. 1) [8].

Встановлено, що спільним для системи аграрного страхування проаналізованих країн (окрім України) є забезпечення державної підтримки у вигляді субсидування страхових премій. Найвища у світі державна підтримка в Іспанії (69 % сплачених страхових премій просубсидовано державою). Що ж стосується України, то її по-

казники в порівнянні з розвиненими країнами та тими, що розвиваються (Росія, Індія), суттєво відрізняються. Показник отриманих премій страховими компаніями у 703 рази нижчий ніж у США, застрахованих земель сільськогосподарського призначення у 30 разів менший порівняно з Канадою, укладених договорів на страхування у 667 разів менший порівняно з Японією. Для дослідження результативності страхування аграрного сектору в різних країнах світу нами розраховано основні індикатори діяльності цього типу страхування на основі макроекономічних показників (табл. 2).

Важливим в даному аналізі є показник рівня виплат по страхових випадках. Найвищий він в Індії і становить 213,9 %. Це свідчить, що 2011 р. система аграрного страхування була нерентабельною і здійснила виплат по страхових випадках у 2 рази більше ніж було зібрано страхових премій. Досить високий цей коефіцієнт в Іспанії

Таблиця 2

Макроекономічний аналіз аграрного страхового ринку, 2011 р.

Країна	Коефіцієнт проникнення аграрного страхування по відношенню до ВВП (відношення страхових премій до ВВП), %	Коефіцієнт проникнення аграрного страхування по відношенню до валового аграрного продукту (відношення страхових премій до валового аграрного продукту), %	Показник щільності страхування (відношення суми страхових премій до загальної площі земель с-г. призначення), дол. США/га	Рівень страхових виплат (відношення страхових виплат до страхових премій), %	Частка застрахованих земель до загальної площі земель с-г. призначення, %
США	0,05	5	20,3	88	28,4
Канада	0,1	5	20,7	70	44,4
Іспанія	0,1	1,7	40,8	84,5	48,5
Японія	0,009	0,9	8,3	52,5	4,2
Індія	0,016	0,09	0,95	213,9	16
Росія	0,019	0,43	1,45	34,4	9,3
Україна	0,005	0,1	0,21	44,4	2,3

Джерело: розрахунок автора на основі статистичних даних країн.

(84,5 %), а також у США (88 %). В Україні рівень страхових виплат становить 44 % від суми зібраних страхових премій. Очевидно, в українській аграрній сфері існує недовіра до страхування. Зокрема серед сільгоспвиробників побутує думка, що страхові компанії будуть лише забирати в них гроші й використовувати будь-які законні й незаконні заходи, щоб уникнути відповідальності у відшкодуванні страхових виплат (дані табл. 2 підтверджують цей факт). В цьому випадку перед аграрним підприємством виникає інша проблема, зокрема, передаючи одні ризики страховій компанії, аграрне підприємство водночас набуває інших, таких як ризик неплатоспроможності страхової компанії та ризик невчасної виплати страхового відшкодування.

Варто відмітити, що серед показників макроекономічного аналізу аграрного страхового ринку в різних країнах існує велика різниця між значеннями одного і того ж самого показника. Це пояснюється декількома причинами: *по-перше*, терміном дії аграрної страхової системи у країні (чим довший період, тим вищий ступінь довіри та порозуміння); *по-друге*, рівнем державної підтримки відповідних програм та розміром субсидійованих страхових премій.

Отже, низькі показники результативності аграрного ринку в Україні пояснюються тим, що лише у період 2005–2008 рр. уряд України виділяв грошові кошти на компенсацію частини вартості страхових премій, що сприяло розвитку ринку страхування сільськогосподарської продукції. Починаючи з 2009 р., внаслідок дефіциту бюджету фінансування програми страхування сільськогосподарської продукції було припинено.

У 2012 р. було прийнято Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», який відновлює досвід компенсації державою частини страхових премій у розмірі 50 % для аграрних підприємств, що є досить вагомим чинником для стимулювання участі суб'єктів господарювання в управлінні ризиками [9]. Такий розмір компенсації страхових премій тотожний тому, який використовують у системі аграрного страхування Канади та Японії, вищим на 7 %, від російського та на 20 % від індійського. Варто звернути увагу на схему здійснення компенсації страхової премії, яка в реаліях дефіциту українського бюджету, на нашу думку, має суттєві недоліки та зовсім не сприятиме заохоченню аграрних підприємств використовувати аграрне страхування. Так, від-

повідно до закону [9] аграрним підприємствам слід спочатку у повному обсязі оплатити суму страхової премії згідно з укладеним договором страхування, а вже потім держава їм відшкодуватиме 50 % від сплаченої премії. Ця проблема набуває особливої актуальності у період весняних польових робіт, коли в аграрного підприємства виникає дефіцит ліквідних грошових ресурсів і неспроможність оплатити повну суму страхової премії. Натомість у розвинених країнах світу використовується більш прогресивна схема, за якою аграрні підприємства сплачують під час страхування лише частину страхової премії, а решту коштів страховим компаніям доплачує держава.

Стандартними страховими продуктами на ринку аграрного страхування в Україні 2012 р. були комплексне (мультиризикове) страхування посівів та майбутнього врожаю сільськогосподарських культур на весь період вирощування або на окремі періоди виробничого циклу. На нашу думку, такі страхові продукти є менш ефективними. У світовій практиці широкого використання набувають продукти, спрямовні на страхування майбутнього доходу аграрних підприємств, що дає змогу захиститися останнім не тільки від погодних та виробничих ризиків, але також і від ринкових. Ринкові ризики представлені ціновими ризиками, які призводять до недоотримання доходу від виробництва продукції через умови та обставини, що склалися на ринку, зокрема коливанням цін на ресурси та готову продукцію. Саме тому страхування майбутніх доходів сільськогосподарських підприємств є раціональним важелем трансформації ризиків. Воно сприятиме також розвитку діяльності аграріїв, що водночас створить умови для залучення кредитних ресурсів ними від фінансових посередників.

В ході дослідження встановлено, що страхування в Україні об'єктів аграрного сектору здійснюється переважно з метою одержання кредиту. Тому, очевидно, слід визначити суму витрат на страхування аграрному підприємству для одержання кредиту.

Щоб отримати кредит під заставу сільськогосподарських культур, будівель, обладнання їх слід застрахувати. Страховий тариф при цьому буде становити в середньому для сільськогосподарських культур – 5 % від страхової суми, трохи вищими тарифні ставки є для застави великої рогатої худоби – 5,67 % та нижчими – для тракторів і

сільськогосподарських машин – 2 %, а також для будівель – 1 %. Страхування позичальника від нещасних випадків обійдеться аграрному підприємству 0,8 % від суми заборгованості за кредитним договором і встановлюється кожного року в залежності від щорічного залишку основного боргу. Середній тариф на страхування ризику відповідальності за непогашення кредиту становить 3,5 % від страхової суми.

Для прикладу, аграрному підприємству необхідно взяти кредит у розмірі 100 тис. грн під заставу будівлі (вартість якої – 350 тис. грн). Для розрахунку вартості страхових продуктів, яку необхідно сплатити для отримання кредиту, слід зробити наступні кроки:

- 1) встановити вартість страхуванням позичальника від нещасних випадків – $100000 \times 0,8 \% = 800$ грн;
- 2) застрахувати заставне майно, вартість даного продукту становитиме $350000 \times 1 \% = 3500$ грн;
- 3) вартість страхування відповідальності за непогашення кредиту – $100000 \times 3,5 \% = 3500$ грн.

Таким чином, витрати на страхування для оформлення кредиту в сумі 100 тис. грн будуть становити 7800 грн. Ця вартість аграрного страхування є лише додатковою умовою для укладання договору про надання кредиту банківською установою. Проте таке страхування не є інструментом для покращення фінансового стану підприємств з точки зору їх кредитоспроможності.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, можна стверджувати, що на даний момент страхування аграрного сектору в Україні не є розвиненим, а тому не виконує однієї зі своїх основних функцій – бути ефективним механізмом управління ризиками в аграрному секторі й забезпечувати стабільність виробництва та доходів сільськогосподарських виробників. Такий стан аграрного страхування негативно впливає на доступність кредитних ресурсів для сільськогосподарських підприємств, що водночас створює проблему фінансово-кредитної забезпеченості останніх. Це підтверджують дані про обсяг виданих кредитів на один га землі в Україні, де аграрне страхування знаходиться на етапі зародження та в США – світового лідера по сумі зібраних страхових премій по аграрному страхуванню – різниця між якими є значною (28 дол. США/га та 661 дол. США/га відповідно).

В Україні страхування аграрного сектору в більшості випадків здійснюється лише з метою одержання кредиту, яке фахівці називають «псевдострахуванням» (відбувається лише формальне

страхування застави аграрного підприємства за заниженими ставками, яке в реальних умовах не може надати ні захисту, ні гарантії виплат в разі настання страхового випадку). Мова йде про страхування, яке захищає лише інтереси кредиторів та є для них засобом забезпечення повернення наданих позичок. При цьому інтереси аграрних підприємств не враховуються, оскільки не забезпечується мінімізація ризиків виробництва та покращення доступу до кредитних ресурсів.

Одним із недоліків українського аграрного страхового ринку є невідповідність страхових продуктів потребам товаровиробників. Очевидно, слід застосовувати прогресивніший вид аграрного страхування, що базується на страхуванні доходу суб'єкта господарювання. Таке страхування спрямоване на часткову компенсацію виробнику недоотримання доходу, що може бути спричинено або нижчою за очікувану врожайністю, або нижчою за очікувану ціною на вироблену продукцію. Цей страховий продукт дасть можливість забезпечити мінімізацію ризиків (як виробничих, так і ринкових) та створити умови для залучення кредитних ресурсів.

Використані джерела

1. *Nelson C.H.* Further Towards a Theory of Agricultural Insurance / *C. H. Nelson* // *American Journal of Agricultural Economics*. — 1987. — № 69. — P. 523–531.
2. *Carter M.* Inducing Innovation: Risk Instruments for Solving the Conundrum of Rural Finance / *Carter M.* — Working paper, University of Wisconsin, 2008. — 327 p.
3. *Goodwin B.K.* Public Responses to Agricultural Disasters: Rethinking the Role of Government / *B. K. Goodwin, L. Vado* // *Canadian Journal of Agricultural Economics Canadian* — 2008. — Vol. 55. Issue 4. — P. 399–417.
4. *Рубцова Н.М.* Проблемні аспекти розвитку агрострахування в Україні / *Н. М. Рубцова* // *Науковий вісник: Фінанси банки, інвестиції*. — 2011. — № 4. — С. 24–32.
5. *Альшанова О.О.* Страхування в управлінні ризиками вирощування сільськогосподарських культур / *О. О. Альшанова* // *Економіка АПК*. — 2010. — № 10. — С. 84–88.
6. *Шубенко І.А.* Сутність кредитного страхування та його роль при кредитуванні сільськогосподарських підприємств / *І. А. Шубенко* // *Держава та регіони*. — 2009. — № 2. — С. 222–224.
7. *Pflueger W. Burton.* Crop insurance and credit: a farm level simulation analysis / *Burton W. Pflueger, Peter J. Barry*. — New-York, 1985. — 127 p.
8. *World Development Report 2008: Agriculture for Development.* Washington, DC: World Bank [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://siteresources.worldbank.org>.
9. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 09.02.2012 за № 4391-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

ВИЗНАЧЕННЯ СТАВКИ ДИСКОНТУВАННЯ ПРИ ОЦІНЮВАННІ ВАРТОСТІ БІЗНЕСУ

Розглянуто ставку дисконтування як один з найважливіших і трудомістких показників при визначенні вартості бізнесу. Встановлено основні поняття дисконту, ставки дисконтування, різновидів ризиків, які необхідно враховувати при визначенні рівня дисконту.

До функцій сучасного фінансового аналітика відносять: інвестиційний аналіз; бізнес-планування і оцінку бізнесу. У всіх цих сферах одним з ключових моментів є визначення ставки дисконтування, оскільки саме цей критерій істотно впливає як на ухвалення рішення про інвестування засобів, так і на оцінку компанії або окремого виду бізнесу. Проте, ставка дисконтування — це один з найскладніших показників стосовно його розрахунку для встановлення характеристик, які використовуються при оцінці вартості компаній. Тому цій проблемі надається значна увага як у нас в країні, так і за кордоном, але єдиного підходу до визначення ставки дисконтування поки що не запропоновано.

Метою статті є розгляд і аналітичний огляд найпоширеніших методів розрахунку ставки дисконтування.

Дисконтування являє собою визначення поточної вартості грошового потоку з урахуванням його майбутньої вартості [1]. З математичної точки зору, ставка дисконту — це відсоткова ставка, що використовується для перерахунку майбутніх потоків доходів в єдину величину поточної вартості, що є базою для визначення ринкової вартості компанії.

У економічному сенсі в ролі ставки дисконту виступає вимога інвесторів щодо ставки доходу на вкладений капітал в порівнянні з рівнем ризику інвестування в об'єкти або, іншими словами, це необхідна ставка доходу по наявних альтернативних варіантах інвестицій в порівнянні з рівнем ризику на дату оцінки. Оскільки чинник ризику є вельми важливим для визначення відповідної ставки дисконту, очевидно, необхідно розглядати ризики, характерні для кожного конкретного випадку.

В більшості випадків під ризиком розуміють ступінь визначеності (невизначеності), що характеризується досяжністю в майбутньому деяких очікуваних результатів. Внаслідок ризику, пов'язаного з отриманням майбутніх доходів, ставка дисконту повинна перевищувати безризикову ставку і забезпечувати премії за всі види ризиків інвестування в оцінювану компанію. Зазвичай ризик включає дві компоненти [3]:

1) *ризик ринку капіталів* (систематичний, або ризик, що не диверсифікується). Цей складник ризику майже однаково властивий для будь-яких об'єктів інвестування. Він характеризує стан невизначеності щодо загальних економічних умов господарської діяльності, змін нормативної бази, монетарної і фіскальної політики держави в цілому, майбутньої інфляції та інших чинників, які впливають одночасно на всі підприємства;

2) *специфічний ризик* властивий для конкретного підприємства (несистематичний, або що диверсифікується). Ця компонента описує стан невизначеності щодо випуску нових продуктів, масштабів бізнесу та раціональності управління ним, ступінь диверсифікації по регіонах, споживачах і продукції, інші чинники, специфічні для даного підприємства.

Водночас чинники специфічного ризику можуть поділятися на 3 категорії:

а) *бізнес-ризик* — характерний для всіх підприємств галузі в цілому і залежить від технологічного розвитку галузі, рівня конкуренції, кон'юнктури ринку і коливань обсягу продажів, стійкості і передбачуваності цін на споживані ресурси, співвідношення між постійними і змінними витратами, потреб в маркетингових зусиллях тощо;

б) *фінансовий ризик*, що залежить від суми залученого позикового капіталу, ставок по його обслуговуванню, співвідношення позикового і власного капіталу;

в) *додаткові ризики*, які залежать від вимог до якості управління підприємством, масштабу біз-

несу та інших чинників. Сюди ж зазвичай відносять «ризик низької ліквідності» — ризик втрат у разі ліквідації підприємства.

Очевидно, що, чим більша величина ризику, пов'язаного з отриманням доходу від підприємства (ризик неотримання очікуваного доходу), тим нижча (за інших рівних умов, насамперед — розміру доходу) вартість підприємства.

Для проведення розрахунку ставки дисконту використовують методи, що відповідають моделі грошового потоку, яка вибрана для проведення оцінки.

Основним методом розрахунку ставки дисконту для власного капіталу є метод кумулятивної побудови, а для інвестованого капіталу — метод середньозваженої вартості капіталу. Використання інших методів розрахунку ставки дисконту обґрунтовується в звіті про оцінку цілісного майнового комплексу [2].

Визначення середньозваженої вартості капіталу (WACC).

Найчастіше при інвестиційних розрахунках ставка дисконтування визначається як середньозважена вартість капіталу (weighted average cost of capital — WACC). Вона враховує вартість власного (акціонерного) капіталу і вартість позикових засобів. Це найбільш об'єктивний метод визначення ставки дисконтування. Єдиний його недолік полягає в тому, що на практиці ним можуть скористатися не всі підприємства.

Розрахунок вартості власного капіталу.

Для визначення вартості власного капіталу застосовують модель оцінки капітальних активів (capital assets pricing model — CAPM).

Ставка дисконтування (ставка прибутковості) власного капіталу (R_e) розраховується по формулі

$$R_e = R_f + \beta \cdot (R_m - R_f), \quad (1)$$

де: R_f — безризикова ставка доходу; β — коефіцієнт, що визначає зміну ціни на акції компанії в порівнянні зі зміною цін на акції по всіх компаніях даного сегменту ринку; $(R_m - R_f)$ — премія за ринковий ризик; R_m — середньоринкові ставки прибутковості на фондовому ринку.

За безризикові активи (R_f), тобто активи, вкладення в які характеризуються нульовим ризиком, беруть зазвичай державні цінні папери. У США, наприклад, безризиковими активами вважаються казначейські векселі. У Росії такими активами є російські єврооблігації *Russia-30* з терміном погашення 30 років. В українській практиці значення

безризикової ставки зазвичай береться на рівні норми доходу за валютними депозитами провідних комерційних банків України, деномінованих у ВКВ — як варіант інвестування засобів, доступний будь-якому вітчизняному інвесторові, що характеризується достатньо низьким рівнем ризику.

Коефіцієнт β відображає чутливість показників прибутковості цінних паперів конкретної компанії до зміни ринкового (систематичного) ризику. Фактично він відображає ретроспективу динаміки залежності норми доходу за акціями оцінюваного підприємства від середньої норми доходу на ринку капіталів. Для визначення коефіцієнта необхідна інформація про прибутковості акцій оцінюваного підприємства (або підприємства-аналога) за 3–5 років до дати оцінки та про прибутковості портфеля акцій, що моделює ринок капіталів (аналог індексу S&P 500) за той же період. Якщо $\beta = 1$ — ризик вкладень в оцінюваний актив рівний ризику інвестицій в ринковий портфель акцій. При $\beta < 1$ оцінюваний актив є менш ризикованим, а при $\beta > 1$ — більш ризиковий [3].

У країнах з розвиненим фондовим ринком β — коефіцієнти розраховуються спеціалізованими інформаційно-аналітичними агентствами, інвестиційними і консалтинговими компаніями і висвітлюється у фінансових довідниках і періодичних виданнях, що аналізують фондові ринки. В Україні, у зв'язку з відсутністю сформованого фондового ринку, пряме використання методу неможливе, тому застосовують коефіцієнт β , розрахований на підставі даних інших країн, що не сприяє підвищенню точності розрахунків.

Премія за ринковий ризик ($R_m - R_f$) — це величина, на яку середньоринкові ставки прибутковості на фондовому ринку перевищували ставку доходу по безризикових цінних паперах протягом тривалого часу. Вона розраховується на основі статистичних даних про ринкові премії за тривалий період. За даними агентства *Ibbotson Associates* (одне з найвідоміших світових інформаційно-аналітичних агентств, що спеціалізуються на питаннях оптимального розміщення активів), розмір довгострокової очікуваної ринкової премії, що базується на інформації про різницю між середньоарифметичними доходами на фондовому ринку і прибутковістю безризикових інвестицій в США з 1926 по 2003 рік, становить 7,76 %. Це значення можуть використовувати для розрахунків і українські компанії (в деякій економічній літературі премія за ринковий ризик береться на рівні 5 %).

Якщо для фінансування проекту залучається не лише власний, але й позиковий капітал, то прибутковість такого проекту повинна компенсувати не тільки ризики, пов'язані з інвестуванням власних засобів, але і витрати на залучення позикового капіталу. Врахування вартості власних і позикових засобів здійснюють за показником середньозваженої вартості капіталу (WACC), який розраховується за формулою

$$WACC = R_e \cdot (E/F) + R_d (D/V) \cdot (1 - t_c), \quad (2)$$

де: R_e – ставка дохідності власного (акціонерного) капіталу, розрахована, як правило, з використанням моделі CAPM; E – ринкова вартість власного капіталу (акціонерного капіталу), що розраховується як похідна загальної кількості звичайних акцій компанії й ціни однієї акції; D – ринкова вартість позикового капіталу, яка на практиці часто визначається по бухгалтерській звітності як сума позик компанії, але якщо ці дані отримати неможливо, то використовують доступну інформацію про співвідношення власного і позикового капіталів аналогічних компаній; $V = E + D$ – сумарна ринкова вартість позик компанії та її акціонерного капіталу; R_d – ставка прибутковості позикового капіталу компанії (витрати на залучення позикового капіталу). Ці витрати розглядають як відсотки по банківських кредитах і корпоративних облігаціях компанії. При цьому вартість позикового капіталу корегується з урахуванням ставки податку на прибуток. Сенс корегування полягає в тому, що відсотки по обслуговуванню кредитів і позик відносяться на собівартість продукції, зменшуючи тим самим базу оподаткування податком на прибуток; t_c – ставка податку на прибуток.

Проте, такий підхід для розрахунку ставки дисконтування можуть використовувати не всі

підприємства. *По-перше*, цей підхід не може бути застосований по відношенню до компаній, які не є відкритими акціонерними товариствами, отже, їх акціями не торгують на фондових ринках. *По-друге*, цей метод не зможуть застосувати і фірми, які не мають достатньої статистики для розрахунку свого β – коефіцієнта або не можуть знайти підприємство-аналог, чий β – коефіцієнт вони могли б використовувати у власних розрахунках. Для визначення ставки дисконтування таким компаніям слід використовувати інші методи розрахунку.

Метод кумулятивної побудови припускає визначення ставки дисконтування на основі послідовного обліку великого числа складників, що тією чи іншою мірою відображають ризики, властиві оцінюваному об'єкту. Зазвичай, розрахунок починають з безризикової ставки, до якої додають додаткові ризики, що відображають премії інвестора за вкладення в ризикові активи. Способи знаходження, склад і кількісні характеристики цих складників різні у кожного дослідника, що дає змогу суб'єктивно варіювати значенням ставки довільним чином в широких межах і значно знижує достовірність результату. Проте, ця обставина не повинна слугувати підставою для нехтування методом кумулятивної побудови. Його можна використовувати як допоміжний інструмент.

В основі цього методу лежать припущення, що на безризикові інвестиції інвестори вимагають безризикову прибутковість на свій капітал, тобто норму прибутковості, яка відповідає нормі прибутковості вкладень в безризикові активи, а чим вище інвестор оцінює ризик проекту, тим більш високі вимоги він пред'являє до його прибутковості.

Таблиця

Відсотки премій за ризик інвестиційних вкладень

Показник	Діапазон премій
Безризикова (базова) ставка	n %
Премія за відмінності в умовах інвестування (визначається на підставі оцінок необхідної компенсації за відносно триваліший термін інвестування і відносно більшу суму інвестицій, що породжує неможливість диверсифікації ризику)	0–5 %
Якість менеджменту і можливість його підвищення, наявність або відсутність «ключової фігури»	0–5 %
Масштаб підприємства	0–5 %
Фінансова структура інвестованого капіталу	0–5 %
Продуктова і географічна диверсифікація ринку	0–5 %
Диверсифікація по споживачах (у сенсі незалежності від одного або двох покупців)	0–5 %
Маржа і прогнозованість доходу на майбутній період	0–5 %
Інші специфічні ризики	0–5 %
Премія за відносно низьку ліквідність вкладень	3–7 %
Всього норма доходу	Сума

Виходячи з цих припущень, при визначенні ставки дисконтування необхідно врахувати так звану «премію за ризик». Відповідно розрахунок ставки дисконтування здійснюватиметься за формулою

$$R = R_f + R_1 + \dots + R_n, \quad (3)$$

де: R — ставка дисконтування; R_f — безризикова ставка доходу; $R_1 + \dots + R_n$ — премії за різними чинниками ризику.

Наявність того або іншого чинника ризику і значення кожної ризикової премії на практиці визначаються експертним шляхом. Цей метод є найбільш популярним, а схема його використання набуває вигляду, приведеного в таблиці [4].

До недоліків даного методу можна віднести його суб'єктивність (залежність від експертних оцінок ризиків). Крім того, він значно менш точний, ніж метод розрахунку ставки дисконтування WACC на основі CAPM. Також, не зовсім коректним, на нашу думку, є виділення деякими джерелами, а зокрема, Українським товариством оцінювачів графі «інші ризики». При підсумовуванні всіх видів ризиків має бути ретельне обґрунтування кожної цифри, тому «інші ризики» повинні прораховуватися з математичною точністю і описувати кожен окремо взятий ризик.

Найпростіший шлях визначення ставки дисконтування, який використовується на практиці, — це встановлення її експертним шляхом або виходячи з вимог інвестора. Інвестор може на основі особистої оцінки ситуації на ринку визначити, яка прибутковість достатня для проекту, і використовувати її в розрахунках як ставки дисконтування. Проте потрібно враховувати, що експертний метод даватиме найменш точні результати і може призвести до спотворення результатів оцінки проектів. Тому при визначенні ставки дисконтування експертним шляхом або кумулятивним методом слід, очевидно, проводити аналіз чутливості проекту до зміни ставки дисконтування. Тоді інвестор зможе точніше оцінювати ризики проекту і його ефективність.

Існують й інші альтернативні підходи до розрахунку ставки дисконтування, наприклад, за допомогою теорії арбітражного ціноутворення або моделі дивідендного зростання, методу ринкових мультиплікаторів, методу середньогалузевої рентабельності активів і капіталу (ROA , ROE), методу відсоткових ставок [5]. Проте ці теорії досить складні і рідко застосовуються на практиці, тому в межах даної статті ми їх не розглядаємо.

Висновки. Методи визначення ставки дисконтування трудомісткі й неоднозначні. Аналіз існуючих методик розрахунку ставки дисконтування як в Україні, так і за кордоном, дає змогу зробити висновок, що не можна вибрати якусь одну модель як найефективнішу і відповідну для всіх ринкових ситуацій. Ефективна модель обирається залежно від конкретної мети оцінки і від особливостей, властивих конкретній компанії, а також залежно від доступності інформації. Проте найточніше значення ставки дисконтування можна отримати при використанні методу WACC. Інші методи можуть дати значну похибку.

Для розрахунку ставки дисконтування аналітик може використовувати будь-які підходи і методи, головне — не допускати логічних помилок. Найчастіша помилка, що зустрічається, — це подвійний облік економічних ризиків. Тім Коллер, один з авторів книги з оцінки бізнесу [6], на прикладі Бразилії показав, що інфляційний диференціал (різниця рівнів інфляції в різних країнах) цілком пояснює відмінність цін на акції порівнюваних компаній в Бразилії і США. Змішування понять «інфляція» і «ризик країни» призводить до того, що розрахункова ставка дисконтування майже подвоюється і суперечить спостережуваним на ринку цінам. Дисконт в розрахунках нерідко плутають з інфляцією.

Формули для розрахунку ставки дисконтування більшою мірою є концепціями, і на практиці їх використовують зазвичай з використанням додаткових модифікацій і поправок.

Використані джерела

1. Загальні засади оцінки майна і майнових прав. Національний стандарт № 1: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1440—2003>.
2. Оцінка цілісних майнових комплексів. Національний стандарт № 3: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2006 р. № 1655 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1655—2006>.
3. Чиркин А.Н. Конспект лекцій по оценке бизнеса. Базовый курс / А. Н. Чиркин. — Х., 2000. — 83 с.
4. Теория и практика оценки бизнеса в Украине // УОО, Киев, 1999.
5. Грязнова А.Г. Оценка стоимости предприятия (бизнеса) / А. Г. Грязнова, М. А. Федотова. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 544 с.
6. Коупленд Т. Стоимость компании: оценка и управление / Коупленд Т., Коллер Т., Муррин Дж. — [3-е изд., перераб. и доп.] ; пер с англ. — М.: Олимп-Бизнес, 2005. — 576 с.

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ САДІВНИЦТВА

Узагальнено основні наукові досягнення вчених в економіці садівництва від кінця XIX ст. до сьогодення. Встановлено аспекти подальшого розвитку економічної науки садівництва в ринкових умовах.

Серед галузевих наук економічної теорії виділяється аграрно-економічна. Економічну науку садівництва можна вважати однією з ланок останньої. Всі етапи її розвитку, розв'язання галузевих наукових і науково-практичних проблем базуються на основоположних засадах і принципах економічної теорії. Достатньо актуальним питанням нині залишається встановлення місця економіки садівництва в аграрно-економічній науці та тенденцій її розвитку.

Економічним питанням в галузі промислового садівництва приділяли увагу багато вчених, зокрема П.Ф. Дуброва, О.Ю. Єрмаков, І.К. Омельченко, Л.П. Смиренко, Д.Ф. Чухно, О.М. Шестопаля, П.Г. Шитт, В.В. Юрчишин та ін. Їх дослідження охоплювали розвиток економіки садівництва за окремими історичними етапами — дореволюційний період, часів радянської влади та переходу до ринкових відносин. З плином часу історія поступу економічної науки садівництва переосмислювалась з огляду на зміну суспільних відносин, форм власності, структури товаровиробників, державного устрою, появу нових статистичних джерел тощо. Через це, додаткового вивчення та уточнення потребує її розвиток починаючи з кінця XIX ст. й до сучасного періоду, що й визначило *мету статті*.

У дослідженнях керувалися загальними методами наукового пізнання, зокрема, порівняльно-історичним, логічним, теоретичного сходження від абстрактного до конкретного тощо.

Перш ніж розпочати вивчення поступу економіки садівництва та наукових здобутків вчених відзначимо, що наука — це не просто констатація якихось явищ і процесів, що підтверджуються фактами, здобутими за допомогою різноманітних методів дослідження, а це також і духовне явище. З цього приводу С.В. Мочерний відзначає: «Наука є загальним духо-

вним продуктом суспільного розвитку, загальним інтелектом, суспільним знанням» [3, с. 80]. Р. Декарт свого часу виділив чотири простих, але надійних правила, які найбільш наближають людину до науки [4, с. 97].

1. Ніколи не вважати істиною те, що неможливо визнати очевидним.

2. Поділити кожну річ на стільки частин, скільки потрібно, щоб краще її вивчити.

3. Вибудувати свої думки у певному порядку, розпочинаючи з предметів найпростіших і легко пізнаних, завершуючи пізнанням найскладніших.

4. Робити вичерпні переліки і всеохоплюючі огляди, щоб мати впевненість що нічого не пропущено.

Ці правила не втратили актуальності, широко використовуються у науковому пізнанні і характеризуються такими методами як визначення, аналіз, синтез, індукція, дедукція, нумерація (перелік) тощо.

Значення та місце розвитку економіки садівництва у системі аграрно-економічних наук базується на необхідності повноцінного і якісного продовольчого забезпечення населення плодовою продукцією. Важливість споживання плодів зумовлюється наявністю в них значної кількості вітамінів, без яких людина не може існувати, а також мінеральних елементів, що беруть участь у всіх процесах обміну речовин в організмі.

Кінець XIX ст. для садівництва вважається визначальним, оскільки саме в цей період розпочинається розвиток науки за напрямом плодівництва та економіка садівництва. Серед фундаторів з ряду питань економіки садівництва XIX—XX ст. виділяються дослідження Л.П. Смиренка, Д.Ф. Чухна, П.Г. Шитта, В.В. Юрчишина, а серед сучасників особливо цінними є наукові розробки О.Ю. Єрмакова, В.А. Рудьєва, О.М. Шестопаля, А.І. Шумейка.

Л.П. Смиренко першим відійшов від фрагментарних досліджень садівництва до вивчення його на засадах комплексності. На нашу думку, саме з характеристики економічних досягнень цього вченого слід розпочинати дослідження еволюції економічної науки садівництва.

Праці Л.П. Смиренка присвячені розвитку галузі садівництва в цілому та економіки зокрема. Значну увагу вчений приділяв помології, технологіям вирощування плодів, плодорозсадництву, захисту насаджень від шкідників і хвороб, породно-сортовому складу насаджень, зональному добору різних плодкових культур і сортів. Особливе місце відводив питанням економічної ефективності та доцільності промислового виробництва плодової продукції, організації садівництва в різних категоріях господарств, проблемам торгівлі, взаємовідносинам між операторами ринку, особливо товаровиробниками та оптовими торговцями, налагодження каналів збуту, розвитку ринку плодів тощо. Відмічав важливість довгострокового кредитування для розвитку промислового садівництва, конкурентоспроможності продукції на європейському рівні (за якістю, трудомісткістю, матеріаломісткістю вітчизняні плоди не повинні поступатися європейським, щоб уникнути експансії), розвитку кооперації дрібних власників садів. З огляду на те, що в дореволюційний період економіка промислового садівництва базувалась на законах класичної ринкової економіки, зауважимо — ці наукові дослідження є актуальними й донині, коли в країні продовжують формуватися, подібно до більшості країн світу, ринкові відносини.

Значний внесок у розвиток економічної науки садівництва здійснив П.Г. Шитт. Відомою його працею є «Економічні основи і перспективи розвитку садівництва в СРСР». Ця робота писалася в часи Нової економічної політики уряду (НЕПу), коли в країні функціонувала ринкова економіка в найкращому її прояві. Про розвиток економіки садівництва тих часів вчений стверджував — «... мы до сих пор не знаем ни одного более или менее серьезного труда, объективно освещающего экономику этой отрасли в целом» [6, с. 92]. Тобто з впевненістю можна стверджувати, що дослідження П.Г. Шитта стосовно розвитку економіки садівництва України в складі Російської імперії, а потім СРСР, є фундаментальними, одними з перших періоду кінця XIX початку XX ст.

П.Г. Шитт розмежував виробників плодів на дві категорії — великі власники та селяни. В основу розвитку промислового садівництва він ставить задоволення потреб населення плодами та підвищення рівня споживання. Тому особливу увагу приділяє дослідженню попиту, пропозиції, цінової ситуації, зовнішньої торгівлі. Окрім показників виробництва,

вчений глибоко аналізує сортовий склад плодкових садів, його значення, характеризує плоди як товар, визначає стан плодоторгівлі, рівень розвитку селянського садівництва. Він доводить важливість і необхідність агропромислової інтеграції у промислому садівництві, що частково би розв'язало проблеми швидкого збуту плодової продукції. Понад це П.Г. Шитт достатньо широко дослідив розвиток садівництва та плодкових ринків у розвинених країнах світу — Німеччині, Англії, США, Канаді.

Вчений часів Радянської влади післявоєнного періоду Д.Ф. Чухно свої дослідження присвятив основним етапам розвитку галузі садівництва, розміщенню плодкових культур, організації праці, ефективності виробництва плодів та ягід, питанням вирощування посадкового матеріалу та визначенню шляхів поліпшення роботи плодкових розсадників. Він встановив основні принципи формування породно-сортового складу насаджень для різних садів та окремих категорій господарств, приділив увагу проблемам зонального розміщення садових культур. Його наукові розробки набули загальнозначення у подальших економічних дослідженнях сучасників, а праця «Економіка садоводства» (1961 р.) стала одним з перших українських підручників цього спрямування.

Суттєвим внеском в економічну науку садівництва є розробки Д.Ф. Чухна, що стосуються проблем розвитку Української РСР у перспективі. Вони узагальнюють питання, пов'язані з прогнозуванням садівництва на 15—20 років і є своєрідною моделлю розвитку галузі на період 1985—1990 рр. Вчений чи не вперше в історії розвитку економіки садівництва ставить в основу не планування, а довгострокове прогнозування як одну з умов підвищення наукового обґрунтування планів. Він чітко вказує, що це є «особенно верно в отношении прогнозирования многолетних насаждений» [5, с. 14].

У наукових працях 1960—1985 рр. О.Ю. Єрмакова, О.М. Шестопаля, В.В. Юрчишина увага зосереджувалась на удосконаленні зонального розміщення площ плодоносних насаджень, виробництва, обґрунтуванні заходів з підвищення продуктивності праці та урожайності, показників концентрації, спеціалізації та інтенсифікації і лише побічно згадувалося про канали використання плодової продукції та проблеми збуту.

Основним внеском у розвиток галузевої науки В.В. Юрчишина вважається опрацювання методики економічної оцінки порід та сортів плодкових культур, яка з часом стала складовою загальносоюзної методики розробленої спільно з П.Ф. Дубровою.

Починаючи з 90-х років, коли Україна зробила перший крок до ринкової економіки, з'явилося ряд наукових праць щодо формування, ефективного функціонування та розвитку ринку садівницької продукції та його інфраструктури. Постало питання не лише розширення промислового вирощування плодів і ягід, а насамперед ефективного збуту цієї продукції.

О.М. Шестопаль своїми науковими дослідженнями охопив дві віхи історії економічного розвитку садівництва — за часів Радянської влади та сучасної незалежної України, а відтак централізовану планову економіку та ринкову економіку садівництва. Про його економічні наукові надбання вдало зазначив В.В. Юрчишин: «Більше ніхто в цій площині в економічному контексті знань з промислового садівництва не може не те що зрівнятися, а хоча б наблизитися до нього» [2, с. 64]. Значними здобутками економічної науки садівництва є дослідження вченого, що стосуються відтворення та продуктивного використання багаторічних насаджень, зокрема, опрацювання, а пізніше удосконалення методики економічної та енергетичної оцінки типів плодоягідних насаджень, помологічних сортів, визначення фактичної зональної економічної ефективності вирощування плодівих і ягідних культур, сутності та особливостей інтенсифікації садівництва, що відображено у ряді наукових праць.

Суттєвим внеском в економіку садівництва щодо формування раціональних параметрів промислових великотоварних садівницьких підприємств, розроблення напрямів розвитку присадибного садівництва та встановлення перспективних типів, розмірів, структури та організаційно-економічних моделей фермерських господарств відзначився О.Ю. Єрмакова.

Одним із перших вчених, який розпочав комплексні дослідження формування та функціонування вітчизняного ринку плодоягідної продукції після переходу України до ринкової економіки вважається А. І. Шумейко, який висвітлив ці проблеми у науковій праці «Ринок фруктів і ягід». Вченим розроблені також методичні підходи оцінки прогнозних показників плодоягідної продукції в агробізнесі.

В.А. Рульєв оцінив природно-економічний потенціал України для великотоварного виробництва плодів і ягід, сучасний стан галузі садівництва та перспективи її розвитку. Він опрацював модель організації маркетингової служби великих садівницьких підприємств, методичні підходи щодо врегулювання земельних та майнових відносин у садівництві.

Наступним поколінням науковців, які є послідовниками наукової школи О.М. Шестопаля, досліджуються та вивчаються питання розвитку вітчизняного та світового ринку плодоягідної продукції, ціноутворення, страхування, кредитування, розвитку вітчизняного садівництва на засадах екологізації та ресурсозбереження, конкурентоспроможності плодоягідного виробництва на інноваційній основі, здійснюється прогноз кон'юнктури ринку з врахуванням вимог міжнародної організації СОТ тощо.

Найголовнішим завданням економічної науки будь-якого спрямування в умовах ринкових відносин, зокрема, економічної науки садівництва ставиться вивчення закономірностей ринкової системи в їх розвитку і взаємодії, що зводиться до наступних аспектів [1, с. 9]:

1) визначення принципів функціонування ринку продукції садівництва та його місця в економічній системі;

2) встановлення взаємовпливу різних факторів на формування ринку і динаміку його розвитку;

3) окреслення проблем розвитку ринку, які необхідно розв'язувати за допомогою державного регулювання;

4) досягнення ефективного функціонування вітчизняного ринку з метою задоволення потреб споживачів плодовою продукцією.

Висновки. Наукові розробки вчених різних історичних періодів безперечно є суттєвою базою у формуванні подальших досліджень за різними економічними напрямками в садівництві. З огляду на тривалість поступу ринкових відносин в країні, виділяються актуальністю дослідження функціонування вітчизняного ринку плодів та підтримки його розвитку державою. Особливо важливу роль у розбудові ринкової економіки садівництва в перспективі повинен відігравати соціальний фактор.

Використані джерела

1. Гаврилишин О. Основні елементи теорії ринкової системи / Гаврилишин О. — К.: Наукова думка, 1992. — 128 с.
2. Економіка та організація промислового садівництва України / [Шестопаль О. М., Рульєв В. А., Кондратенко П. В. та ін.]; за ред. О.М. Шестопаля. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 334 с.
3. Основи економічної теорії: підруч. / [Мочерний С. В., Скотний В. Г., Каніщенко Л. О. та ін.]; за ред. С.В. Мочерного. — Терн.: АТ «Тарнекс», АТ «НОЙ», «Світ», 1993. — 688 с.
4. Філіпченко А.С. Основи економічних досліджень / Філіпченко А.С. — К.: Академвидав, 2004. — 208 с.
5. Чухно Д.Ф. Проблемы развития садоводства Украинской ССР / Чухно Д. Ф. — К.: СОПС, 1971. — 61 с.
6. Шитт П.Г. Экономические основы и перспективы развития плодородства в СССР / Шитт П. Г. — М.: Новый агроном, 1928. — 223 с.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ОЦІНЮВАННЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто переваги і загрози диверсифікації виробничої діяльності аграрних підприємств. Висвітлено методичні питання диверсифікації та запропоновано коефіцієнт врахування її соціально-економічних наслідків.

Ринкове середовище змушує виробничі структури шукати варіанти ефективного розвитку. Основні з них полягають у можливості зменшення ризиків та виявленні шляхів максимізації прибутку. Диверсифікація діяльності є одним з напрямів досягнення зазначених завдань.

Питанню диверсифікації присвячені праці Г. Марковіца, М. Портера, В.Г. Андрійчука, Н.В. Германюк, Т.О. Зінчук, В.І. Ткачук, М.Д. Корінька та інших зарубіжних і вітчизняних вчених. Проте необхідність всебічного дослідження і поглиблення методичних положень оцінювання диверсифікації та перспектив її використання у діяльності аграрних підприємств зумовлюють актуальність теми дослідження.

Метою статті є вивчення методичних підходів до оцінки диверсифікації, їх узагальнення та виявлення напрямів аналізу, переваг та загроз при реалізації проектів, визначення та використання необхідних показників у діяльності сільськогосподарських підприємств.

В економічній літературі існує ряд підходів до диверсифікації виробничої діяльності. Серед них виокремлюють галузевий, портфельний, ресурсний, регіонально-географічний підходи, кожен з яких базується на мотиваційній складовій механізму диверсифікації.

Основа галузевого підходу становить концепція зниження загального ризику від добору галузей з протилежними фазами коливань ділового циклу. Забезпечення цієї умови дає можливість отримати найвищий ефект.

Методологічною базою портфельного підходу обрано портфельну теорію Г. Марковіца. Суть цього підходу полягає в орієнтації діяльності на різні сегменти цільового ринку. Одним з критеріїв оцінки можливостей диверсифікації є отримання синергетичного ефекту, оскільки більшість підприємств, що диверсифікуються, прагнуть поєднати управління новим стратегічним видом діяльності з менеджментом материнської структури з метою досягнення ефекту синергії.

Регіонально-географічний підхід базується на поширенні діяльності у різних регіонах, на географічних територіях. Географічна диверсифікація як метод зниження комерційного ризику доступна пе-

реважно великим агропромисловим формуванням (АПФ). Концентрація зусиль підприємства на певній території може забезпечити оптимізацію логістичних ланцюжків підприємства, використовувати засоби комунікаційної політики, скоротити багаторівневість каналів збуту, що сприятиме захищеності торгової марки та формуванню позитивного іміджу підприємства.

Перед початком проведення диверсифікації необхідно здійснити аналіз за трьома напрямками [5]:

- 1) привабливість галузі, обраної для диверсифікації;
- 2) вартість входження у нову галузь;
- 3) додаткові вигоди.

Підприємству слід мати привабливу структуру або потенціал для того, щоб стати привабливим. Витрати входження у нову галузь мають бути виправдані майбутніми доходами. Диверсифікуюче підприємство повинне дати своєму новому підрозділу будь-які значні переваги або ж самий підрозділ має запропонувати можливості для підвищення конкурентоспроможності всієї корпорації в цілому.

Для успішної диверсифікації підприємства необхідно забезпечити позитивні результати за всіма трьома напрямками. Наслідком застосування диверсифікації може бути як отримана ринкова перевага, так і створені ринкові загрози, що відіграють ключову роль у розвитку підприємства (табл.).

Перша перевага забезпечується тим, що втрати прибутку в одних галузях можуть бути компенсовані завдяки одержанню більшого прибутку від реалізації продукції інших галузей. Як наслідок — підприємства з диверсифікованим виробництвом характеризуються вищою стійкістю економіки, особливо в умовах мінливого зовнішнього середовища і прояву кризових явищ: інфляції, неплатежів, низької платоспроможності населення тощо.

Друга перевага дає змогу пом'якшити сезонність виробництва, підвищити зайнятність працівників, отримати додатковий дохід від своєчасної і продуманої галузевої маневреності, швидше нарощувати обсяги виробництва тих видів продукції, на які є попит і формується прийнятна ціна, а також частково скорочувати виробництво інших видів продукції, по яких стала проявлятися несприятлива кон'юнктура ринку.

Третя перевага досягається через галузеву вертикально-інтегровану диверсифікацію і тим самим, за однакових інших умов, сприяє підвищенню ефективності виробництва.

Переваги та загрози диверсифікації виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств

Переваги	Загрози
1. Виступає важливим засобом управління фінансовими ризиками	1. Втрачаються переваги спеціалізованого виробництва
2. Дає змогу повніше використовувати наявні ресурси	2. Ускладнюється механізм управління виробництвом
3. Дає змогу підприємствам отримувати синергетичний ефект	

Одночасно диверсифікація несе підприємствам і певні загрози. Вона не завжди дає змогу використати переваги спеціалізованого виробництва. Підприємство втрачає ефект масштабу виробництва, оскільки розвиток багатьох галузей розпоршує його ресурси і позбавляє можливості їх раціональної концентрації. Управляти диверсифікованим виробництвом значно складніше, порівняно з не диверсифікованим, що являє собою також загрозу, яку слід мати на увазі, диверсифікуючи підприємство.

Зазначимо, що кожне підприємство має вирішити, до якого ступеня йому доцільно диверсифікувати виробництво. Водночас необхідно враховувати також фактори зовнішнього і внутрішнього впливу на розвиток підприємства – стабільність економіки, кон'юнктуру ринку, платоспроможність населення, розміри і фактичний стан підприємства тощо.

Для оцінювання рекомендують використовувати показник абсолютного рівня диверсифікації та інтегральний показник диверсифікації виробництва [1]. Перший з них визначається загальною кількістю галузей, що технологічно не пов'язані між собою, на стадії виробництва сільськогосподарської продукції. Для повнішої уяви про характер диверсифікації окремо виділяється кількість та питома вага галузей: а) основного виробництва; б) вертикально-інтегрованих галузей; в) вертикально не інтегрованих галузей. Розрахунок цього коефіцієнта здійснюється за формулою Херфінделя-Хіршмана, яка формалізовано описується виразом

$$K_{DX} = 1 - \sum_{i=1}^n PV_i^2 \quad (1)$$

де: PV_i^2 – частка i -ї галузі в структурі товарної продукції підприємства, коефіцієнт.

Другий показник враховує кількість галузей та їх вклад у формування грошового доходу підприємства і базується на використанні формули визначення коефіцієнта зосередженості галузей. Коефіцієнт диверсифікації за цим підходом розраховується з виразу

$$K_{DZ} = 1 - \frac{100}{\sum_{s=1}^n PV_i(2N_i - 1)} \quad (2)$$

де: N_i – порядковий номер галузі в ранжованому ряді, побудованому за спадним принципом. Галузі, що має найбільшу частку в структурі товарної продукції, присвоюється перший номер, а найменшу – останній.

Проте, наведені методи не враховують соціально-економічні наслідки диверсифікації. На нашу думку, для цієї оцінки доцільно використати наступний показник:

$$K_{DVC} = \frac{R_1}{R_0} \cdot \frac{M_1}{M_0} \cdot \frac{P_1}{P_0} \quad (3)$$

де K_{DVC} – коефіцієнт диверсифікаційної стратегії; R_1 і R_0 – кількість галузей у фактичний і базовий періоди відповідно; M_1 та M_0 – грошові надходження у фактичний і базовий період; P_1 та P_0 – кількість працівників у фактичний і базовий період.

Для цього показника використовуються реальні дані, що відображаються і визначаються за фактичними даними статистичної звітності сільськогосподарських підприємств. Ми можемо говорити про ефективність диверсифікації виробничої діяльності за умови, коли $K_{DVC} \geq 1$. Якщо коефіцієнт менший одиниці, то дана стратегія є неефективною.

Висновки. Отже, ринкове середовище несе для сільськогосподарських підприємств, що прагнуть диверсифікувати свою виробничу діяльність, як певні переваги так і загрози. Реалізацію програми диверсифікації доцільно розпочинати з аналізу потенційних можливостей і визначення стратегічних напрямів. Основними критеріями при цьому має виступати сума витрат на входження в нову галузь. Вона повинна окупитися майбутніми доходами і знаходитися в межах ресурсів підприємства. При цьому важливою умовою є можливість отримання синергетичного ефекту.

В основі методичних підходів оцінювання диверсифікації виробничої діяльності лежить показник абсолютного рівня диверсифікації та інтегральний показник диверсифікації виробництва. З метою врахування соціально-економічних наслідків диверсифікації пропонується коефіцієнт диверсифікаційної стратегії. Використання зазначених показників дає можливість всебічно оцінити ступінь диверсифікації сільськогосподарського підприємства та визначити перспективні напрями його розвитку.

Використані джерела

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств [Електронний ресурс] / Андрійчук В. Г. — Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/765/39/1/1/>.
2. Германюк Н.В. Теоретико-методичні аспекти диверсифікації в сільському господарстві / Н. В. Германюк // Економіка АПК. — 2010. — № 8. — С. 25–29.
3. Диверсифікація [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.educate.com.ua/word/k/diversifikaciya.html>.
4. Зінчук Т.О. Теоретично-методологічні засади диверсифікації сільської економіки в контексті європейського досвіду / Т. О. Зінчук, В. І. Ткачук // Економіка АПК. — 2011. — № 1. — С. 27–34.
5. Портер М. Стратегія конкуренції / Портер М. — К.: Основи, 1998. — 390 с.

СИСТЕМА І СИСТЕМНІСТЬ ДОСЛІДЖЕНЬ: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Встановлено основні ознаки і проаналізовано теоретичні підходи до розуміння та формулювання поняття «система». Охарактеризовано системні властивості та визначальні атрибути системної сутності об'єктів. Доведена нагальна необхідність системного підходу до вивчення організованої множини конкретних характеристик об'єктів, наукового пізнання об'єктивної дійсності. Обґрунтовано відмінність системного дослідження від системної діяльності як науково-прикладного напрямку реалізації системного підходу.

Сучасна філософія наукового пізнання світу, в якому живе людина, базується на ідеї системної організації. На підставі цієї ідеї у ХХ ст. був сформульований принцип цілісності, що відкрило шлях до введення, тлумачення і широкого застосування в науці універсальних загальнонаукових понять «система», «елемент», «зв'язок», «структура», «функції», «організація», «інформація», «управління», «самоорганізація», «розвиток» тощо. Центральною ланкою серед них є поняття «система», що підкреслює організований характер якоїсь множини у співвідношенні з її елементами в категоріальній парі «ціле/частина» [1, с. 25].

Існує ряд визначень поняття «система», які базуються на загальних особливостях систем. Основними ознаками системи, на думку різних авторів, є цілісність [2;3], наявність між її компонентами функціональних зв'язків [4], набуття емерджентних властивостей відносно звичайної сукупності її елементів [5, с. 17], наявність цілі функціонування (існування) [6], наявність системоутворювального чинника або інтегративної властивості [7]. Існує онтологічне розуміння системи (реально існуючий об'єкт), гносеологічне (образ об'єкта, що формується в процесі його пізнання), або змішане [3]. Розвиток (чи, навпаки, основа) цієї позиції характеризується точкою зору: «системою є все, що ми хочемо розглядати як систему» [8]. Співзвучна їй думка про відносність поняття «система». В залежності від вихідних посилань одини і той же

об'єкт може визначатись як системний або несистемний, а також як система (або не система) того чи іншого виду [6, с. 27]. Велике різноманіття поняття «система» зустрічається в науковій сфері. В одних науках система ототожнюється з комплексом, в інших має відмінне розуміння і значення. Філософія трактує систему як сукупність елементів, що знаходяться у відношеннях і зв'язках між собою та утворюють певну цілісність. Різні визначення (тлумачення) системи в біології, екології, економіці, соціології [9].

Метою статті є розгляд загальної теорії систем, що базується на засадах синергетичної парадигми, принципів системності, системних ознак і властивостей об'єктів, явищ і процесів, системного підходу і системного аналізу в наукових дослідженнях та реалізації системного підходу.

Найпоширеніше система трактується як комплекс взаємодіючих елементів (підсистем), що становлять цілісне утворення, єдність, разом із відношеннями між цими елементами та їхніми атрибутами, які спільно реалізують певні цілі й зумовлюють наявність системи як такої. Отже, однією з характерних особливостей системи є її комплексність, що передбачає включення в систему різномірних компонентів. При цьому цілісні властивості системи зводяться до простої суми властивостей її складників. Проте зумовленість властивостей цілого властивостями частин проявляється не безпосередньо, а через зв'язки. Саме набір зв'язків між компонентами системи є визначальним атрибутом системної сутності, що становить організацію і забезпечує погоджену поведінку, або функціонування системи за наявності зовнішніх умов [10, с. 47–48; 11, с. 48].

Система включає в себе певну кількість необхідних різномірних елементів (компонентів), що поєднані між собою зв'язками для виконання чітко визначеної функції в загальному утворенні. Зв'язки, відносини, взаємодії являють собою

форми взаємопов'язаності елементів системи, які можуть бути різними за сутністю, просторовими і часовими характеристиками: функціональними, біологічними (генетичні), економічними (виробничі, галузеві, міжгалузеві), соціальними (трудо-ві, етнічні, суспільні), ієрархічними, причинно-наслідковими тощо. У найзагальнішому аспекті зв'язки характеризують взаємозумовленість явищ і процесів та притаманних їм законів і суперечностей, розділених у просторі й часі. Вони з'єднують в єдину системну цілісність складники, їх властивості й ознаки, гармонізують дії окремих чинників в межах системи, визначають розвиток і функціонування процесів та виступають як певний «порядок», набувають якості структури й законів композиції (побудови) [12]. Виходячи з викладеного, структуру можна характеризувати як сукупність зв'язків між елементами у складі системи, що забезпечує її якісну специфіку; як будову і внутрішню форму організації системи; як фіксовану сукупність елементів і зв'язків між ними. У загальній теорії систем під структурою прийнято розуміти лише безліч зв'язків між елементами, але на практиці вона включає і безліч елементів, між якими виникають зв'язки.

В онтологічній концепції теорії систем найважливішою їх властивістю вважається цілісність. При найвищих рівнях складності та жорсткої структурної розчленованості системи зберігають зв'язок своїх підсистем і елементів усередині останніх більшою мірою ніж зв'язки із зовнішнім середовищем. Це забезпечує системі можливість самозбереження, самовдосконалення, саморозвитку при незмінній якісній визначеності. Цілісна система активно впливає на елементи, з яких формується, і перетворює їх відповідно до власної природи, в результаті чого вихідні компоненти зазнають помітних змін. Деякі властивості цих елементів, характерні для них до входження в систему втрачаються, інші властивості актуалізуються, набувають нових проявів. Компоненти, що зберігаються, підлягають кількісним і якісним перетворенням. Водночас цілісна система виявляє нові інтегративні властивості, які окремим компонентам не характерні. Вона має нову якість, що не зводиться до властивостей чи суми властивостей її складників, має визначені ознаки, не властиві її елементам. Цілісна система є тим простором, в якому діють конкретні специфічні закономірності. Внутрішні зв'язки між компонентами є переважаючими відносно цих частин як таких, а також переважаючими стосовно зовнішнього впливу на них [13, с. 43].

Системні властивості цілісного об'єкта якісно відрізняються від властивостей всіх елементів системи, що означає принципову неможливість зведення властивостей системи до суми властивостей її частин. Це — явище *емерджентності* (появи нового), зумовлене виникненням між елементами системи *синергетичних* зв'язків. Прояв емерджентності забезпечує цілісність системи, зумовлює наявність у неї властивостей, не притаманних окремому її елементу, що розглядається поза системою. Синергетичні зв'язки збільшують загальний ефект порівняно з сумою ефектів від окремо взятих системних компонент, що діють незалежно, і є найпереконливішим доказом цілісності системи. Отже, цілісна система являє собою сукупність об'єктів, взаємодія яких зумовлює появу нових інтегративних якостей, не властивих її частинам і складникам, що її утворюють. Зв'язок між елементами такої системи настільки тісний, що зміна одних (особливо істотних) обов'язково призводить до певної зміни інших, а часто — і системи в цілому. Саме наявність такого органічного зв'язку компонент і зумовлює той факт, що в різноманітних процесах взаємодії із середовищем система виступає як єдине ціле, оскільки зв'язок елементів цілісної системи набагато стійкіший, ніж зв'язок цієї системи або її окремих складників з іншими системами.

Безумовно, що інтегративні якості (властивості) системи не завжди очевидні, а тим більше вимірювані. Вони не виводяться безпосередньо з відомих властивостей компонентів. Важливого значення набуває виявлення та кількісний опис загальних та особливих закономірностей виникнення цих властивостей у процесі розвитку, наукове прогнозування його тенденцій та наслідків. Так, найстійкіша властивість об'єкта дослідження (цілісність) часом залишається й за певних якісних змін, безвідносних щодо її збереження або знищення. Виникнення й руйнація цілісності часто знаходяться в поєднанні з глибокими якісними перетвореннями, що впливає з цієї властивості, а також системності об'єкта дослідження як однієї з найважливіших сторін його якісної визначеності. Проте категорія «якість» являє собою ширше поняття, ніж категорія «цілісність». Якісна визначеність властива всім предметам і явищам, на відміну від цілісності, яка характерна не для всього існуючого. Властивість цілісності може виникнути на якомусь етапі і за певних умов зникнути, а якість властива не тільки будь-якому явищу чи процесу, а й кожному з них на усіх етапах існування [13, с. 44].

Практично кожен об'єкт може розглядатися як система. До основних системних принципів об'єкта належать: *цілісність, структурність, ієрархічність,*

множинність опису. Цілісність передбачає принципову неможливість зведення властивостей системи до суми властивостей її складників та неможливість виведення з них властивостей цілого, залежність кожного елемента, властивості й відносин системи від його місця і функцій в середині цілого. Структурність включає в себе можливість опису системи через встановлення її структури, тобто мережі зв'язків і відносин, зумовленість поведінки системи поведінкою її окремих елементів і властивостями її структури, а також взаємозалежність системи і середовища. Кожен компонент системи водночас може розглядатися як підсистема (система другого порядку), як один з компонентів системи вищого порядку, що забезпечується принципом ієрархічності. Через принципову складність системи її адекватне пізнання вимагає побудови безлічі різних моделей, кожна з яких описує лише певний аспект та зумовлює множинність опису. У найзагальнішому виразі системи можна класифікувати як матеріальні та абстрактні, що є продуктом людського мислення, статичні, стан яких залишається постійним, та динамічні, які з часом змінюють свій стан (рис.).

Якщо знання значень змінних системи в даний момент часу дає змогу встановити стан системи в будь-який подальший або передуючий період, то така система однозначно є детермінованою. Для імовірнісної (стохастичної) системи знання змінних в даний момент часу дозволяє лише передбачити вірогідність розподілу значень в подальший період [14;15].

Спроможність процесів і явищ створювати системи, уявлення про їх системний характер, наявність самих систем, можливості системної побудови та форм її пізнання одержала назву системності.

Поняття системності є однією з найважливіших ознак дійсності, об'єктивного світу, що віддзеркалюється в людській уяві. Воно відображає відносини, в результаті яких утворюються нові якості, не притаманні вихідним компонентам цих відносин. Системний підхід виявився найтісніше пов'язаним зі структурним аналізом, інколи навіть до їх отождення. Системна «ідеологія» увібрала в себе уявлення про відносини «ціле/частина», зробивши одним з найважливіших своїх методологічних принципів правило «йти в процесі пізнання систем не від частини до цілого, а від цілого до частин». З системного мислення виникла й синергетика як вчення про взаємодію чинників (компонентів) і процеси самоорганізації складних систем. Використання її основних положень суттєво змінює традиційні погляди на низку явищ і процесів об'єктивної й суб'єктивної дійсності, оскільки вони розглядаються крізь призму пізнання нелінійних процесів у всіх без винятку формах руху матерії, широкого категоріального апарату «*нелінійної парадигми*». *Лінійність* — це лише теоретичний стан, один з ідеалів простоти, що заощаджує інтелектуальні зусилля дослідника. Визначальна властивість лінійних систем полягає в тому, що сума рішень є рішенням, або результат сумарного впливу на систему є сумою результатів. *Нелінійність* проявляється тому, що сума впливів не дорівнює сумі їхніх результатів; результат є непропорційним зусиллям; ціле не є сумою його частин; число зв'язків між елементами системи збільшується швидше, ніж число елементів. Найскладнішою нелінійною системою, з відомих сучасному людству, визнається соціальна форма руху матерії. Навіть мікро- і макрокосмічні процеси стають доступнішими для людського розуму.

Рис. Визначальні атрибути системної сутності об'єктів

Синергетичний підхід до системного аналізу характеризується певними особливостями. У синергетичному розумінні поняття структури і системи перетинаються. Структура визначає упорядкованість елементів об'єкта: будь-яких явищ, процесів, властивостей і відношень, що знаходяться у будь-якому взаємозв'язку і співвідношенні. Найважливіша властивість структури – її відносна тривалість, що означає збереження в процесі зміни. Структура – це об'єкт, якому властива певна сталість, ознака до певної межі «чинити опір» зовнішнім і внутрішнім змінам, залишаючись стабільною і не змінюючись. Стійкий стан рівноваги спостерігається, якщо при зміні параметрів під впливом зовнішніх або внутрішніх збурень система повертається в колишній стан. Структурі притаманна й певна динамічність – процес розгортання в часі і просторі нових властивостей елементів. Стан рухливої (хиткої) рівноваги спостерігається, коли зміна параметрів спричиняє подальші зміни в тому ж напрямі й посилюється з часом. Вірогідні такі зміни, що зумовлюють руйнування структури, її *хаос*. У рівноважних системах хаос має *статичний характер*, тобто існує лише ймовірність *флуктуації* (відхилення) системи від стану рівноваги, коли елементи структури розбалансовані й поводять себе незалежно один від одного (одного до інших). Під впливом взаємодії з навколишнім середовищем вони переходять у нерівноважний стан і починають діяти узгоджено, внаслідок чого між ними виникає спільна взаємодія, діють кореляційні зв'язки, система стає надзвичайно чутливою до незначних впливів. У ній може виникнути *динамічний хаос* з непередбаченою, але детермінованою поведінкою системи. Тому всі процеси, що відбуваються в системі підлягають математичному опису з будь-якою точністю [11, с. 49].

Тривалий час у стані рівноваги можуть знаходитися лише закриті системи, які не мають зв'язків із зовнішнім середовищем, тоді як для відкритих систем рівновага може бути тільки миттю в процесі безупинних змін. Проте між хаосом і порядком, що визначає організованість системи, існує глибокий внутрішній зв'язок. Система може перетворювати хаос у порядок, здійснюючи для цього певну роботу. Коли система працює з допомогою самоорганізації, дискретності або керованих зовнішніх чинників, виникає її нова структура, тобто спостерігається ентропія (*взаємоперехід*) систем. Перехід системи від одного стану до іншого вимагає вибору з можливих нових структур якоїсь однієї, і такі процеси завжди притаманні самоорганізації – встановленню організованості, порядку за рахунок погодженої взаємодії компонентів усередині системи за відсутності упо-

рядкованих впливів з боку середовища, формування такої організаційної структури, яка здатна продукувати процеси *самовідтворення* за наявності внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Головною ідеєю самоорганізації є принципова можливість спонтанного виникнення порядку й організації з безпорядку і хаосу, тобто без керуючого параметру із зовні.

Щоб система була самоорганізованою, вона повинна задовольняти, принаймні, таким вимогам, що впливають на неї: бути відкритою, тобто обмінюватися із середовищем речовиною, енергією, інформацією і знаходитися на відстані від стану рівноваги (мати *дисипативну* структуру, що спонтанно виникає у відкритих нерівноважних системах); дії її компонентів мають бути погодженими один з одним; бути динамічною.

Тривалий час стан рівноваги розглядався як єдино бажаний. Будь-яке порушення рівноваги й хаотичні процеси визначались як суто негативні процеси. Проте рівновага – це стан закритої системи, при якому зберігається стала структура, функціонування з параметрами її входів і виходів. Вона є інерційною силою, здатною лише на зміну кількісних характеристик. Рівноважні системи не спроможні до самоорганізації, ще й тому, що вони «придушують» відхилення від свого стаціонарного стану, в той час як самоорганізація припускає його якісну зміну. Нестійкість і навіть певна хаотичність є умовою самоорганізації систем.

Системність – це вищий ступінь комплексності, що зумовлює видову відміну сутності. Системність досліджень передбачає розгляд об'єкта вивчення як системи, що забезпечує виявлення в ній інтегративної якості. Заснований на загальній теорії систем системний підхід орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкту і механізмів, що її забезпечують, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкту і зведення їх до єдиної теоретичної основи. Здійснюється не лише на фіксація наявності цих зв'язків, а надання їм операційного вигляду, відображення цих зв'язків як логічно однорідних, що допускають можливість їхнього безпосереднього порівняння і зіставлення. Вагоме значення надається проблемам організації та функціонування складних об'єктів, вивчення яких допускає не одне, а декілька розчленувань, критерію обґрунтованого вибору такого розчленування досліджуваного об'єкту, в результаті якого вдається побудувати операційну «одиницю» аналізу, що дозволяє фіксувати цілісні властивості об'єкта, його структуру і динаміку.

Системний підхід до наукового пізнання не дає безпосередньо нових знань, а пропонує нові систем-

Основні змістовні аспекти системного підходу

Системний підхід	Основні завдання
Системно елементний (системно комплексний)	виявлення елементів, складників системи — речових компонентів (засоби виробництва, предмети споживання тощо), процесів (суспільні, політичні, економічні, соціальні, духовні), ідей, науково-усвідомлених інтересів людей, громад
Системно структурний	з'ясування внутрішніх зв'язків і залежностей між елементами системи, що дає змогу отримати уявлення про внутрішню організацію (будову) досліджуваної системи
Системно-функціональний	визначення функцій, для виконання яких створені й функціонують відповідні системи
Системно-цільовий	наукове визначення цілей і під цілей системи, їх взаємозв'язку та взаємозумовленості
Системно-ресурсний	ретельне виявлення ресурсів, необхідних для функціонування системи, розв'язання системою тієї чи іншої проблеми
Системно-інтеграційний	визначення сукупності якісних властивостей системи, що забезпечують її цілісність і особливість
Системно-комунікаційний	виявлення зовнішніх зв'язків даної системи з іншими системами, її зв'язків з навколишнім середовищем
Системно-історичний	з'ясування часових умов виникнення досліджуваної проблеми, пройдених нею етапів, сучасного стану та можливих перспектив розвитку

Джерело: [18].

ні виміри, нові параметри дійсності. Головне в системному підході — це своєрідна технологія бачення об'єкта дослідження, орієнтація на такі критерії, як комплексність, цілісність, організація, взаємодія, синергетичний ефект, виявлення «нової продуктивної сили або якісно нових джерел розвитку, підвищення ефективності діяльності в результаті поєднання окремих елементів (чинників) за рахунок системного ефекту (емерджентності)» [16, с. 359]. При усвідомленні проблемної ситуації наукове пізнання не конструє систем, а вивчає реально існуючі системи і відображає їх буття у відповідних поняттях, категоріях, теоріях. Застосування системного підходу дає змогу інтегрувати окремі різнопланові проблеми, звести їх до спільного знаменника, подати як єдину, хоча й досить складну, узагальнюючу проблему, знайти єдину інтегративну основу (якість), на якій базується система, не лише включати, а й перетворювати відповідно до власних стандартів ряд об'єктів, процесів та явищ, які на перший погляд здаються не пов'язаними між собою.

Дослідники у сфері системного підходу протягом багатьох років формували свій понятійний апарат, що включає терміни як власне самої системної методології, так і суміжних з нею наукових напрямів (структурно-функціональний, структуралістичний, екологічний, середовищний, факторний, просторовий, геоситуаційний). Багато термінів мають не завжди постійне смислове навантаження в різних галузях науки і часто можуть трактуватися по-різному. Наприклад поняття співтовариства, біогеоценоз і екосистема має свої відмінності в економічній, соціологічній, біологічній і екологічній науках. Досить складно визначити межі суспільних систем (соціо-економічні, соціокультурні, соціогуманістичні тощо).

Значно легше цей процес здійснюється щодо природної системи як множини закономірно пов'язаних один з одним функціональних елементів, які являють собою більш загальне цілісне утворення. Тому основні положення системного підходу базуються на розумінні його як організованої множини конкретних аспектів дослідження необхідних і достатніх для повноти характеристики об'єктів, що вивчаються та знаходяться в певному взаємозв'язку і взаємодії. Міра використання системного підходу знаходиться в рамках його методологічного усвідомлення, *безпосереднього застосування системного підходу до самого системного підходу* (курсив наш), його спроможності до вичленення суті та відсіювання несуттєвого при аналізі емпіричного матеріалу [17, с. 34]. Розгорнене визначення системного підходу включає обов'язковість вивчення і практичного використання його аспектів (табл.).

В рамках конкретно-наукової методології системного дослідження все більшого значення набуває розроблення науково-прикладного напрямку системного підходу, заснованого на використанні системних уявлень для побудови чи вдосконалення реальних систем. Відмінність системної діяльності від системного дослідження полягає в принциповій переорієнтації свідомості суб'єкта, прагненні його не лише описати або зробити що-небудь за принципом «чим більше, тим краще», а покладання на абсолютно іншу парадигму: «зробити те і лише те, що необхідне і достатнє» [19].

Важливим аспектом системного підходу є вироблення нового принципу його використання — створення нового, єдиного найоптимальнішого підходу загальної методології до пізнання та застосування його до будь-якого пізнавального матеріалу з гаран-

тованою метою отримати найбільш повне і цілісне уявлення про цей матеріал.

Результативність системного підходу залежить від прийняття для застосування загальносистемних закономірностей. Найпоследовніша реалізація системного підходу здійснюється шляхом використання системного аналізу — методу наукового пізнання, що являє собою послідовність дій (операцій) стосовно встановлення структурних і функціональних зв'язків між змінними або елементами досліджуваної системи. Системний аналіз спирається на комплекс загальнонаукових, експериментальних, природничих, статистичних, математичних методів, що мають далеко не рівноцінне значення й використовуються на різних етапах аналізу [20]. Він є каркасом, що з'єднує усі необхідні наукові знання, методи і прийоми для логічного і послідовного розв'язання складних проблем, формує основу для прийняття рішень у всіх сферах людської діяльності.

Висновки. Концептуалізація взаємозв'язків і залежностей між науковими теоріями, які сформувались у різних галузях знань, поєднання розділів традиційної науки в загальних методологічних концепціях систем здійснюється на основі системної філософії. Проте взаємопроникнення (інтеграція) різних напрямів теорії і практики, масштабність об'єктів діяльності і наукового пізнання мають складну системну природу.

Дослідження складних системних об'єктів потребує гармонійного поєднання аналітичних і синтетичних методів вивчення структури та функцій системи, принципів застосування системних концепцій у природничих, суспільних науках і науках про поведінку на основі емпіричного дослідження. Проте багато наук, пов'язаних із системними проблемами, на початкових етапах свого розвитку застосовували лише природничі наукові підходи і методи аналізу.

Системний підхід виник як реакція на бурхливий розвиток аналітичних підходів у науці, які все більше віддаляли творчу думку від проблеми «цілісного організму». Однак факти є багатовимірними і можуть інтерпретуватися на основі філософії та методології дослідження по-різному (економістом — з точки зору економічної ефективності, екологом — в аспекті довготривалого впливу на навколишнє середовище і т.д.).

Для розв'язання проблем, що виникають у виробництві та суспільних відносинах, які можна досліджувати на основі теорії систем, застосовують системну технологію. У системному аналізі, в процесах управління системами, в дослідженні операцій,

інформатизації тощо системний підхід використовують для пошуку шляхів практичного вирішення конкретних питань.

Використані джерела

1. Лисько Л.Р. Економічна теорія сталого розвитку: світоглядні та методологічні чинники становлення / Л. Р. Лисько, Т. Ю. Туниця // Економічна теорія. — 2012. — № 4. — С. 19—28.
2. Бертуланфи фон Л. Общая теория систем — критический обзор / Фон Л. Бертуланфи // Исследования по общей теории систем. — М.: Прогресс, 1969. — С. 23—82.
3. Агошкова Е.Б. Эволюция понятия системы / Е. Б. Агошкова, Б. В. Ахлибининский // Вопросы философии. — 1998. — № 7. — С. 170—179.
4. Девяткова Т.П. Системно-методологический подход к планированию природоохранной деятельности / Т. П. Девяткова // Юг России: экология, развитие. — 2006. — № 4. — С. 19—27.
5. Блауберг И.В. Целостность и системность / И. В. Блауберг // Системные исследования. — М., 1977. — С. 5—28.
6. Гайдес М.А. Общая теория систем (системы и системный анализ). — М.: ГЛОБУС-ПРЕСС, 2005. — 201 с.
7. Куркин К.А. Системный подход в экологических исследованиях / К. А. Куркин // Системные исследования. — М.: Наука, 1977. — С. 195—2011.
8. Gainer B.R. General Systems research: Quo voids? / B. R. Gainer // General Systems Yearbook. — 1979/ — Vol. 24. — P. 1—9.
9. Голубченко И.В. Проблемы использования системного подхода в географии / И. В. Голубченко, М. С. Оборин // Научные ведомости БелГУ. — 2011. — № 21(116). Вып. 17. — С. 144—149 (Серия: Естественные науки).
10. Афанасьев В.Г. Системность и общество / Афанасьев В. Г. — М.: Политиздат, 1980. — 368 с.
11. Россоха В.В. Теоретико-методологические основы развития производственно-экономических систем: синергетический подход / В. В. Россоха // АгроИнКом. — 2005. — № 9—10. — С. 47—54.
12. Мочерний С. Синергетический подход в экономическом исследовании / С. Мочерний // Экономика Украины. — 2001. — № 5. — С. 44—51.
13. Бородин О.М. Системный подход у современных агроэкономических исследованиях / О. М. Бородин // Экономика и прогнозирование. — 2004. — № 4. — С. 39—49.
14. Садовский В.Н. Система / В. Н. Садовский // БСЭ. — [3-е изд.]. — М.: Наука, 1976. — Т. 23. — С. 463—464.
15. Садовский В.Н. Основание общей теории систем / Садовский В. Н. — М.: Наука, 1974. — 240 с.
16. Экономическая энциклопедия: в 3-х т.: [редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.), та ін.]. — К.: Академія, 2002. — Т. 3. — 952 с.
17. Коган М.С. О системном подходе к системному подходу / М. С. Коган // Философские науки. — 1973. — № 6. — С. 28—40.
18. Системный подход / Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Системний_підхід.
19. Сагатовский В.Н. Системная деятельность и ее философское осмысление / В. Н. Сагатовский // Системные исследования. — М.: Наука, 1980. — С. 52—68.
20. Системный анализ / Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Системний_анализ.

КЛАСТЕРНІ ЗАСАДИ ПРОСТОРОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Висвітлена різноманітність форм співпраці на засадах розвитку інтеграційних процесів. Розглянуто механізм інтеграції економічних суб'єктів в єдину організаційно-господарську систему. За порівняльними характеристиками проведена класифікація сучасних типів інтеграційних об'єднань. Доведена загальна необхідність створення регіональних кластерів для розвитку малого бізнесу, інноваційно-орієнтованої діяльності та досягнення конкурентних переваг.

Необхідність радикальних перетворень у діяльності підприємств реального сектору економіки веде до появи нових механізмів і форм взаємодії між суб'єктами господарювання, зростання взаємозалежності у сфері розподілу і використання ресурсів, що спричиняє необхідність узгодження сукупності взаємопов'язаних економічних інтересів.

Чинниками сприяння не лише стабілізації економіки, а й економічного зростання прийнято вважати вдосконалення організації й управління виробництвом, використання досягнень НТП у відтворювальному процесі, зростання продуктивності праці тощо. Кожен із цих чинників так чи інакше пов'язаний з економічними інтересами. Від узгодження їх залежить розв'язання багатьох проблем індивідуального розвитку суб'єктів господарювання й регіональної конкурентоспроможності, що спричинені деградацією ресурсного потенціалу, технологічною й економічною розбалансованістю. Водночас, як показує зарубіжний і вітчизняний досвід, єдність інтересів забезпечується в межах інтегрованих структур.

Інтеграція являє собою невід'ємну компоненту процесу глобалізації економіки, сприяє адаптації й ефективному функціонуванню підприємств у ринковому середовищі, зумовлює трансформування економічних відносин, що супроводжується проблемами і протиріччями та потребує розроблення й прийняття відповідних стратегічних і тактичних заходів.

Процеси інтеграції широко висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема між сільським господарством і промисловістю передумовою яких є науково-технологічний прогрес [1, с. 255]; між галузями і підприємствами агропромислового ви-

робництва з орієнтацією на поєднання їхніх матеріальних інтересів у процесі виробництва й реалізації кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини [2]; між складниками агропромислового виробництва з метою поглиблення економічних зв'язків та відносин об'єднаних в єдину господарську систему учасників [3, с. 26].

Відновлення виробничого потенціалу аграрного сектору України потребує вироблення нових підходів до інтеграції господарювальних суб'єктів для подолання структурного роздрібнення галузей виробництва і комплексів, створення стійких інтеграційних взаємодій між підприємствами з урахуванням відмінностей в організаційно-правовому, галузевому, масштабному аспектах і унікальних особливостей кожного, необхідності єдиних принципів побудови взаємовідносин між ними.

Серед таких принципів варто виділити різноманітність форм співпраці, які мають бути певною мірою уніфікованими з характерними ознаками універсальності. Процес установлення тісних і тривалих відносин можливий лише на взаємовигідній основі з чітким виявленням взаємозв'язку співпраці з отримуваним результатом, внаслідок чого досягається стійкість таких зв'язків. Побудова будь-якої інтегрованої структури повинна базуватися на ідеї цілісності системи, тобто органічній єдності її складників, інакше структура виявиться нежиттєздатною [4].

Метою статті є розгляд форм інтеграції та сучасної класифікації її типів, об'єднань на основі віртуальної інтеграції, особливостей віртуального співробітництва та кластерного підходу до розвитку інтеграційних процесів як нової форми організації взаємовідносин.

Інтеграція (від лат. *integrum* — ціле, *integratio* — відновлення) — це процес організаційного об'єднання господарювальних суб'єктів, поглиблення взаємодії їх, розвитку зв'язків між ними [5]. Економічна інтеграція має місце як на рівні національних господарств цілих країн, так і між підприємствами, фірмами, компаніями, корпораціями. Вона виявляється в розширенні й поглибленні виробничо-

технологічних зв'язків, спільному використанні ресурсів, об'єднанні капіталів, усуненні взаємних бар'єрів і створенні один одному сприятливих умов для економічної діяльності. Маємо на увазі сукупність соціально-економічних відносин, що виникають між господарювальними суб'єктами щодо оптимізації організаційної структури бізнесу, диверсифікації діяльності можливості залучення необхідних фінансових ресурсів і концентрації їх на пріоритетних напрямках виробничої, комерційної, наукової та інших видів діяльності.

Для суб'єктів господарювання проявом інтеграції стає збільшення кількості й тісноти зв'язків між елементами системи з подальшим поєднанням їх в одне ціле. Цей процес супроводжується виникненням структурної та функціональної організаційних форм, що характеризуються єдністю цілей, економічних інтересів, зв'язків і функцій, а також поступом включених у єдину структуру елементів (господарюючих суб'єктів) до нового в кількісному і якісному відношенні стану. У межах інтегрованих структур уточнюються, корегуються й узгоджуються науково-технічні, виробничо-технологічні, економіко-політичні, фінансові, інвестиційні потреби й інтереси господарюючих суб'єктів, розробляються необхідні організаційні моделі поведінки і взаємодії, стимулюються творчопошукові та ресурсозберігальні функції, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності, фінансової стійкості, максимізацію прибутку. Інтегровані структури дають можливість уникати суперечностей між суб'єктами економіки й досягати гармонізації їхніх економічних інтересів.

Майкл Портер установив, що інтеграційні процеси відбуваються циклічно, причому на кожній фазі циклу економічні мотиви і форми інтеграції мають характерні відмінності [6]. У процесі циклічності підвищується рівень досконалості конкретних організаційно-економічних форм інтеграції, що визначається, зокрема, розвитком матеріально-технічної бази суспільства й рівнем розподілу праці.

Інтеграційним процесам притаманні суперечності, що водночас являють собою джерело подальшого розвитку їх, ускладнення і вдосконалення. До найпоширеніших з них слід віднести суперечності між прагненням господарювальних суб'єктів до об'єднання і водночас відносного відмежування; між розвитком поглиблення інтеграції і розширенням складу учасників інтегрованої структури; між приватними інтересами окремих суб'єктів господарювання і загальним економічним інтересом їх (наприклад, інтересом кластера, регіону, економіки країни загалом) тощо.

Розвиток інтеграції характеризується значною різноманітністю організаційно-господарських структур, що утруднює застосування єдиного підходу до формування і функціонування їх. У кожному конкретному випадку все залежить від механізму інтеграції економічних суб'єктів в єдину організаційно-господарську систему. Цей механізм являє собою сукупність економічних заходів, методів та інструментів, що забезпечують відтворювальну єдність суб'єктів інтегрованого формування. Така багатомірна особливість механізму завжди слугує гарантією створення певної інтегрованої системи регулювання і координації діяльності всіх виробничих одиниць, що діють у єдиному економічному просторі. Водночас, у процесі формування інтегрованої структури тієї чи іншої організаційно-правової форми до неї включаються об'єкти, що забезпечують проектний цикл виробництва продукції та її реалізації через торгову мережу у відповідному асортименті.

Вертикальна інтеграція — це виробничо-організаційне об'єднання, злиття і поглинання, кооперація, взаємодія підприємств, пов'язаних спільною участю у виробництві, продажу, споживанні однорідного або одного і того ж кінцевого продукту, технологічною або продуктовою кооперацією: постачальників матеріальних ресурсів, товаровиробників, перевізників, продавців і споживачів кінцевого продукту. Така інтеграція зумовлена, насамперед, діючою або накресленою технологічною схемою виробництва і просування товару на ринок.

В економічній літературі існує поділ інтеграції на прогресивну і регресивну. Прогресивна вертикальна інтеграція характеризується прагненням компанії отримати в підпорядкування або поставити під контроль фірми, зайняті продажем того ж товару, тобто здійснити інтеграцію з товаропровідною мережею. В умовах регресивної вертикальної інтеграції компанія прагне підпорядкувати і контролювати своїх постачальників, тобто об'єднати постачальників під своїм керівництвом.

Горизонтальна інтеграція являє собою об'єднання підприємств, що випускають однорідну продукцію, застосовують схожі технології. Налагодження тісної взаємодії між ними здійснюється «по горизонталі» з урахуванням подальшої спільної діяльності. Таку інтеграцію здійснюють технологічно незалежні підприємства, зацікавлені у збільшенні спільного збуту продукції.

Слід зазначити, що традиційна класифікація не зовсім відповідає сучасним уявленням про ін-

Рис. Класифікація типів інтеграції економічних суб'єктів

теграцію. Згідно з сучасною класифікацією її виділяють інсортигговий, аутсортигговий і віртуальний типи інтеграції економічних суб'єктів у бізнес-просторі (рис.)

Інсортигговий (внутрішній) *тип передбачає*, що всі види діяльності, пов'язані з виробництвом і реалізацією кінцевої продукції, здійснюються підприємствами «під дахом» однієї компанії. Усе необхідне для отримання кінцевого продукту створюється усередині об'єднання. Із зовнішнього оточення залучаються лише первинні ресурси (енергія, сировина, пально-мастильні матеріали тощо). Водночас виробництво стає не лише технологічно, але й організаційно єдиним. Споживачі одержують готову, виготовлену за ініціативи виробника продукцію й не беруть участі своїми ідеями і засобами у створенні її.

Безумовно, цей процес має однобічне спрямування. Управління всім комплексом здійснюється менеджерами головної компанії. Підприємства, що входять в об'єднання, конкурують між собою за спільні ресурси (в основному фінансові), які розподіляються централізовано.

Інсортигговий тип виробничої інтеграції здійснюється на основі стратегій зв'язаної, а фінансової — незв'язаної диверсифікації, розвитку продукту і ринку.

Аутсортигговий (зовнішній) *тип інтеграції* (у високотехнологічних галузях) базується на залученні сторонніх організацій для виконання окремих операцій, пов'язаних із виготовленням і збутом продукції. Таким чином, виробництво із замкнутого стає відкритим, а кооперація між учасниками з технологічної перетворюється на функціональну.

Продукція виробляється як на основі плану, так і частково на основі контрактів, за які (а не лише за ресурси) конкурують підприємства. Питання про партнерів, обсяги і послідовність виконання замовлень підприємствами розв'язується самостійно.

Аутсортигговий спосіб інтеграції передбачає використання таких стратегій:

- *пряма контракція* — тимчасова передача на договірній основі стороннім фірмам виконання окремих функцій (маркетинг, збут тощо);

- *зворотна контракція* — тимчасова передача на договірній основі виконання окремих виробничих і обслуговуючих функцій;

- *спільне виробництво* — об'єднання з іншою організацією для виконання окремих виробничих і обслуговуючих функцій.

Віртуальний тип інтеграції означає, що всі процеси здійснюються на договірній основі сторонніми підприємствами, а базова компанія лише проектує, спрямовує, організовує їх. Його основу становить інформаційний характер кооперації і функціональна конкуренція (за замовлення).

Споживач має можливість не просто купувати продукцію, але й безпосередньо брати участь у її проектуванні. Тому насправді він стає висхідним, а не кінцевим пунктом реалізації її.

Перехід до віртуального способу інтеграції підприємств у бізнес-середовищі і вибір відповідної стратегії зумовлені такими особливостями:

- наявністю інформаційної інфраструктури, що дає можливість співробітничати віртуально;

- сумісністю внутрішньої організації і культури з інформаційно-технологічною інфраструктурою бізнес-простору.

Об'єднання на основі віртуальної інтеграції дають змогу використовувати унікальні ринкові можливості, які учасниками відокремлено не можуть реалізовуватися. Такі об'єднання створюються в найпередовіших галузях і регіонах без юридичного оформлення, зазвичай не мають чіткої структури, спеціального координуючого центру, територіально можуть знаходитися далеко один від одного. Партнери об'єднуються на основі взаємної довіри, чітких загальних цілей, зацікавлення у досягненні їх, моральної відповідальності.

Багато форм організаційної побудови за своєю суттю являють собою організаційні інновації, розвиваються у відповідь на динамічні зміни зовнішнього середовища й пов'язані з глобальною конкуренцією, децентралізацією, злиттям і поглинаннями, радикальними змінами вимог до якості продукції та ін.

Логічним продовженням удосконалення форм інтеграції суб'єктів господарювання у просторі є кластер.

Існує безліч визначень кластера, але всі вони за економічним сенсом зводяться до нової форми організації взаємовідносин, представленої у вигляді мережі незалежних виробничих і сервісних підприємств, що включає постачальників, творців технологій і ноу-хау (науково-дослідні інститути, університети, інжинірингові компанії) і споживачів, що взаємодіють один з одним в межах єдиного ланцюга створення вартості [7].

Важливою особливістю кластерного підходу стає нагальна необхідність регіональних кластерів для розвитку малого бізнесу. Вони забезпечують цим підприємствам високий рівень спеціалізації в обслуговуванні конкретної галузі виробництва, де активізується обмін знаннями та ідеями між фахівцями різних рівнів кваліфікації і підприємцями.

Завдяки обміну «конкурентними поштовхами» підприємствами усередині кластера здійснюється процес взаємного «загартовування» і, одночасно, «притирання». Зрештою вони стають носіями однієї й тієї ж «комерційної ідеології». Спираючись на неї, учасники кластера на нових ринках легко перемагають «аборигенів», незвичних до відповідних прийомів конкуренції. Саме тому запекла конкуренція підприємств кластера на «рідному» ринку потім зазвичай виливається у спільну зовнішню експансію їх: на загальнонаціональний рівень, якщо кластер виник в одному регіоні, або навіть за межі країни, коли «вирощені» усередині кластера конкурентні переваги стають значущими в міжнародних масштабах.

Архітектоніка кластерів має бути гнучкою, здатною змінюватись залежно від нових завдань і реагувати на місцеві умови. Для ефективного функціонування кластер у своєму складі повинен мати:

- базові підприємства-лідери кластероутворювальної галузі (або декількох галузей), що виробляють та імпортують свої товари за межі регіону;
- мережу внутрішньорегіональних виробників-постачальників, що забезпечують лідерів сировиною, допоміжними матеріалами, комплектуючими виробами, здійснюють для них сервісні, логістичні, інформаційні та інші послуги;
- бізнес-клімат — інфраструктуру (виробничу і транспортну), систему доступу до обмежених ресурсів, відповідну систему оподаткування, наявність науково-дослідних інститутів, центрів тощо.

Таким чином, кластер в сучасній моделі ринкового господарювання є мережею економічних агентів і суб'єктів господарсько-економічної діяльності та соціально-економічної інфраструктури, що реалізують регіональний або територіальний підприєм-

ницький потенціал на основі загальних економічних інтересів в процесі створення конкурентоспроможної продукції.

Що стосується фінансової компоненти інтеграційної взаємодії суб'єктів кластера, то фінанси слугують однією із основних сфер реалізації й узгодження економічних інтересів держави, регіону загалом і сукупності його суб'єктів економіки. Водночас фінансові відносини, з одного боку, є формою ресурсного забезпечення процесу реалізації економічних інтересів, а з іншого — результатом взаємодії їх суб'єктів, носіїв різноспрямованих інтересів.

Розв'язання суперечностей у системі економічних інтересів, викликаних невідповідністю обсягу фінансових ресурсів поточним потребам суб'єктів господарювання можливе шляхом розмежування повноважень у національній фінансовій системі на основі диференційованого врахування інтересів усієї сукупності суб'єктів економіки, причетних до формування і використання регіональних фінансів і фінансових ресурсів у складі кластера.

Фінансовий механізм взаємовідносин між суб'єктами кластера категоріально можна охарактеризувати як систему фінансово-економічних відносин між суб'єктами господарювання з приводу акумуляції, переміщення і використання фінансових ресурсів для здійснення кредитної, інвестиційної та діяльності з метою задоволення індивідуальних і погоджених потреб учасників кластера. Водночас ефективність фінансового механізму кластерних взаємовідносин зумовлюється поєднанням таких суб'єктних інтересів:

- для виробників і афельованих до них фінансово-кредитних та інвестиційних інститутів — отримання прибутку;
- для регіональних властей і муніципалітетів — створення позитивних зовнішніх ефектів (екстерналій) через підвищення рівня розвитку регіону, зростання добробуту населення і зниження соціальної напруги;
- для держави — створення інституційно-правових і фінансових умов для зростання економіки регіону і підвищення його конкурентоспроможності, що сприяє виникненню мультиплікаційного ефекту соціально-економічного розвитку сусідніх регіонів і економіки загалом.

Таким чином, регіональні кластери формують реальну можливість розроблення й реалізації масштабних інвестиційних проектів, які дають змогу в майбутньому створити потужне регіональне економічне ядро національної економіки, забезпечити залучення додаткових інвестицій в регіони, сприяють

подоланню сировинної орієнтації економіки, зміцненню господарських зв'язків з іншими регіонами і зарубіжними партнерами.

Галузі, що входять у кластер, зазвичай користуються підвищеною суспільною і державною увагою. На фундаментальні дослідження у відповідних сферах знання виділяються бюджетні асигнування, виникають наукові підрозділи інститутів і ВНЗ. Пов'язані з кластером професії стають престижними, а досягнення у відповідних галузях перетворюються на предмет національної гордості. Такі умови вельми сприятливі для появи венчурних підприємств, зайнятих пошуком проривних нововведень у межах спеціалізації кластера. Зрозуміло, що винахідницький потенціал фокусується на кластері і саме в його межах знаходить максимальну матеріальну і моральну підтримку як приватного бізнесу, так і держави.

Головна особливість кластера — його інноваційна орієнтованість. Природа кластера така, що в ньому можуть бути задіяні різні за формами власності і за видами господарської діяльності організації. У середині мережевої структури кластера виникають економічні відносини між приватними, державними (ВНЗ, НДІ), муніципальними (організації соціально-культурної сфери) суб'єктами [8].

Практичне структурування в єдину господарську систему різних підприємств і установ базується на поєднанні організаційного, нормативно-правового, управлінського, психологічного, фінансового, технологічного і технічного аспектів проблеми. Сучасні можливості Інтернету сприяють розвитку віртуальних форм організації бізнесу, до яких по праву належать кластери. Процес організації віртуального кластера має бути керованим і регулюватися уповноваженою на це організацією, надгалузевим Координаційним центром, що охоплює всі сфери діяльності господарювальних суб'єктів-учасників кластера.

Крім організації віртуального кластера, на Координаційний центр покладається також ряд інших функцій, таких як координація фінансових важелів управління, маркетингова політика, централізація НДДКР, організація технологічного ланцюжка між партнерами по бізнесу, підготовка кадрів і низка інших загальних питань, що стосуються всіх учасників кластера. Координаційний центр концентрує в собі функції, якими окремо не наділений жоден із учасників кластера, водночас він не займається всією повнотою функцій, які властиві кожному окремо взятому підприємству-партнеру.

Серцевиною віртуального кластера є базова компетенція, якою наділяються Координаційний центр

і підприємства-партнери [9, с. 80]. Тому великого значення набуває діяльність по збору і структуризації інформації про партнерів, стосовно побудови інформаційної моделі, що визначає межі рівня компетенції підприємств-партнерів. По суті, комерційний успіх віртуального кластера залежить від того, наскільки визначена і сфокусована в кластері базова компетенція.

Безумовно, що інформація про базову компетенцію вимагає структурування таким чином, щоб стало можливим вивчення і підбір в кластер партнерів, які відповідають рівню компетенції створюваного віртуального кластера. Попри це, базова компетенція має бути використана для підтримки ухвалення стратегічного рішення і здійснення управління кластером. Принципово важливим моментом є розуміння учасниками, що вступ до кластера для кожного з них завжди супроводиться відмовою від якихось функцій і перейняттям на себе додаткових зобов'язань. Водночас безпосереднє використання інформаційно-комунікаційних технологій дає змогу відстежувати в режимі реального часу основні бізнес-процеси і швидко реагувати на зміни, що відбуваються усередині системи.

Повноцінних кластерів в Україні поки що не існує, оскільки в регіонах важко виділити одну кластероутворювальну галузь. Проте в деяких галузях є значна кількість інновацій для прориву в розвитку. Тому, очевидно, має сенс говорити про мегакластерний підхід, відповідно до якого в кожному регіоні може бути створений мегакластер.

Мегакластери — це групи горизонтальних кластерів, утворених мережею, тобто великою кількістю підприємств, що належать до різних секторів економіки і характеризуються високою мірою агрегації. Механізми сприяння взаємообміну між кластерами в мегакластері забезпечують рух інформації та координації інтересів горизонтально і вертикально пов'язаних між собою підприємств на засадах особистих взаємозв'язків, що виникають в наукових співтовариствах, професійних асоціаціях та зумовлені географічною близькістю, галузевими ознаками, спільними цілями, пайовою участю в акціонерній власності, взаємодією між директорами підприємств, нормами поведінки. Мегакластер стає засобом подолання замкнутості на внутрішніх проблемах, інертності, негнучкості і змов між суперниками, які зменшують або повністю блокують благодійний вплив конкуренції і появу нових підприємств, створює сприятливі умови для великих капіталовкладень. З огляду на це властивим мегакластеру позитивним моментом

стає ефект «синергії» (економії на масштабі), завдяки якому його потенціал більший, ніж проста сума окремих кластерів. У процесі розвитку мега-кластера економічні ресурси починають притікати до нього з ізольованих галузей, які не можуть використовувати їх із такою ж продуктивністю [10].

Під мегакластером інноваційної активності розуміємо сукупність базисних нововведень, сконцентрованих на певному відрізку часу і в певному економічному просторі. Кластерна форма організації інноваційної діяльності сприяє створенню особливої форми інновації — «сукупного інноваційного продукту». Така інновація є продуктом діяльності декількох підприємств або дослідних інститутів з різних галузей і сфер діяльності, що дає можливість прискорити поширення їх по мережі взаємозв'язків у загально регіональному економічному просторі. До того ж різноманітність різних джерел технологічних знань і зв'язків полегшує комбінацію чинників досягнення конкурентних переваг і стає передумовою будь-якої інновації.

Об'єднання в мегакластер на основі вертикальної інтеграції формує не спонтанну концентрацію всіляких технологічних винаходів, а певну систему поширення нових знань і технологій. Водночас найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій у конкурентні переваги є формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками мегакластера.

Інноваційний мегакластер як найефективніша форма досягнення високого рівня конкурентоспроможності являє собою об'єднання різних організацій (промислових компаній, дослідних центрів, органів державного управління, громадських організацій), що дає можливість використовувати переваги двох способів координації економічної системи, — внутрішньої ієрархії й ринкового механізму, сприяє швидкому й ефективному розподілу нових знань, наукових відкриттів і винаходів.

Для економіки регіону кластери окремо і мега-кластер загалом виконують роль точок зростання внутрішнього ринку. Услід за першим (ключовим) утворюються нові кластери і конкурентоспроможність регіону загалом підвищується.

За допомогою мегакластера органи державної влади і управління можуть ефективніше використовувати нові ринкові тенденції в цілях соціально-економічного розвитку регіону. Кластерний підхід надає органам влади інструментарій ефективної взаємодії з бізнесом, дає змогу глибше розуміти його характерні показники і тактичні завдання, цілеспрямовано, реально і мотивовано здійснювати

стратегічне планування ресурсів регіону, розвитку територій.

Висновки. Інтеграційні утворення, кластери і мегакластери являють собою рушійну силу розвитку економіки і їх справедливо можна вважати інноваційними системами прикладного значення, оскільки науково-технічний і соціально-економічний розвиток базується на концентрації національних ресурсів, а посилення інтелектуального, професійного і організаційного потенціалу країни неможливе у відриві від соціуму і його духовного життя. Ключовим чинником успіху при розробленні та реалізації стратегій розвитку інтеграційних об'єднань і територіальних кластерів є активна позиція лідерів бізнесу і позитивне партнерство, що дає змогу досягти балансу інтересів різних підприємницьких груп у регіоні.

Висвітлені ключові теоретико-методологічні принципи і підходи до створення і функціонування інтеграційних об'єднань і кластерних систем базуються на досвіді економічно розвинених країн, необхідності розв'язання актуальної проблеми в регіонах і слугують основою для розроблення кластерної стратегії соціально-економічного розвитку територій. Наявність мегакластера як і переважання в економіці регіону кластерів, а не ізольованих компаній і галузей, має важливе значення для економічної безпеки регіону.

Використані джерела

1. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва / [За ред. П. Т. Саблука]. — К.: ІАЕ, 1999. — 532 с.
2. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: ідентифікація і мотиви здійснення / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. — 2006. — № 1. — С. 40—54.
3. Нестерчук Ю.О. Інтеграційні процеси в аграрно-промисловому виробництві: моногр. / Нестерчук Ю. О. — Умань: Сочінський, 2009. — 372 с
4. Россоха В.В. Теоретико-методологічні засади розвитку виробничо-економічних систем: синергетичний підхід / В. В. Россоха // АгроІнКом. — 2005. — № 9—10. — С. 47—54.
5. Інтеграція / Матеріал з вікіпедії — вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Інтеграція>.
6. Портер М. Конкуренція / Потрер М.; пер. с англ. — М.: Вільямс, 2005. — 608 с.
7. Хамидуллин Ф.Ф. Институциональные факторы становления и развития малого предпринимательства / Хамидуллин Ф. Ф. — М.: Креативная экономика. — 2007. — 284 с.
8. Ласкина Е.В. Экономика региона. — 2007. — № 17 (ноябрь, III выпуск). — С. 3—47.
9. Боукен Р.Б. Стрoение организациoнного знания на виртуальных предприятиях // Проблемы теории и практики управления. — 2004. — № 6. — С. 78—85.
10. Масюк Н.Н. Кластер как способ укрепления экономической безопасности региона / Н. Н. Масюк, М. А. Бушуева // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. — 2006. — № 12. — С. 56—63.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті висвітлено проблему та концепцію сталого розвитку як економічну модель розвитку суспільства, в якій поєднуються та узгоджуються потреби екологічної динаміки з соціально-економічним прогресом. Проаналізовано підходи до визначення сутності категорії «сталий розвиток». Обґрунтовано концептуальні засади сталого розвитку аграрних підприємств. Визначено зміст поняття «сталий розвиток аграрного підприємства».

У сучасному світі питання економічної самостійності, безпеки і сталого розвитку країн стають ключовими. Сталість є однією з найважливіших вимог зростаючої траєкторії розвитку будь-якої системи, у т. ч. й соціальної. Модель сталого розвитку має загальнонаукове, методологічне значення, є альтернативою парадигмі економічного зростання. В Україні інтерес до проблем сталого розвитку зумовлений прийняттям концепції сталого розвитку, яка нині реалізується на національному рівні [9, с. 5].

Значний внесок у дослідження проблеми сталого розвитку зробили провідні зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема З. Бжезинський, Г. Дейлі, Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз, Й. Рандерс, Е. Пестел, М. Месарович, О.Г. Білорус, І.М. Вахович, В.І. Вернадський, Б.В. Буркинський, І.К. Бистряков, Т.П. Галушкіна, З.В. Герасимчук, М.А. Голубець, Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, М.І. Долішній, М.З. Згуровський, В.І. Куценко, Л.Г. Мельник, Л.Г. Руденко, Н.В. Павліха, О.Л. Попова, В.К. Терещенко, В.Я. Туниця, М.А. Хвесик, В.Я. Шевчук, І.В. Шевченко, О.В. Шубравська та ін.

Проте, проблема забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств є, наразі, недостатньо дослідженою.

Метою статті є аналіз методичних підходів до визначення сутності категорії «сталий розвиток», обґрунтування концептуальних засад сталого розвитку аграрних підприємств, визначення змісту поняття «сталий розвиток аграрного підприємства».

Починаючи з середини ХХ ст. провідні світові науковці та економісти усвідомили необхідність формування нової економічної моделі розвитку суспільства, яка б дала змогу поєднати та узгодити потреби екологічної динаміки з соціально-економічним прогресом.

Нагальну необхідність формування нової економічної моделі розвитку суспільства спричинили такі негативні наслідки, викликані втручанням людини у природну систему: порушення екологічної рівноваги,

зростання обсягів використання природних ресурсів, погіршення стану навколишнього середовища, техногенні катастрофи тощо. Безумовно, світова спільнота відчула вплив чинників, що призвели до погіршення умов життя та кардинальним чином змінили уявлення людей про нагальну необхідність узгодження потреб економічного зростання і раціонального природокористування, збереження і відтворення навколишнього середовища. На наш погляд, вищезазначені причини зумовили формування концептуальних підходів до категорії «сталий розвиток».

Наприкінці 70-х років ХХ ст. група незалежних вчених створює так званий Римський клуб, який займався оцінюванням проблем та прогнозуванням довгострокових наслідків світового розвитку. До цього клубу входили незалежні експерти: науковці, діячі культури, бізнесмени, державні діячі з більш ніж п'ятдесяти країн світу. Саме вчені Римського клубу сформували першу концепцію суспільного розвитку, яка базувалася на комп'ютерній моделі динаміки глобальних процесів. Авторами цієї концепції були Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз, Й. Рандерс, У. Беренс, які підготували колективну працю «Межі росту. Доповідь Римському клубу».

Висновки зроблені вченими змусили замислитись про майбутнє Землі. Згідно прогнозу Д. Медоуза та його колег, людство впевнено йде назустріч катастрофі, уникнути якої неможливо без прийняття заходів щодо обмеження і регулювання виробництва та зміни критеріїв прогресу. Книга попереджала про те, що матеріальне зростання не може продовжуватись до безкінечності на планеті, яка має обмежені ресурси, та вимагала відмовитись від підвищення кількості (росту) на користь якості (розвитку). Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз, Й. Рандерс підготували три книги з проблеми сталого розвитку суспільства: «Межі росту», «За межами росту», «Межі росту. 30 років потому». Вчені стверджували, що людство очікує екологічна революція, яка повинна змінити його пріоритети і ціннісні орієнтири [10, с. 8–9].

Ми повністю поділяємо погляди Донелли Медоуза та його колег, оскільки нині особливої актуальності набувають питання екології, турботи про довкілля, раціонального використання природних ресурсів, використання відновлювальних джерел енергії, подолання бідності. Без розв'язання цих проблем сталий розвиток неможливий.

У 80-х роках ХХ ст. у науковій літературі отримав поширення термін «сталий розвиток», яким позначали соціально-економічний та екологічний розвиток, спрямований на збереження життя на всій планеті, на розумне задоволення потреб людей при одночасному покращенні якості життя нинішніх та прийдешніх поколінь, на дбайливе користування ресурсами планети та збереження навколишнього середовища. Головним постулатом цієї концепції стала ідея про те, що розвиток економіки може і повинен бути таким, щоб не супроводжувався небезпечним забрудненням та руйнуванням навколишнього середовища [14, с. 106].

На концептуальному рівні, наразі, є суттєві розбіжності щодо визначення сутності сталого розвитку та його розуміння. У 1987 р. в доповіді Комісії ООН «Наше спільне майбутнє» було вперше застосовано термін «сталий розвиток». Що стосується концепції сталого розвитку, то вона була сформована та оприлюднена на першій конференції ООН з навколишнього середовища (1973 р., м. Стокгольм, Швеція).

Появу терміну «сталий розвиток» (СР) (*sustainable development*) пов'язують з ім'ям прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундтланд, яка сформулювала його у звіті «Наше спільне майбутнє», підготовленому для ООН і опублікованому 1987 р. Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку. Вона визначала його як розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, проте не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [13, с. 146].

Однак, автори цього документа не були першими, хто запровадив у політичний і науковий вжиток поняття «усталений розвиток» або «сталий розвиток». Власне прикметники «усталений», «сталий» означають, що певний процес є стійким, міцним, надійним, перспективним. У цьому сенсі досить вдалими є французьке «*durable*» (сталий, довготривалий) і особливо англійське слово «*sustainable*». Поняття «усталеність» у концептуальному плані глобального розвитку починає вживатися на початку 70-х років ХХ ст. у дебатах про стан навколишнього середовища. Якщо говорити про сучасний стан доктрини сталого розвитку, то тут безперечно домінує англомовне поняття «*sustainable development*» [1, с. 51–52].

Ми повністю поділяємо погляди Г.Х. Брундтланд щодо визначення сутності сталого розвитку, як такого, що дозволяє людині задовольнити нагальні потреби й не перешкоджає інтересам майбутнім поколінь (зокрема це передбачає раціональне природо-користування, захист довкілля і т.п.).

Ідеї сталого розвитку були офіційно проголошені на Міжнародній конференції з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Самміт Землі) United Nations Conference on Environment and Development (Earth Summit), Rio de Janeiro 1992 р. Ця конференція розглядала оточуюче середовище і соціально-економічний розвиток як взаємопов'язані

і взаємозалежні сфери. У головному документі, прийнятому на цій конференції — «Порядок денний на ХХІ ст.» (Agenda 21), що розглядався як програма всесвітнього співробітництва, сталий розвиток пов'язується з гармонічним досягненням таких цілей: високої якості навколишнього середовища і здорової економіки для всіх народів світу; задоволенням потреб людей і збереженням сталого розвитку протягом тривалого періоду [2, с. 141–142]. Отже, ця конференція затвердила основні положення концепції сталого розвитку.

Важливим досягненням Міжнародної конференції з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро (Самміт Землі) було те, що вчені й політики дійшли консенсусу в тім, що для запобігання виникненню кризи у глобалізованому світі необхідно спільними зусиллями мінімізувати вплив негативних ринкових чинників, на кшталт того, як це вдалося розвиненим країнам. Проте, негативні настрої наукової громадськості викликали саме екологічні проблеми. Всі зазначені погляди вплинули на формування сталого розвитку у 80–90-х роках ХХ ст.

У вересні 2002 р. у м. Йоганнесбург (ПАР) відбувся Всесвітній самміт з проблем сталого розвитку (Ріо +10), на якому були прийняті «План дій» і «Політична декларація». Ці документи визначили глобальні тенденції розвитку людства у ХХІ ст., а також цілі, зобов'язання і часові межі стосовно значної кількості питань, вирішення яких сприятиме поліпшенню життя людей у всіх регіонах світу. Водночас на самміті були відмічені значні невиконання рішення щодо охорони довкілля і переходу до сталого розвитку за період 1992–2002 рр. Донині у світі існують серйозні проблеми: бідність, нераціональне використання природних ресурсів, забруднення довкілля, які не дають змоги повною мірою забезпечити сталий розвиток.

Через двадцять років після зустрічі на вищому рівні «Самміт Землі», де країни-члени ООН прийняли переглянуту концепцію економічного розвитку, досягнення соціальної справедливості і забезпечення охорони навколишнього середовища, ООН знову запросила уряди, міжнародні організації та основні групи спільно виробити низку дієвих заходів, спроможних знизити рівень бідності і одночасно сприяти створенню гідних робочих місць, чистої енергетики та більш раціонального і справедливого використання природних ресурсів. У м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія) у червні 2012 р. відбулася Конференція Організації Об'єднаних Націй з питань сталого розвитку (Ріо +20). Ця конференція допомогла визначити шляхи створення безпечнішого, справедливішого, менш забрудненого, більш «зеленого» і процвітаючого світу для всіх. Генеральний секретар конференції Ріо +20 Ша Цзукан слушно зазначив: «Сталий розвиток не має альтернатив! Це єдиний шлях, що дозволяє всьому людству нормально жити на нашій унікальній планеті. Ріо +20 дає нашому поколінню можливість обрати цей шлях» [20].

Конференція Організації Об'єднаних Націй з питань сталого розвитку (Ріо +20) — це важливий крок у напрямі забезпечення сталого розвитку, використання відновлювальних джерел енергії, ведення органічного сільського господарства.

За своєю сутністю, сталий розвиток (*sustainable development*) — це загальна концепція стосовно встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їхню потребу у безпечному і здоровому довкіллі. Ряд теоретиків і прихильників сталого розвитку вважають його найперспективнішою ідеологією XXI ст. і навіть усього третього тисячоліття, яка з поглибленням наукової обґрунтованості витіснить існуючі фрагментарні, неспроможні забезпечити збалансований розвиток цивілізації світоглядні ідеології. Сталий розвиток являє собою керований розвиток. Основою його керованості є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дають змогу швидко моделювати різні варіанти напрямів розвитку, з високою точністю прогнозувати його результати і вибрати оптимальний з них [17].

Термін «сталий розвиток» є офіційним українським відповідником англійського терміну «англ. *sustainable development*», дослівним перекладом якого з урахуванням контексту може бути «життєздатний розвиток» а за

сенсом — «самопідтримуваний розвиток». Інколи цей термін тлумачать як всебічно збалансований розвиток, що є альтернативою парадигмі економічного зростання, яка ігнорує екологічну небезпеку від розвитку за екстенсивною моделлю [19]. Різні аспекти сутності сталого розвитку представлені в табл.

Нині існує понад 100 визначень терміну «сталий розвиток». Практично всі тлумачення, у т. ч. й подані у табл. досить чітко виокремлюють економічний, екологічний і соціальний складники, акцентуючи увагу на важливості їх збалансованості. Отже, розвиток впродовж тривалого періоду може забезпечуватись тільки за умови гармонійного поєднання цих трьох компонент (рис.).

Незважаючи на те, що усі визначення терміну «сталий розвиток» є досить слушними, на нашу думку, сталий розвиток має охоплювати, насамперед, положення щодо забезпечення соціальної справедливості, запобігання національної і расової дискримінації. Як правило, у країнах з низьким рівнем розвитку економіки ці вимоги часто ігноруються. На жаль, у нашій країні термін «сталий розвиток» найчастіше використовують як еквівалент постійного зростання економічних показників (країни, регіонів, окремих галузей економіки). Ми вважаємо, що таке тлумачення цього поняття є неприйнятним.

Таблиця

Підходи до тлумачення сутності поняття «сталий розвиток»

Автор	Характеристика поняття «сталий розвиток»
Г.Х. Брундтланд (Комісія ООН з навколишнього середовища і розвитку) [21]	Сталий розвиток — задовольняє нинішні потреби й не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби
Міжнародна конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку (Самміт Землі, 1992 р.) United Nations Conference on Environment and Development (Earth Summit), Rio de Janeiro [13]	Сталий розвиток — дає можливість на довгостроковій основі забезпечити стабільний економічний ріст, не допускаючи деградації природного середовища. Право на розвиток має бути реалізоване таким чином, щоб задовольнити потреби у розвитку і охороні навколишнього середовища існуючого і майбутніх поколінь
Герасимчук З.В., Вахович І.М. [3, с. 20]	Сталий розвиток — це процес соціально-економічного розвитку за умови забезпечення екологічної рівноваги соціо-еколого-економічної системи певної суспільної формації
Герасимчук З.В. [4, с. 28]	Сталий розвиток — це процес забезпечення функціонування територіальної системи із заданими параметрами в певних умовах протягом необхідного терміну, що веде до гармонізації чинників виробництва та поліпшення якості життя сучасних і наступних поколінь за обставин збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища
Данилишин Б.М., Шостак Л.Б. [5, с. 10]	Раціональний сталий розвиток — це така система відносин суспільного виробництва, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним ростом, нормалізацією якісного стану природного середовища, ростом матеріальних і духовних і потреб населення
Мочерний С.В. [6, с. 277]	Сталий розвиток — це незворотні та закономірні сутнісно-якісні зміни суспільства на основі оптимального поєднання і раціоналізації економічної, екологічної та соціальної сторін такого розвитку з урахуванням потреб майбутніх поколінь. Важливою умовою сталого розвитку є якісне економічне зростання
Шевчук В.Я. [15]	Сталий розвиток — це процес гармонізації продуктивних сил, задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи та вимогами людей усіх поколінь
Шубравська О.В. [16]	Узгоджений розвиток економічних і соціальних процесів, а також навколишнього природного середовища
Вікіпедія. Вільна енциклопедія [17]	Сталий розвиток (<i>sustainable development</i>) — загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їхню потребу у безпечному і здоровому довкіллі

Джерело: сформував автор на основі [11, с. 87—89].

Для того, щоб забезпечити найвищу ефективність суспільного розвитку завдяки ефекту синергії, необхідно визначити цілі, що є інтегрованими для всіх трьох його підсистем (економічної, екологічної і соціальної). На рис. представлено ядро концепції – сталий розвиток, а також зони компромісів:

стерпний розвиток – компроміс між інтересами суспільства та збереженням довкілля;

справедливий розвиток – досягнення консенсусу між соціальною та економічною підсистемами, тобто забезпечення можливості задоволення елементарних потреб всіх людей;

життєздатний розвиток – досягнення узгодженості між екологічною та економічною підсистемами, тобто забезпечення раціонального природокористування та збалансування економічних потреб з екологічними можливостями планети, зокрема відносно використання енергії.

Ці зони компромісів становлять основу сталого розвитку, оскільки забезпечують досягнення цілей збалансованого соціально-економічного і екологічного розвитку – екологічної безпеки, соціальної справедливості, соціального прогресу і економічної ефективності, реалізація яких дає змогу задовольнити основні критерії сталості.

Визначення сутності поняття «сталий розвиток» дозволяє перейти до розгляду концептуальних засад сталого розвитку сільського господарства в цілому та аграрних підприємств, зокрема. Так, основним інструментом забезпечення сталого розвитку сільського господарства є реалізація багатофункціональної ролі цієї галузі економіки в суспільстві. Згідно визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic

Cooperation and Development – OECD) концепція багатофункціональності сільського господарства базується на діяльності, що забезпечує не лише отримання продукції (продукти харчування, корми, біопаливо) та гарантування продовольчої безпеки країни, але й такі суспільні блага, як збереження агроландшафтів. Виходячи з цих позицій, сільське господарство є унікальним інструментом забезпечення сталого розвитку суспільства – один з видів економічної діяльності, постачальник екологічних послуг та джерело доходів.

Оскільки Україна з 2008 р. є членом Світової організації торгівлі (СОТ), доцільно визначити гармонізовані напрями для розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки. Для цього слід здійснити аналіз основних вимог СОТ у сфері регулювання конкуренції на ринках сільськогосподарської продукції, а також практики реалізації Спільної аграрної політики ЄС. Виходячи з цих позицій, основним напрямом для розвитку національної аграрної сфери економіки, на нашу думку, є формування інституціональної системи забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств. Вона має базуватись на гармонійному поєднанні аграрної політики і підтримки сільського розвитку.

Що стосується нормативно-правового забезпечення сталого розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки, то в Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 р. закладено лише окремі положення щодо декларування сталого розвитку аграрної сфери. У цьому нормативно-правовому акті зазначено, що основними складниками державної аграрної політики є комплекс правових, органі-

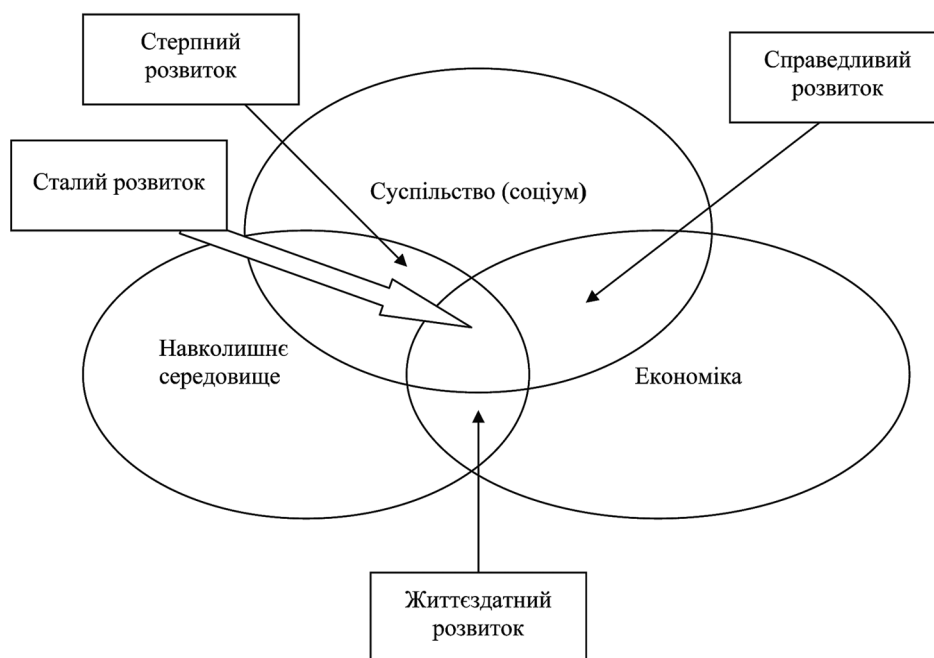

Рис. Гармонійне поєднання економічного, екологічного і соціального елементів в концепції сталого розвитку, сформовано автором на основі [18]

заційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій [7]. Сформульовані у законі стратегічні засади державної аграрної політики є тотожними основним загальноприйнятим положенням сталого розвитку, хоча у зазначеному документі відсутні чіткі цілі стосовно екологічної складової.

Хоча від часу офіційного визнання світовою спільнотою концепції сталого розвитку пройшло понад 20 років, в Україні на державному рівні ще не сформована збалансована стратегія сталого розвитку аграрного сектору економіки. На нашу думку, така стратегія має базуватись на національному інтересі та прагненні гармонізувати основні концептуальні положення розвитку зі світовими розробками. Основними стратегічними засадами сталого розвитку агросфери доцільно обрати ефективну реалізацію конкурентних переваг, збереження та нарощування агроресурсного потенціалу, а також оптимальне його застосування з метою досягнення лідируючих позицій у відповідних цільових сегментах як внутрішнього так і зовнішнього ринків агропродовольчої продукції.

Ми поділяємо думку відомої української вченої О.Л. Попової стосовно того, що врахувавши досвід країн-членів ЄС стратегічні заходи щодо забезпечення сталого розвитку вітчизняних аграрних підприємств можна згрупувати за чотирма пріоритетними напрямками еволюції аграрного сектору:

1) підвищення рівня конкурентоспроможності на основі поліпшення людського капіталу, якості продукції і діяльності;

2) покращення агроландшафтів;

3) поліпшення рівня і якості життя сільського населення шляхом диверсифікації діяльності аграрних підприємств;

4) поживлення ділової активності стосовно сільськогосподарського та сільського розвитку [12, с. 9].

Висновки. Першочерговими завданнями екологізації аграрного сектору економіки України є припинення недбалого використання природних ресурсів, насамперед землі; формування оптимальних агроландшафтів; забезпечення розвитку сільського господарства на основі агроекологічної стратегії та сприяння органічному землеробству. Виходячи з цього, поняття «сталий розвиток аграрного підприємства» нами визначено як системний процес функціонування підприємства із заданими параметрами, у певних умовах, впродовж необхідного терміну, який сприяє збалансуванню і гармонізації економічних, соціальних та екологічних складників його діяльності, а також поліпшенню рівня і якості життя сучасних і наступних поколінь сільського населення за умови збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього

середовища (агроландшафтів, земельних та інших природних ресурсів тощо).

Використані джерела

1. Білорус О.Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток: системні маркетингові дослідження / О. Г. Білорус, Ю. М. Машейко. — К.: МАУП, 2005. — 492 с.
2. Буркинський Б.В. Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития // ИПРЭИ НАН Украины. / Буркинський Б. В., Степанов В. Н., Харичков С. К. — Одеса: Фенікс, 2005. — 576 с.
3. Герасимчук З.В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону: моногр. / З.В. Герасимчук, І.М. Вахович. — Луцьк: ЛДТУ, 2002. — 248 с.
4. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика: моногр. / Герасимчук З. В. — Луцьк: Надстир'я, 2008. — 528 с.
5. Данилишин Б.М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шостак. — К.: СОПС України НАНУ. — 1999. — 367 с.
6. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / [С. В. Мочерний, Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І.]; за ред. С.В. Мочерного. — Львів: Світ, 2006. — Т. 2. — 568 с.
7. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 р. № 2982-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/>
8. Калита П.Я. Мотивация к совершенствованию как фактор развития цивилизации / П. Я. Калита // Стандарты и качество. — 2011. — № 11. — С. 48—51.
9. Кінаш І.П. Сталый розвиток як парадигма суспільного зростання / І. П. Кінаш // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. — 2012. — № 1(27). — С. 5—9 (Серія «Економічні науки»).
10. Медоуз Д. Пределы роста. 30 лет спустя / Донелла Медоуз, Йорген Рандерз, Денис Медоуз; пер. с англ. — М.: Академкнига, 2008. — 342 с.
11. Орлов О.Г. Збалансованість як складова концепції сталого розвитку суспільства / О. Г. Орлов // Збірник наукових праць Луцького національного технічного ун-ту. — 2011. — Вип. 8(31). — Ч. 2. — С. 83—91 (Економічні науки. — Серія «Регіональна економіка»).
12. Попова О.Л. Сталый розвиток агросфери України: політика і механізми: моногр. / Попова О. Л. — К.: НАН України, Ін-т екон. та прогноз., 2009. — 352 с.
13. Порядок денний на XXI століття: Програма дій ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Самміт «Планета Земля», 1992 р.); пер. з англ. — [2-ге вид.]. — К.: Інтелсфера, 2000. — 360 с.
14. Саркісян Л.Г. Генезис дослідження теорії сталого розвитку / Л. Г. Саркісян, О. М. Вертецька // Економічний простір: зб. наук. праць Придніпровської державної академії будівництва та архітектури (ПДАБА). — Дніпропетровськ, 2011. — № 46. — С. 105—110.
15. Шевчук В.Я. Про концепцію переходу України до сталого розвитку / В. Я. Шевчук // Проблеми сталого розвитку України: зб. наук. праць. — К.: БМТ, 2001. — С. 42—55.
16. Шубравська О.В. Сталый економічний розвиток: поняття і напрям досліджень / О. В. Шубравська // Економіка України. — 2005. — № 1. — С. 36—42.
17. Сталый розвиток / Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Сталый_розвиток.
18. Sustainable development / Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Sustainable_development.
19. Коробко Б. Енергетика та сталий розвиток. Інформаційний посібник для українських ЗМІ. — К., 2007 [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.mama-86.org.ua/archive/files/esd_new_web.pdf.
20. Рио +20. Конференція ООН по устойчивому развитию [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.un.org/ru/sustainablefuture/brochure.pdf>.
21. Earth Summit [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.un.org/geninfo/bp/envir2.html>.

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА НА ЗАСАДАХ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Розглянуто особливості інтенсифікації в сучасних умовах розвитку агропромислового виробництва. Встановлено історичні передумови формування та нагальну потребу впровадження екологічної культури землеробства.

Сучасна демографічна, екологічна та продовольча ситуація в Україні супроводжується постійно зростаючою напругою на ринках енергоносіїв та природних ресурсів і формує нові погляди та підходи до умов функціонування і розвитку аграрного виробництва. Особливо гострими стають проблеми інтенсифікації, які нерозривно пов'язані з використанням додаткових ресурсів. Тому інтенсифікація сучасного аграрного виробництва повинна базуватись на системному використанні земельних, кліматичних, водних, біологічних та інших ресурсів.

На даному етапі розвитку сільського господарства в нашій країні існує гостра проблема не лише фактичної обмеженості ресурсів, а й відсутності психологічної основи щодо раціональних підходів до інтенсифікації всього агропромислового виробництва. Сформовані ще за часів Радянського Союзу погляди на інтенсивне виробництво не можуть використовуватись нині, оскільки принцип отримання найвищих врожаїв залишається диспропорційним і затратним щодо економіки. Прихильники «затратної» концепції під інтенсифікацією розуміли процес концентрації матеріальних засобів та праці на одній і той же земельній площі. На зміну їй прийшла, так звана, «результативна» концепція, характерною особливістю якої стало нове сприйняття кінцевого результату виробництва та виходу продукції з одиниці площі. Дана концепція гостро ставить питання ефективності використання природних, трудових та матеріальних ресурсів, а також результатів від додаткових капіталовкладень.

Метою статті є висвітлення сучасних поглядів на процеси інтенсифікації виробництва в контексті концепції сталого розвитку та формування екологічної культури природокористування.

Так, Н.О. Моїсеєнко і М.В. Попов у своїй науковій праці визначають, що критерієм інтенсифікації повинно бути «лише таке зростання витрат на одиницю площі, яке супроводжується випередженням приросту продукції та прибутку із тієї ж

площі» [1, с. 36]. Своє визначення сутності процесу інтенсифікації при результативній концепції дає І.Ф. Суслов. Вчений зазначає, що «інтенсифікація – це процес підвищення корисної віддачі, нарощування кінцевих результатів від залучення у виробництво засобів та інших ресурсів» [2, с. 57].

Вагомий вклад у формування підходу раціонального ставлення до ресурсів виробництва зробив Римський клуб. У доповіді «Межі зростання», що вийшла у 1972 р., вперше було розглянуто довготермінові наслідки глобальної тенденції зростання населення планети, промислового і сільськогосподарського виробництва, споживання природних ресурсів та забруднення довкілля. Матеріали доповіді заклали основу для формування сучасної концепції сталого розвитку. Завдяки цьому дослідженню була встановлена принципова відмінність між поняттями зростання (англ. *growth*) та розвитку (англ. *development*). Під зростанням розуміють збільшення обсягів шляхом тієї чи іншої переробки сировини, тоді як розвиток означає передусім розширення та реалізацію потенційних можливостей. Якщо зростання передбачає збільшення за кількісними параметрами, то розвиток наголошує на покращенні або зміні якості. Наша планета еволюціонує в часі без зростання. Тому людське суспільство, що є підсистемою обмеженої за фізичними параметрами Землі, має зрештою адаптуватись до схожої парадигми розвитку – «сталого розвитку» [3]. На цьому етапі розвитку економіки агропромислового виробництва формується принципово нове уявлення про поняття «ефект» від господарської діяльності, яке вбачає отримання максимального виходу продукції з одиниці земельної площі за мінімальних витрат з метою задоволення соціальних потреб шляхом економії засобів виробництва.

Однією з наступних доповідей Римського клубу, що вийшла у 1997 році «Фактор чотири: Витрат – половина, віддача – подвійна», був сформований революційний підхід до збільшення продуктивності ресурсів та матеріалів, а також планування за принципом найменших витрат.

Автори доповіді Е. Вайцеккер, Е. Ловінь і Л. Ловінс вважають, що продуктивність ресурсів може і повинна збільшитися в чотири рази. Багатство, що

«витагають» з одиниці природних ресурсів, можна зчетверити. Таким чином, ми можемо жити вдвічі краще і водночас витратити в два рази менше [4, с. 13]. Головною тезою доповіді є не пропаганда посиленої інтенсифікації усіх процесів, а перегляд підходів, що супроводжуються інтенсифікацією. Тобто провідною ідеєю будь-якого власника повинен стати пошук шляхів збільшення продуктивності наявних ресурсів та матеріалів виробництва.

Сучасний етап розвитку суспільства та інновацій змушує науковців по-новому дивитися на процес інтенсифікації й постійно вносити корективи до підходів та методів його оцінки. Настав час кардинальних змін не лише елементів та засобів технологій, а й нового мислення та ставлення до процесу виробництва та отримання доходу як кінцевого результату.

На нашу думку, особливо ретельно ці питання слід розглянути у рослинництві, адже саме у цьому виді виробництва задіяні майже усі види ресурсів: земельні, водні, кліматичні та біологічні. А частка рослинництва у загальному обсязі сільськогосподарського виробництва України за 2011 рік становила 69,5 %.

Стратегічні питання щодо раціонального використання усіх факторів виробництва та необхідність принципово нових підходів і ставлення до інтенсифікації розглядаються в різних аспектах. Так, головною метою стратегії розвитку сучасного рослинництва є забезпечення стабільного нарощування виробництва продукції для потреб внутрішнього і зовнішнього ринку та підвищення ефективності галузі. Досягнення поставленої мети можливе лише за умови підвищення економічного потенціалу агроєкосистем шляхом використання таких системоутворюючих чинників, як підвищення родючості ґрунтів, зниження хіміко-техногенного навантаження на екобіоценози, зростання їх адаптивних властивостей, використання новітніх сортів рослин і технологій їх вирощування, що забезпечують найвищу окупність ресурсів [5, с. 12–20]. Багато вчених в інтенсифікації рослинництва вбачають не лише основу для продовольчої незалежності, а й базу для виходу на міжнародні ринки, що формує певний авторитет держави в економічному просторі.

Виробництво продукції рослинництва має специфічні особливості просторового обмеження наявними земельними ресурсами та кількісного (вихід продукції) — біологічним потенціалом та природними ресурсами.

Однією з найкритичніших проблем нині є стан земельних ресурсів в Україні. Через те, що більша частина земель сільськогосподарського призначення знаходиться у приватній власності, контролювати та притягувати до відповідальності землекористувачів складно, майже неможливо. В умовах госпрозра-

хунку ефективно діяв механізм екологічної відповідальності підприємств за порушення установлених природоохоронних норм. Одним з елементів такого механізму була плата за забруднення природного середовища понад установлені підприємству ліміти природокористування, виходячи з розміру прибутку або доходу колективу.

$$P_i = H \cdot \Delta M_i,$$

де: H — норматив плати за забруднення природного середовища понад установлені ліміти; ΔM_i — перевищення фактичних викидів забруднюючих речовин в навколишнє середовище над запланованими (в приведених одиницях) [6].

На жаль, нині в Україні відсутні дієві методи регулювання та важелі для оперативного контролю і покарання за нераціональне ведення господарської діяльності, спрямоване лише на отримання прибутку без збереження та накопичення природних ресурсів. Проте для створення системи «контроль—покарання» в Україні вже зроблені перші кроки, підкріплені Законами України «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про ґрунти та їх родючість», Указом Президента України «Про суцільну агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення», а також розробленими концепціями: Концепція охорони ґрунтів від ерозії; Концепція агрохімічного забезпечення до 2025 року; Концепція збалансованого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року; Концепції Загальнодержавної програми використання та охорони земель на період до 2022 року та ін.

Серед зазначених документів, на нашу думку, особливої уваги заслуговує Указ Президента України «Про суцільну агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення» та затверджений Порядок ведення агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки. Ці два документи встановлюють та регулюють процедуру виготовлення, видачі та застосування агрохімічного паспорта поля або земельної ділянки (ріллі, у т. ч. зрошуваної або осушеної).

Агрохімічна паспортизація проводиться з метою державного контролю за використанням земель сільськогосподарського призначення, зміною показників якісного стану і родючості ґрунту внаслідок господарської діяльності, порушенням норм внесення мінеральних і органічних добрив та засобів захисту рослин для збереження і відтворення довкілля. Для цього на підставі польових обстежень та лабораторних аналізів виготовляються агрохімічні картографи, складається технологічна та проектно-кошторисна документація і розробляються рекомендації щодо ефективного використання мінеральних та органічних добрив,

мікродобрив, хімічних меліорантів, мікробіологічних препаратів, регуляторів росту рослин, застоування сидеральних культур [7].

Хоча даний Порядок вступив в дію лише з 10.01.2012 року, ми вважаємо, що за умов належної організації процесу паспортизації вже найближчим часом можна зібрати оперативну та достовірну інформацію про стан земельних ресурсів у країні й не лише проаналізувати отримані дані, а й покарати підприємства, які тривалий час ведуть безвідповідальне, загарбницьке підприємництво на чорноземмах України.

Агрохімічна паспортизація має стати поштовхом для формування нового мислення та підходу оцідного ставлення до ресурсів природи, на яких тримається сільськогосподарське виробництво.

Не менш значимою за масштабами та наслідками є проблема забруднення й неефективного використання водних ресурсів. Інтенсивне ведення сільськогосподарського виробництва зумовлює виснаження водних ресурсів, погіршення відновлюваних процесів у воді та землі і загального стану екосистеми. Водні ресурси в Україні представлені майже усіма видами, але незважаючи на це у розрахунку на одного жителя вона займає одне з останніх місць у Європі і належить до малозабезпечених країн (на одну особу припадає 1 тис. м³ річкового стоку при граничному значенні у 1,7 тис. м³).

Останнім часом спостерігається тенденція до зниження запасів прісних вод та їх прогресуючого забруднення шкідливими стоками, що спричиняє порушення рівноваги екосистем та може призвести до втрати їх самовідновної здатності. З метою запобігання незворотних процесів у водній системі законодавство забезпечує заходами для врегулювання проблеми водокористування. Вже розроблені та введені в дію загальнодержавні програми «Розвитку водного господарства на період до 2020 року» і «Питна вода України» на 2006–2020 рр., задокументовано рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про стан безпеки водних ресурсів держави та забезпечення населення якісною питною водою в населених пунктах України».

Хоча держава всіляко намагається сприяти збереженню усіх видів природних ресурсів, О. Богачова вважає, що в законодавстві України існує наявна тенденція до нерівномірного розвитку його галузей і підгалузей. Це ускладнює досягнення їх збалансованого співвідношення. Так, законодавство з питань охорони здоров'я та екології значно відстає від швидких змін у законодавстві з економіки та правового забезпечення розвитку галузей національного господарства [8, с. 12].

Варто, очевидно, погодитись і з думкою про необхідність системного підходу до визначення пріоритетів, спрямованих на збереження та поліпшення умов

сільськогосподарського виробництва. При цьому основним принципом системного підходу до інтенсифікації має стати той, що характеризує взаємодію «природа—суспільство» і проявляється у сутності поняття «екологічна культура».

Розглядаючи різні аспекти і тлумачення поняття «культура», ми схиляємось до точки зору, що культура в цілому являє собою спосіб соціального існування, коли люди за допомогою матеріальних і духовних засобів забезпечують свій розвиток, а екологічна культура — це спосіб соціоприродного розвитку суспільства, коли забезпечується збереження і по можливості поліпшення навколишнього природного середовища [9, с. 6].

Висновок. Виснаженість та занедбаність усіх природних підсистем, безвідповідальне ставлення до наслідків інтенсивного виробництва, нехтування науковими принципами ведення сільськогосподарського виробництва зумовлює нагальну необхідність формування нового світогляду і нових підходів до розв'язання цієї проблеми. За таких умов особливого значення набуває розуміння поняття «екологічна культура», що являє собою специфічний спосіб мислення, спрямований на організацію діяльності, де головною метою стає задоволення соціальних потреб на засадах системного використання природних ресурсів шляхом їх накопичення, збереження і поліпшення для майбутніх поколінь.

Використані джерела

1. *Моисеенко Н.А.* Теория воспроизводства и управления социалистической экономикой / Н. А. Моисеенко, М. В. Попов. — М.: Мысль, 1976. — 212 с.
2. *Сулов И.Ф.* Интенсификация и ее особенности в сельскохозяйственном производстве / И. Ф. Сулов // Экономика сельского хозяйства. — 1986. — № 4. — С. 56–61.
3. Межі зростання [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.wikipedia.org.ua>.
4. *Вайцзеккер Э.* ФАКТОР ЧЕТЫРЕ. Затрат — половина, отдача — двойная. Новый доклад Римскому клубу / Вайцзеккер Э., Ловинс Э., Ловинс Л.; пер. с англ. А.П. Заварнищина, В.Д. Новикова; под ред. Г.А. Месяца. — М.: Academia, 2000. — 400 с.
5. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. — К.: ННЦ ІАЕ, 2012. — 182 с.
6. *Стеченко Д.М.* Управління регіональним розвитком: навч. посіб. / Д. М. Стеченко. — К.: Вища школа, 2000. — 223 с.
7. Про затвердження Порядку ведення агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки: Наказ міністерства аграрної політики та продовольства від 11.10.2011 р. № 536 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.
8. *Богачова О.* Удосконалення законодавства — основна мета законотворчого процесу / О. Богачова // Право України. — 2006. — № 5. — С. 10–14.
9. *Россоха В.В.* Методичні підходи оцінювання природно-біологічного потенціалу аграрної сфери економіки / Россоха В. В. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 96 с.

Лобас Н.Г. Экономическая идеология аграрного развития Украины: шаг назад, или вперед — к научной истине / Н. Г. Лобас, Г. А. Ореховский // *АгроИнКом*. — 2013. — № 1–3. — С. 14–18

Критически рассматриваются мировоззренческие принципы современных аграрных отношений в национальной экономике, которые привнесены извне и противоречат внутренним интересам украинского крестьянства. Утверждается мысль о необходимости опираться в развитии сельского хозяйства на объективные категории и законы классической науки политической экономии.

Шарапа О.Н. Роль аграрной палаты в организации деятельности самоуправляющихся объединений товаропроизводителей АПП / О. Н. Шарапа // *АгроИнКом*. — 2013. — № 1–3. — С. 19–25

Рассмотрены самоуправляющиеся хозяйственные объединения агропромышленного производства и роль Аграрной палаты в организации их деятельности. Проанализирован международный опыт функционирования аграрных палат.

Ревенко С.А. Социально-экономическая сущность формирования аграрного рынка / С. А. Ревенко // *АгроИнКом*. — 2013. — № 1–3. — С. 26–28

На принципах системного подхода рассмотрена социально-экономическая сущность, установлены основные факторы и структурные компоненты формирования аграрного рынка.

Гродзиевская К.О. Принципы формирования цены на сельскохозяйственную продукцию / К. О. Гродзиевская // *АгроИнКом*. — 2013. — № 1–3. — С. 29–32

Отражены основные принципы формирования цены на сельскохозяйственную продукцию. Предложены подходы к расчету гарантированных цен. Внесены предложения относительно важности участия государства в процессе ценообразования в Украине.

Диесперов В.С. Эффективность деятельности сельскохозяйственных предприятий / В. С. Диесперов // *АгроИнКом*. — 2013. — № 1–3. — С. 33–40

Lobas N.G. Economic ideology of agrarian development of Ukraine: back step, or forward — to the truths of science / N. G. Lobas, G. A. Orekhovskiy // *AgroInKom*. — 2012. — № 10–12. — P. 14–18

World view principles of modern agrarian relations in a national economy, which привнесены from outside and противоречат to internal interests of the Ukrainian peasantry, are critically examined. An idea becomes firmly established about a necessity to lean in development of agriculture on objective categories and laws of classic science of political economy.

Sharapa O.N. A role of agrarian chamber is in organization of activity of self-governing associations of commodity producers of AIP / O. N. Sharapa // *AgroInKom*. — 2013. — № 1–3. — P. 19–25

The self-governing economic associations of agroindustrial production and role of the Agrarian chamber are considered in organization of their activity. International experience of functioning of agrarian chambers is analyzed.

Revenko S.A. The essence of the socioeconomic formation of agricultural market / S. A. Revenko // *AgroInKom*. — 2013. — № 1–3. — P. 26–28

Essence of the socioeconomic formation of agricultural market is considered. Main factors of agriculture market formation are outlined. Agricultural market structural parts consideration systematic approach is proposed.

Grodzievska K.O. Main principles of agriculture product price formation / K. O. Grodzievskaya // *AgroInKom*. — 2013. — № 1–3. — P. 29–32

Main principles of agriculture product price formation are interpreted. Guarantee price formulas are proposed. Importance of the government participation in the process of price formation is outlined.

Diesperov V.S. Efficiency of activity of agricultural enterprises / V. S. Diesperov // *AgroInKom*. — 2013. — № 1–3. — P. 33–40

Отражены проблемы информационного обеспечения исследований в сфере экономики производства и производительности труда. Проанализированы показатели деятельности предприятий в зависимости от землеемкости рабочего места, размеров землепользования, специализации производства, наличия интенсивных отраслей.

Маренич Т.Г. Развитие кооперации и продовольственная безопасность / Т. Г. Маренич // АгроИнКом. — 2013. — № 1–3. — С. 41–44

Раскрыт отечественный и зарубежный опыт кооперативного движения. Определены проблемы кооперации в аграрной сфере экономики Украины. Обоснованы направления развития и организационные формы кооперации с учетом современных реалий.

Цимбал В.А. Опыт, проблемы и перспективы становления кооперации в мясном скотоводстве / В. А. Цимбал // АгроИнКом. — 2013. — № 1–3. — С. 45–51

Освещен отечественный и зарубежный опыт кооперативной деятельности в производстве и сбыте аграрной продукции. Предложена модель кооперативного оптового рынка продукции животноводства и этапы его организационного устройства для защиты товаропроизводителей от недобросовестной конкуренции и повышения эффективности труда сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Белоусько Я.К. Воспроизводство и обновление машинно-тракторного парка аграрной сферы / Я. К. Белоусько // АгроИнКом. — 2013. — № 1–3. — С. 52–55

На основе системного анализа рассмотрены тенденции и факторы воспроизводства и обновления машинно-тракторного парка отраслей аграрного производства. Предложены мероприятия по повышению уровня технико-технологического оснащения сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Вергун Н.Г. Технический потенциал села в контексте современности / Н. Г. Вергун // АгроИнКом. — 2013. — № 1–3. — С. 56–59

В статье рассматриваются проблемы сложившегося технического оснащения сельскохозяйственного производства. Установлена неотложная необходимость их решения для развития села.

The problems of the informative providing of researches in the field of economics of production and labour productivity are reflected. Performance of enterprises indicators are analysed depending on the landed capacity of workplace, sizes of the use of earth, specialization of production, presence of intensive industries.

Marenich T.G. Development of cooperation and food safety / T. G. Marenich // AgroInKom. — 2013. — № 1–3. — P. 41–44

Domestic and foreign experience of co-operative motion is exposed. The problems of co-operation in the agrarian sphere of economy of Ukraine are certain. Directions of development and organizational forms of co-operation are grounded taking into account modern realities.

Zymbal V.A. Experience, problems and prospects of becoming of co-operation in the meat cattle breeding / V. A. Zymbal // AgroInKom. — 2013. — № 1–3. — P. 45–51

Domestic and foreign experience of co-operative activity is lighted up in a production and sale agrarian products. The model of co-operative wholesale market of products of stock-raising and stages of his organizational device is offered for protecting of commodity producers from an unfair competition and increase of efficiency of labour of agricultural commodity producers.

Bilousko J.K. Reproduction and update of machine and tractor park of agrarian sphere / J. K. Bilousko // AgroInKom. — 2013. — № 1–3. — P. 52–55

On the basis of analysis of the systems tendencies and factors of reproduction and update of machine and tractor park of industries of agrarian production are considered. Measures are offered on the increase of level of technical and technological equipment of agricultural commodity producers.

Vergun N. G. The engineering potentials of the countryside in the context of present-day conditions / N. G. Vergun // AgroInKom. — 2013. — № 1–3. — P. 56–59

The paper covers the problems related to the engineering support of agricultural production as well as to the importance of solving them.

Селинный М.М. Мировые тенденции производства биотоплива / М. М. Селинный // *АгроИнКом*. — 2013. — № 1–3. — С. 60–62

Исследованы тенденции развития мирового производства биотоплива. Рассмотрены основные принципы государственной регуляции рынка стран — ведущих потребителей биотоплива. Определены перспективы биоэнергетической отрасли в Украине.

Бабич Ю.А. Аграрное страхование как способ минимизации рисков при кредитовании аграрной сферы / Ю. А. Бабич // *АгроИнКом*. — 2013. — № 1–3. — С. 63–66

Исследовано состояние аграрного страхования в развитых странах мира и в Украине. Проанализировано его влияние на уменьшение рисков при кредитовании предприятий аграрной сферы.

Осетрова Е.П. Определение ставки дисконтирования при оценивании стоимости бизнеса // *АгроИнКом*. — 2013. — № 1–3. — С. 67–70

Рассмотрена ставка дисконтирования как один из важнейших и трудоемких показателей при определении стоимости бизнеса. Установлены основные понятия дисконта, ставки дисконтирования, разновидностей рисков, которые необходимо учитывать при определении уровня дисконта.

Сало И.А. Развитие экономической науки садоводства / И. А. Сало // *АгроИнКом*. — 2013. — № 1–3. — С. 71–73

Обобщены основные научные достижения ученых в экономике садоводства с конца XIX в. до современности. Установлены аспекты дальнейшего развития экономической науки садоводства в рыночных условиях.

Перегида Е.Ф. Методические подходы оценивания диверсификации производства аграрных предприятий / Е. Ф. Перегида // *АгроИнКом*. — 2013. — № 1–3. — С. 74–75

Рассмотрены преимущества и угрозы диверсификации производственной деятельности аграрных предприятий. Отражены методические вопросы диверсификации и предложен коэффициент учета ее социально-экономических последствий.

Selinyy M.M. The World tendencies production of bipropellant / M. M. Selinyy // *AgroInKom*. — 2013. — № 1–3. — P. 60–62

Progress of world production of biofuel trends are investigational. Basic principles of government control of market are considered in countries — leading users of biofuel. The prospects of bioenergy industry are certain in Ukraine.

Babych Y.A. Agricultural insurance as a way to minimize the risks of lending to the agricultural sector / Y. A. Babych // *AgroInKom*. — 2013. — № 1–3. — P. 63–66

The state of agricultural insurance in developed countries and in Ukraine is investigated, the impact of agricultural insurance on reducing risk in lending to agricultural sector is analyzed.

Osetrova E.P. Determination of rate of discounting is at evaluation of business cost / E. P. Osetrova // *AgroInKom*. — 2013. — № 1–3. — P. 67–70

In the given article the most important and labor-consuming characteristics in the definition of business value, i.e. discount rate, are studied. The main notions of discount, discount rates and types of risks are defined, which need to be considered in the definition of discount level.

Salo I.A. Development of the horticultural economic science / I. A. Salo // *AgroInKom*. — 2013. — № 1–3. — P. 71–73

The author has generalized the main achievements of the horticultural economic science since the end of the 19-th century up today. The major aspects have been determined for the further development of the horticultural economic science in the market conditions.

Pereguda E.F. Methodological approaches assess diversification of production of agricultural enterprises / E. F. Pereguda // *AgroInKom*. — 2013. — № 1–3. — P. 74–75

Advantages and threats diversification of production activity of agrarian enterprises are considered. The methodical questions of diversification are reflected and the coefficient of account of its socio-economic consequences is offered.

Петриченко А.А. Система и системность исследований: критический анализ / А. А. Петриченко // *АгроИнКом*. — 2013. — № 1–3. — С. 76–81

Рассмотрены основные признаки и проанализированы теоретические подходы к пониманию и формулировке понятия «система». Установлены системные свойства и определяющие атрибуты системной сущности объектов. Доказана неотложная необходимость системного подхода к изучению организованного множества конкретных характеристик объектов, научного познания объективной действительности. Обосновано отличие системного исследования от системной деятельности как научно-прикладного направления реализации системного подхода.

Россоха В.В. Кластерные принципы виртуализации пространственной интеграции субъектов хозяйствования / В. В. Россоха // *АгроИнКом*. — 2013. — № 1–3. — С. 82–87

Освещено разнообразие форм сотрудничества на принципах развития интеграционных процессов. Рассмотрен механизм интеграции экономических субъектов в единую организационно-хозяйственную систему. По сравнительным характеристикам проведена классификация современных типов интеграционных объединений. Установлена неотложная необходимость создания региональных кластеров для развития малого бизнеса, инновационного ориентирования деятельности для достижения конкурентных преимуществ.

Буряк Р.И. Устойчивое развитие аграрных предприятий: методология исследования / Р. И. Буряк // *АгроИнКом*. — 2013. — № 1–3. — С. 88–92

В статье освещено проблему и концепцию устойчивого развития как экономическую модель развития общества, которая позволяет совместить и согласовать потребности экологической динамики с социально-экономическим прогрессом. Проанализированы подходы к определению сущности категории «устойчивое развитие». Обоснованы концептуальные основы устойчивого развития аграрных предприятий. Определена сущность понятия «устойчивое развитие аграрного предприятия».

Petrichenko A.A. System and systemic of researches: critics analysis / A. A. Petrichenko // *AgroInKom*. — 2013. — № 1–3. — P. 76–81

Basic signs are considered and the theoretical going is analysed near understanding and formulation of concept «system». Systemic properties and determining attributes of system essence of objects are set. The urgent necessity of approach of the systems is well-proven to the study of the organized plural of concrete descriptions of objects, scientific cognition of objective reality. Grounded difference of system research from system activity as scientifically-applied direction of realization of approach of the systems.

Rossokha V.V. Cluster principles of virtualizes spatial integration of subjects of economic / V. V. Rossokha // *AgroInKom*. — 2013. — № 1–3. — P. 82–87

The variety of forms of collaboration is lighted up on principles of development of integration processes. The mechanism of integration of economic subjects is considered in the single organizationally-economic system. On comparative descriptions classification of modern types of integration associations is conducted. The urgent necessity of creation of regional clusters is set for development of small business, innovative orientation of activity for achievement of competitive edges.

Buriak R.I. Sustainable development of agricultural enterprises: research methodology / R. I. Buriak // *AgroInKom*. — 2013. — № 1–3. — P. 88–92

A problem and concept of sustainable development as economic model of society development that allows to combine and to coordinate needs of ecological dynamics with social-economic progress are well-grounded researched. Methodical approaches for defining the main point of a category “sustainable development” are analyzed. Concept bases of stable development of agricultural enterprises are grounded. The term “sustainable development of agricultural enterprise” is defined.

Плугатарева Т.И. Интенсификация производства на принципах экологической культуры / Т. И. Плугатарева // *АгроИнКом*. – 2013. – № 1–3. – С. 93–95

Рассмотрены особенности интенсификации в современных условиях развития агропромышленного производства. Установлены исторические предпосылки формирования и неотложная потребность внедрения экологической культуры земледелия.

Plugatareva T.I. Intensification of production on principles of ecological culture / T. I. Plugatareva // *AgroInKom*. – 2013. – № 1–3. – P. 93–95

The features of intensification are considered in the modern terms of development of agroindustrial production. Historical preconditions of forming and urgent necessity of introduction of ecological culture of agriculture are set.

*Додаток до постанови президії ВАК України
від 9 лютого 2000 р. № 2-02/2*

**ПЕРЕЛІК № 4
НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ,
В ЯКИХ МОЖУТЬ ПУБЛІКУВАТИСЯ РЕЗУЛЬТАТИ
ДИСЕРТАЦІЙНИХ РОБІТ**

**НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВИХ СТУПЕНІВ ДОКТОРА І КАНДИДАТА НАУК
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ**

Журнали

АгроИнКом (МАПІК «Агропромінвест-інтернешнл»)

Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія: економіка (м. Харків)

Вісник Сумського державного університету. Серія: економіка.

Вісник Східноукраїнського державного університету (м. Луганськ)

Вісник Національного банку України (м. Київ)

Зовнішня торгівля (м. Київ)

Маркетинг в Україні (м. Київ)

Схід (м. Донецьк)

Управляющие системы и машины (НАН України, Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України, Міжнародний науково навчальний центр інформаційних технологій та систем)

Шановні читачі!

Наш журнал можна читати на сторінці Інтернету

<http://www.iae.kiev.ua>